

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ФІЛОНЕНКО ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 342.922:347.9:347.218/.23(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА
ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.М. Філоненко**

Науковий керівник **Дрозд Олександр Юрійович**, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Філоненко О.М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2024.

У дисертації розкрито теоретико-методологічні засади функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні, визначено його мету, завдання, принципи, функції та зміст, а також обґрунтовано перспективи його розбудови в умовах активізації євроінтеграційних процесів та загострення військово-політичної ситуації в Україні.

Проаналізовано етимологічне тлумачення, наукове трактування та законодавче закріплення змісту таких понять як «річ», «майно», «власність». В рамках загальної характеристики права власності, дана правова категорія досліджується в межах концепцій природного та позитивного права, а також з позицій об'єктивного і суб'єктивного розуміння. Досліджено особливості закріплення принципу непорушності права власності в Конституції України, в Цивільному кодексі України та в Господарському кодексі України і на основі проведеного дослідження зроблено висновок про відсутність єдиного законодавчого підходу до розуміння його змісту. Досліджено наукові підходи до визначення правової природи та сутності даного принципу в загальній теорії права, а також в конституційному адміністративному, цивільному, господарському та кримінальному процесуальному праві. Окреслено основні засади співвідношення таких понять, як «непорушність» і «недоторканість» права власності й обґрунтована теза про те, що ці категорії слід розглядати як ціле та частину, де недоторканність є невід'ємною і однією із основних

складових непорушності права власності. Досліджено наукові підходи до розуміння змісту принципу непорушності права власності та його основних складових. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що в змісті принципу непорушності права власності доцільно вирізняти дві основні складові: «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» та «неприпустимість протиправного обмеження права власності».

Наведено етимологічні тлумачення термінів «межі» та «обмеження», які викладені в сучасній словниково-довідниковій літературі. Проаналізовано наукові дефініції таких правових категорій як «обмеження» та «правові обмеження», обґрунтовані Конституційним Судом України, а також теоретиками права та представниками науки конституційного, цивільного та адміністративного права, визначено їх недоліки та суперечності. Визначено ознаки, які характеризують сутність та зміст правових обмежень права власності, а також окреслено їх співвідношення із адміністративно-правовими обмеженнями такого права. Проаналізовано спільні риси, визначено відмінності та з'ясовано співвідношення адміністративно-правових обмежень права власності з іншими суміжними і близькими за змістом поняттями і категоріями, зокрема такими як «обтяження права власності», «правові заборони», «скасування права власності», «позбавлення права власності» та «припинення права власності».

Визначено найбільш характерні риси, які відображають сутність адміністративно-правових обмежень права власності, а також схарактеризовано їх місце та роль в механізмі адміністративно-правового регулювання права власності. Сформовано авторський підхід до окреслення основної мети адміністративно-правових обмежень права власності, який дозволив визначити їх місце в системі загальних обмежень прав та свобод громадян, а також провести їх відмежування від інших засобів правового регулювання відносин власності. Визначено основні цілі, на досягнення яких спрямовані адміністративно-правові обмеження права власності та сформовано наукову

дефініцію даного поняття.

Визначено критерії, яким має відповідати класифікація адміністративно-правових обмежень права власності, а також її основну мету, теоретичне і практичне значення. Обґрунтовано авторський підхід до класифікації адміністративно-правових обмежень права власності за такими критеріями як їх місце в механізмі адміністративно-правового регулювання, цільова спрямованість, мета, функціональна спрямованість, сфера правового регулювання, адресат, характерні ознаки власника, характерні ознаки об'єкта права власності, територіальна поширеність, тривалість, характер правового впливу, підстави виникнення, обсяг стиснення правомочностей власника, юридична сила, форма зовнішнього вираження.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння сутності та змісту таких наукових категорій як «механізм» та «правовий механізм», на підставі проведеного аналізу зроблено висновок про їх суттєву розбіжність, що обумовлена специфікою конкретних об'єктів, явищ і процесів, на позначення яких вони застосовуються. Визначено п'ять магістральних підходів до розуміння сутності «адміністративно-правового механізму»: до першого віднесено науковців, що визначають його як «певний набір (систему, сукупність) правових засобів»; до другої – науковців, що розширюють його зміст за рахунок включення до нього, окрім власне «правових інструментів», ще й «процедури їх реалізації»; до третьої – науковців, що обмежують його зміст лише «сукупністю правових норм»; до четвертої – науковців, що ототожнюють його із «діяльністю уповноважених суб'єктів»; до п'ятої – науковців, що розглядають його як «спосіб правового впливу». Обґрунтовано висновок про доцільність розгляду адміністративно-правового механізму обмеження права власності як самостійної правової категорії адміністративного права, яка займає особливе місце в загальному механізмі правового регулювання відносин власності. Визначено характерні ознаки адміністративно-правового механізму обмеження права власності (нормативна

урегульованість, системність, цілісність, комплексний характер, динамічність, організованість, цільова спрямованість), а також розкрито їх зміст. Сформовано авторське бачення основної мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Наголошено, що мета та завдання означеного механізму є взаємопов'язаними та взаємообумовленими правовими категоріями, проаналізовано наукові погляди на характер і правову природу такого взаємозв'язку. Сформовано визначення «завдань адміністративно-правового механізму обмеження права власності», окреслено систему таких завдань та розкрито їх зміст.

Визначено ознаки, які характеризують специфічний характер функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також сформовано авторську дефініцію означеного поняття. Проаналізовано систему основних функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності, до якої запропоновано включати такі функції: нормативну, цільову, охоронну, ціннісно-орієнтаційну, мотиваційну, регулюючу, координаційну, контрольню-наглядову, інформаційно-комунікативну, прогностичну; розкрито зміст названих функцій. Сформовано авторську дефініцію поняття «принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності», а також власний погляд на систему таких принципів, що ґрунтується на аналізі національних і міжнародних нормативно-правових актів, наукових публікацій та монографічних досліджень. Обґрунтовано необхідність застосування багаторівневого підходу до диференціації принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності, що передбачає виокремлення таких класифікаційних критеріїв: рівень правового узагальнення; роль, яку відіграють принципи у функціонуванні означеного механізму; форма зовнішнього вираження. Розкрито зміст кожної із названих класифікаційних груп.

Наголошено, що системно-структурна характеристика адміністративно-правового механізму обмеження права власності має важливе науково-

теоретичне і практичне значення і є обов'язковою передумовою визначення та обґрунтування перспективних шляхів його розвитку та удосконалення. Проаналізовано тлумачення і дослівне трактування терміну «структура», а також найбільш поширені точки зору вчених щодо визначення структурних елементів «адміністративно-правового механізму», «механізму адміністративно-правового регулювання», «механізму адміністративно-правового забезпечення» та деяких інших правових механізмів, з якими механізм реалізації адміністративно-правових обмежень права власності співвідноситься як ціле та частина або ж перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії. Для зручності наукового аналізу, такі наукові підходи об'єднано в п'ять однорідних груп: 1) підходи, автори яких обмежуються перерахуванням основних елементів відповідного механізму без їх додаткового узагальнення та диференціації; 2) «блокові підходи», в рамках яких науковці об'єднують усі елементи відповідного механізму в окремі блоки або групи, в залежності від їх мети, призначення чи інших особливостей; 3) «функціональні підходи», в рамках яких науковці пропонують диференціювати окремі складові відповідного механізму в залежності від їх функціональної спрямованості; 4) «динамічні підходи», в основі яких лежить дослідження відповідного механізму як процесу, що проходить послідовні етапи; 5) «системні підходи», в рамках яких усі елементи диференціюються на окремі групи в залежності від їх місця та ролі у відповідному механізмі. Виокремлено переваги та недоліки таких підходів і на основі проведеного аналізу зроблено висновок про доцільність використання саме блокового підходу до характеристики структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності; наведено аргументи на обґрунтування такого висновку. Сформовано авторський погляд на зміст адміністративно-правового механізму обмеження права власності, в структурі якого запропоновано виокремлювати п'ять відносно самостійних функціональних блоків: нормативний, інституційний, функціонально-цільовий, організаційно-процедурний, забезпечувальний. Надана детальна

характеристика кожного із цих блоків, визначено елементи, які до них входять, розкрито їх цільову спрямованість, призначення, спеціальні ознаки тощо. У підсумку, сформована авторська дефініція такої категорії як «адміністративно-правовий механізм обмеження права власності», у якій максимально розгорнуто та деталізовано відображено найбільш суттєві та характерні ознаки такого механізму, а також усі його структурні елементи.

Досліджено процес еволюціонування міжнародно-правових стандартів та інституцій у сфері захисту права власності, визначено фактори, які впливали на цей процес. Окреслено систему міжнародних нормативно-правових актів, у яких визначені основні стандарти міжнародного захисту права власності і які є основним орієнтиром розвитку вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження такого права, проаналізовано зміст елементів, які входять до цієї системи. В рамках характеристики основних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., особлива увага звертається на зміст ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, судова практика застосування якої обумовила її диференціацію на три відносно відокремлені норми: у першій – окреслено принцип безперешкодного користування власністю; у другій – визначено умови позбавлення майна; у третій – зафіксовано право держав-учасниць контролювати використання власності у відповідності з інтересами суспільства, приймаючи такі закони, які вони вважають за необхідне задля цієї мети. Проаналізовано зміст кожної із цих норм в контексті їх впливу на зміст правового регулювання вітчизняного інституту обмеження права власності. Наголошено, що одним із найбільш значимих наслідків диференціації ст. 1 Першого протоколу Конвенції на три правила і їх відокремленого застосування стало переведення другого абзацу цієї статті з категорії прав держави до категорії її обов'язків у сфері захисту права власності, й обмеження в такий спосіб абсолютної свободи держави у сфері регулювання (обмеження) права власності. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність постійного дослідження та

узагальнення практики ЄСПЛ у сфері адміністративно-правового регулювання обмеження права власності, а також вжиття заходів, спрямованих на удосконалення процедури експертного аналізу законопроектів саме на предмет можливих порушень міжнародних стандартів у сфері захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб від необґрунтованих обмежень.

Визначено поняття та окреслено характерні особливості адміністративно-правового режиму воєнного стану. Проаналізовано зміст Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» як основних нормативно-правових актів, якими передбачена можливість запровадження спеціальних адміністративно-правових обмежень права власності. Визначено систему адміністративно-правових обмежень права власності, які можуть запроваджуватись в період дії воєнного стану, а також обґрунтовано доцільність їх диференціації на окремі групи за такими критеріями як характер змістового наповнення, обсяг стиснення правомочностей власника, мета, характер, особливості об'єкта впливу. Нормативно-правові акти, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, диференційовано на три групи: 1) міжнародні нормативно-правові акти; 2) національні законодавчі акти; 3) підзаконні нормативно-правові акти. Проаналізовано зміст IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї (Положення про закони і звичаї війни на суходолі); Конвенції про захист цивільного населення під час війни та інших міжнародних нормативно-правових актів, які визначають загальні засади правового регулювання права власності та його обмеження в період дії воєнного стану. На підставі проведеного аналізу визначено вимоги, яким має відповідати дискреція держави щодо відступу від міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, ратифікувавши відповідні міжнародні акти. Проаналізовано основні положення Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, Законів України «Про передачу, примусове

відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про виконавче провадження», інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, визначено їх недоліки, прогалини і суперечності. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано висновок по-перше, про необхідність узагальнення правових норм усіх згаданих вище законодавчих актів та оформлення їх в єдиний закон, який би комплексно врегулював питання обмеження права власності та гарантування прав і законних інтересів власників від їх незаконного обмеження в період дії правового режиму воєнного стану; по-друге, про необхідність активізації науково-дослідної та законопроектної роботи, спрямованої на вирішення всіх можливих проблемних питань, які будуть впливати на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також знижувати його ефективність і соціальну значимість у післявоєнний період.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм обмеження права власності, адміністративно-правові обмеження права власності, межі права власності, механізм адміністративно-правового регулювання, непорушність права власності, право власності, правові обмеження, структура адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

SUMMARY

Filonenko, O.M. Administrative and Legal Mechanism for Property Rights Restriction in Ukraine. – *Professional scientific paper as manuscript.*

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.07 – «Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law». – Scientific Institute of Public Law, Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2024.

The thesis reveals the theoretical and methodological foundations of the functioning of the administrative and legal mechanism for property rights restriction in Ukraine, defines its purpose, tasks, principles, functions and content, and substantiates the prospects for its development in the context of intensification of European integration processes and aggravation of the military-political situation in Ukraine.

The author analyses the etymological interpretation, scientific understanding and legislative consolidation of the content of concepts such as "item", "property" and "ownership". In the context of the general characterisation of property rights, this legal category is studied within the framework of the concepts of natural and positive law, as well as from the perspective of objective and subjective understanding. The author examines the particularities of enshrining the principle of inviolability of property rights in the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and the Economic Code of Ukraine and, relying on the study, concludes that there is no single legislative approach to understanding its content. The author studies scientific approaches to determining the legal nature and essence of this principle in the general theory of law, as well as in constitutional, administrative, civil, economic and criminal procedure law. The main principles of correlation between such concepts as "integrity" and "inviolability" of property rights are outlined substantiating the thesis that these categories should be considered as a whole and a part, where inviolability is an integral and one of the main components of the integrity of property rights. The

scientific approaches to understanding the content of the principle of integrity of property rights and its main components are studied. Relying on the study, the author concludes that it is advisable to distinguish two main components in the content of the principle of integrity of property rights: "inadmissibility of unlawful deprivation of property rights" and "inadmissibility of unlawful property rights restriction".

The etymological interpretations of the terms of "limits" and "restrictions" in the modern dictionary and reference literature are provided. The scientific definitions of legal categories such as "limits" and "legal restrictions," substantiated by the Constitutional Court of Ukraine, as well as by legal theorists and representatives of constitutional, civil and administrative law are analysed, and their shortcomings and contradictions are identified. The thesis identifies the features which characterise the essence and content of legal restrictions on property rights, and also outlines their correlation with administrative and legal restrictions on such rights. The author analyses the common features, identifies the differences and determines the correlation of administrative and legal restrictions on property rights with other related and similar concepts and categories, such as "encumbrance of property rights", "legal prohibitions", "cancellation of property rights", "deprivation of property rights" and "termination of property rights".

The most characteristic features which reflect the essence of administrative and legal restrictions on property rights are identified, moreover their place and role in the administrative and legal mechanism regulating property rights are characterised. The author's original approach to defining the main purpose of administrative and legal restrictions on property rights is formed, enabling to determine their place in the system of general restrictions on the rights and freedoms of citizens, as well as to distinguish them from other means of regulatory instruments of property relations. The author identifies the main objectives of administrative and legal restrictions on property rights and forms a scientific definition of this concept.

The criteria to be met by the classification of administrative and legal restrictions on property rights, as well as its main purpose, theoretical and practical

significance, are defined. The study substantiates the author's approach to the classification of administrative and legal restrictions on property rights according to criteria such as their place in the administrative and legal mechanism, target orientation, purpose, functional orientation, scope of legal regulation, addressee, characteristic features of the owner, characteristic features of the object of property rights, territorial distribution, duration, nature of legal influence, grounds for occurrence, extent of restriction of the owner's powers, legal force, and form of external expression.

The scientific approaches to understanding the essence and content of scientific categories such as "mechanism" and "legal mechanism" are analysed and based on the analysis, it is concluded that they differ significantly due to the specifics of the particular objects, phenomena and processes to which they are applied. Five main approaches to understanding the essence of "administrative and legal mechanism" are identified as follows: the first group includes scholars who define it as "a certain set (system, totality) of legal instruments"; the second one is scholars who expand its content by including, in addition to "legal instruments", "procedures for their implementation"; the third one includes scholars who limit its content only to the "set of legal provisions"; the fourth one includes scholars who identify it with the "activities of authorised actors"; the fifth one includes scholars who consider it as a "method of legal influence". It is concluded that it is expedient to consider the administrative and legal mechanism for property rights restriction as an independent legal category of administrative law which occupies a special place in the general legal mechanism regulating property relations. The author identifies the characteristic features of the administrative and legal mechanism for property rights restriction (statutory consolidation, systematicity, integrity, comprehensiveness, dynamism, organisation, and targeted focus) and reveals their content. The author's perspective on the main purpose of the administrative and legal mechanism for property rights restriction is formed. It is emphasised that the purpose and tasks of this mechanism are interrelated and interdependent legal categories, and the scientific literature

review on the description and legal nature of such interconnection is made. The "tasks of the administrative and legal mechanism for property rights restriction" are defined, the system of such tasks is outlined and their content is revealed.

The features that characterise the specific nature of the functions of the administrative and legal mechanism for property rights restriction are identified, and the author's original definition of this concept is formulated. The author analyses the system of the main functions of the administrative and legal mechanism for property rights restriction, which is proposed to include the following functions: normative, target, security, value-oriented, motivational, regulatory, coordination, control and supervision, information and communication, prognostic; the content of these functions is revealed. The author's original definition of the concept of "principles of administrative and legal mechanism for property rights restriction" is formed, as well as the author's original perspective on the system of such principles, which is based on the analysis of national and international legal acts, scientific publications and monographic studies. The author proves the need for a multi-level approach to differentiation of the principles of the administrative and legal mechanism for property rights restriction, which involves allocation of the following classification criteria: the level of legal generalisation; the role of the principles in the functioning of the said mechanism; and the form of external expression. The content of each of these classification groups is revealed.

It is emphasised that the systemic and structural characteristics of the administrative and legal mechanism for property rights restriction are of great scientific, theoretical and practical importance and are a prerequisite for determining and substantiating promising ways of its development and improvement. The understanding and literal interpretation of the term "structure" are analysed, as well as the most common views of scholars on the definition of the structural elements of "administrative and legal mechanism", "administrative and legal regulatory mechanism", "administrative and legal support mechanism" and some other legal mechanisms with which the mechanism for implementation of administrative and

legal restrictions on property rights is correlated as a whole and a part or is in close relationship and interaction. To facilitate analysis, such scientific approaches are classified into five homogeneous groups: 1) approaches authors thereof limit themselves to listing the main elements of the relevant mechanism without further generalisation and differentiation; 2) "block approaches", in which scholars combine all elements of the relevant mechanism into separate blocks or groups, depending on their purpose, objective or other features; 3) "functional approaches", in which scholars propose to differentiate individual components of the relevant mechanism depending on their functional orientation; 4) "dynamic approaches", based on the study of the relevant mechanism as a process that goes through successive stages; 5) "systemic approaches", in which all elements are differentiated into separate groups depending on their place and role in the relevant mechanism. The author identifies the advantages and disadvantages of such approaches and, relying on the analysis, concludes that it is expedient to use the block approach to characterise the structure of the administrative and legal mechanism for property rights restriction; arguments are provided to substantiate this conclusion. The author's original perspective on the content of the administrative and legal mechanism for property rights restriction is formed, in the structure thereof it is proposed to distinguish five relatively independent functional blocks: regulatory, institutional, functional and target, organisational and procedural, and support. The author describes thoroughly each of these blocks, identifies the elements which comprise them, and reveals their target orientation, purpose, special features, etc. As a result, the author's definition of a category of "administrative and legal mechanism for property rights restriction" is formed revealing the most significant and characteristic features of such a mechanism, as well as all its structural elements, in the most detailed and comprehensive manner.

The process of evolution of international legal standards and institutions in the field of property rights protection is studied and the factors affecting this process are identified. The system of international legal acts, which determine the basic standards

of international protection of property rights and which are the main guidelines for the development of the national administrative and legal mechanism for limiting such rights, are outlined, and the content of the elements included in this system are analysed. As part of the description of the main provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the emphasis is on the content of Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention, the case law thereof has led to its differentiation into three relatively separate provisions: the first one outlines the principle of unimpeded use of property; the second one defines the conditions for deprivation of property; the third one establishes the right of the participating States to control the use of property in accordance with the interests of society by adopting such laws as they consider necessary for this purpose. The author analyses the content of each of these provisions in the context of their impact on the content of regulatory framework for the national concept of property rights restriction. The author emphasises that one of the most significant consequences of differentiation of Article 1 of the First Protocol to the Convention into three rules and their separate application is the transfer of the second paragraph of this Article from the category of the State's rights to the category of its duties in the field of property rights protection, and thus the restriction of the absolute freedom of the State in regulating (restricting) property rights. The study enables to conclude that the ECHR case law in the field of administrative and legal mechanism regulating property rights restrictions, as well as for measures aimed at improving the procedure for expert analysis of draft laws specifically for possible violations of international standards in the field of protection of property rights of individuals and legal entities from unjustified restrictions require ongoing research and review.

The author defines the concept and outlines the characteristic features of the administrative and legal regime of martial law. The author analyses the content of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" as the main legal regulations enabling to introduce special administrative

and legal restrictions on property rights. The system of administrative and legal restrictions on property rights which may be imposed during martial law are identified, and the expediency of their differentiation into separate groups based on such criteria as the nature of content, the extent of restriction of the owner's powers, the purpose, nature and specific features of the object of influence are proved. The legal regulations which form the framework for the functioning of the administrative and legal mechanism for property rights restriction during martial law are grouped into: 1) international legal acts; 2) national legal regulations; 3) by-laws. The content of the IV Convention respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex (Regulations on the Laws and Customs of War on Land); the Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War and other international legal acts defining the general principles regulating property rights and their restrictions during martial law. Relying on the analysis, the author identifies the requirements to be met by the State's discretion to derogate from the international obligations assumed by Ukraine by ratifying the relevant international instruments. The main provisions of the Land Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Transfer, Compulsory Alienation or Seizure of Property under the Legal Regime of Martial Law or State of Emergency", "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine", "On Enforcement Proceedings", and other laws and legal regulations and bylaws which form the framework for the functioning of the administrative and legal mechanism for property rights restriction during martial law, are analysed and their shortcomings, gaps and contradictions are identified. Relying on the analysis, the author concludes that, firstly, it is necessary to summarise the legal provisions of all the above-mentioned legislative acts and formalise them into a single law to comprehensively regulate the issues of property rights restriction and guarantee the rights and legitimate interests of owners against their unlawful restriction during the period of martial law; secondly, it is required to intensify research and law-making to resolve all possible problematic issues that will affect the functioning of the

administrative and legal mechanism for property rights restriction, as well as reduce its effectiveness and social significance in the post-war period.

Keywords: administrative and legal mechanism for property rights restriction, administrative and legal restrictions on property rights, property rights limits, administrative and legal regulatory mechanism, inviolability of property rights, property rights, legal restrictions, structure of the administrative and legal mechanism for property rights restriction.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Філоненко О.М. Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). Т. 2. С. 92–99.

2. Філоненко О.М. Межі та адміністративно-правові обмеження права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 3. С. 117–123.

3. Філоненко О.М. Класифікація адміністративно-правових обмежень права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 107–113.

4. Філоненко О.М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності: поняття, ознаки та цільова спрямованість. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 87–93.

5. Філоненко О.М. Адміністративно-правові обмеження права власності та непорушність права власності. *KELM*. 2022. № 7 (51). С. 157–161 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Філоненко О.М. Адміністративно-правові обмеження права власності: співвідношення із поняттям «правові обмеження». *Проблемні питання*,

досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 лют. 2019 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 38–40.

7. Філоненко О.М. Мета та цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності. *Сучасні проблеми юридичної науки в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 берез. 2020 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 40–43.

8. Філоненко О.М. «Власність» та «Право власності» в розумінні сутності адміністративно-правових обмежень права власності. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лют. 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 163–167.

9. Філоненко О.М. Функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 27–29.

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	35
1.1. Правова природа адміністративно-правових обмежень як складової принципу непорушності права власності	35
1.2. Сутність та характерні риси адміністративно-правових обмежень права власності та їх відмежування від суміжних правових категорій.....	47
1.3. Поняття, ознаки, мета та цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності	90
1.4. Класифікація адміністративно-правових обмежень права власності.....	100
Висновки до розділу 1	116
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	123
2.1. Ознаки, мета та завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні	123
2.2. Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності.....	136
2.3. Структура адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні.....	152
Висновки до розділу 2	183

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	190
3.1 Вплив міжнародно-правових норм на розвиток вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження права власності	190
3.2 Особливості реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період воєнного стану	203
Висновки до розділу 3	226
ВИСНОВКИ	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	240
ДОДАТКИ	270

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право власності – це одне з базових майнових прав людини та громадянина, невід’ємний атрибут правової соціальної держави та найважливіший показник рівня розвитку демократії. Воно відіграє особливу роль не лише в приватному, а й в публічному житті суспільства, забезпечуючи життєздатність економіки держави, існування і прогресивний розвиток суспільства загалом. Саме тому забезпечення та охорона права власності та пов’язана із цим майнова стабільність громадян по праву визнається однією із основоположних засад стабільного економічного та соціального розвитку демократичного суспільства.

Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежної української держави обумовили докорінне переосмислення правової природи права власності як найбільш широкого майнового права, а конституційне закріплення рівноправності усіх форм власності призвело до кардинальної зміни вектору його науково-теоретичних досліджень. На перше місце почали виходити проблеми законодавчого врегулювання майнових прав власників, гарантій його реалізації та ефективного судового захисту. Поряд із цим, не менш актуальними продовжують залишатись питання обмеження права власності, які в умовах впровадження ринкових засад розвитку економічних відносин набули якісно нового змісту. Особливо відчутно це можна побачити на прикладі адміністративно-правових обмежень права власності, сфера застосування яких з кожним роком помітно розширюється. І якщо раніше більшість науковців право власності досліджували виключно як цивілістичний правовий інститут, ігноруючи при цьому норми інших галузей права не лише в його регулюванні, але й у визначенні його меж та встановленні правових обмежень, то наразі все більшої популярності набуває розширений підхід, прихильники якого розглядають право власності як «комплексний» або ж як «міжгалузевий»

правовий інститут, в регулюванні якого помітну роль відіграють й інші галузі права, в тому числі й адміністративне та адміністративно-процесуальне.

Новий етап розвитку інституту адміністративно-правових обмежень права власності пов'язаний із широкомасштабним військовим вторгненням РФ на територію України, що обумовило відчутні зрушення в суспільно-політичному та економічному житті нашої держави та кожного окремого її громадянина. При цьому право власності, як одне із основоположних конституційних прав громадян, яке займає особливе місце не лише в особистому житті кожної людини, але також і в житті держави, забезпечуючи функціонування економіки та розвиток усього суспільства, внаслідок такого збройного конфлікту зазнає на собі найбільш відчутного негативного впливу. Такий вплив завжди носить біполярний характер: з одного боку, право власності порушується агресором, тобто іншою стороною конфлікту (внаслідок масових руйнувань, грабежів, вандалізму, незаконної окупації тощо); з іншого боку – воно обмежується державою задля забезпечення національних інтересів або військових потреб. Відтак, впровадження особливого адміністративно-правового режиму воєнного стану передбачає не лише встановлення цілої низки різноманітних за своїм характером і спрямованістю адміністративно-правових обмежень права власності, але також і додаткових гарантій захисту цього права від його необґрунтованого і неправомірного обмеження або порушення з боку суб'єктів публічної адміністрації.

Реальність, дієвість та ефективність адміністративно-правових обмежень права власності обумовлюється функціонуванням відповідного механізму, що забезпечує їх реалізацію. Адже особливий інструментарій, з якого він складається, гарантує досягнення цілей правового регулювання відносин власності, а також створює належні умови для максимально повної реалізації власниками їхніх прав, свобод та законних інтересів. Однак вимушені констатувати, що на сьогодні питання ефективності функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності ще не були

предметом комплексних наукових досліджень. Враховуючи зазначене, особливо актуальною і практично значимою видається необхідність наукового дослідження теоретико-методологічних засад функціонування такого механізму, визначення його мети, завдань, принципів, функцій і змісту, а також обґрунтування перспектив його розбудови в умовах активізації євроінтеграційних процесів і загострення військово-політичної ситуації в Україні.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали наукові праці фахівців з адміністративного права та процесу, публічного управління та адміністрування, філософії, теорії держави і права, конституційного, цивільного, господарського, земельного, кримінального процесуального, міжнародного права та інших галузевих правових наук, в тому числі й зарубіжних дослідників: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, А.З. Баранюка, А.В. Басова, Ю.П. Битяка, В.В. Богуцького, І.В. Волкової, В.В. Галуцька, В.М. Гаращука, І.Я. Головні, І.П. Голосніченка, А.М. Денисової, О.В. Джафарової, О.В. Дзери, Й.М. Дороша, О.Ю. Дрозда, Т.М. Заворотченко, Ю.О. Заїки, Р.І. Зуєва, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, М.А. Комзюка, Ю.В. Кривицького, В.І. Курила, К.М. Куркової, В.О. Кучери, О.В. Левади, О.В. Малька, А.А. Манжули, І.В. Міщенко, Л.І. Миськів, О.В. Музиченка, П.М. Рабіновича, О.В. Радченко, Є.Ю. Соболя, Л.В. Сороки, І.В. Спасибо-Фатєєвої, А.Є. Фоменка, М.І. Хавронюка, В.Г. Чорної, ІХ.П. Ярмачі та інших.

При цьому слід відмітити, що теоретики права основну увагу зосереджували переважно на висвітленні сутності права власності як природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права (наприклад М.В. Добрев у дисертації на тему «Конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю», Л.А. Івершенко в дисертації на тему «Конституційне право людини і громадянина на приватну власність в Україні та забезпечення його реалізації ОВС»); цивілісти – на

дослідженні меж такого права як об'єкта приватно-правових відносин (наприклад, Н.В. Безсмертна у дисертації на тему «Здійснення громадянами права власності», О.В. Розгон в дисертації на тему «Межі та обмеження права власності», Є.О. Мічурін в монографії «Обмеження майнових прав фізичних осіб»); представники науки кримінального та кримінального процесуального права – на гарантіях його непорушності та недоторканості (наприклад Г.М. Куцкір в дисертації на тему «Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні», Н.С. Моргун в дисертації на тему «Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні»); адміністративісти – на його адміністративно-правовому регулюванні (наприклад Я.В. Лазур в дисертації на тему «Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління», В.Г. Чорна в дисертації на тему «Обмеження в адміністративному праві»).

Без сумніву, згадані вище вчені зробили вагомий внесок у заповнення прогалин в науково-теоретичному розумінні сутності права власності та його обмежень. Однак окремі зроблені ними висновки та узагальнення уже втратили свою актуальність і не відображають існуючий стан розвитку інституту права власності в сучасних суспільно-політичних умовах. Що стосується адміністративно-правових обмежень права власності, а також адміністративно-правового механізму обмеження такого права – то дана проблематика розглядалась ними лише фрагментарно або ж узагалі не порушувалась. Відтак, відсутність комплексних монографічних досліджень сутності та змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності, необхідність перегляду наукової доктрини щодо ролі адміністративного права в регулюванні відносин власності, а також наявність недоліків, прогалин та суперечностей в нормативно-правових актах, якими визначено підстави та порядок застосування адміністративно-правових обмежень такого права, обумовлюють вибір теми даного дисертаційного дослідження, свідчать про її актуальність, теоретичну і практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження узгоджується з основними положеннями Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII, Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженої указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56, Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р, Основними науковими напрямками та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019–2023 роки, затвердженими постановою президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 р. № 30. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі наукового аналізу теоретико-методологічних засад функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, чинного міжнародного та національного законодавства та практики їх застосування визначити мету, цільову спрямованість, завдання, принципи, функції, зміст, структурну побудову такого механізму, а також перспективні напрями його розбудови в умовах активізації євроінтеграційних процесів та загострення військово-політичної ситуації в Україні.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- проаналізувати право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні, визначити місце та роль адміністративно-правових обмежень права власності як складової принципу непорушності такого права;
- визначити критерії відмежування адміністративно-правових обмежень права власності від суміжних чи близьких за змістом понять і наукових категорій;
- з'ясувати ознаки, визначити мету та цільову спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності, а також обґрунтувати наукову дефініцію даного поняття;
- обґрунтувати багаторівневу класифікацію адміністративно-правових обмежень права власності за різноманітними критеріями;
- окреслити характерні ознаки, з'ясувати мету і завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності;
- сформулювати поняття та визначити систему функцій і принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності;
- розкрити зміст адміністративно-правового механізму обмеження права власності та охарактеризувати його основні структурні елементи;
- охарактеризувати систему міжнародних стандартів захисту права власності, визначити напрями їх впливу на розвиток вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження такого права;
- з'ясувати особливості реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період воєнного стану.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері реалізації адміністративно-правових обмежень права власності.

Предметом дослідження є адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в Україні.

Методи дослідження обирались, виходячи з поставленої мети та завдань дослідження, а також з урахуванням специфіки його об'єкта та предмета. Їх основу складає система сучасних філософських, загальнонаукових та

спеціальних методів і прийомів наукового пізнання, зокрема: *діалектичний* метод, який пронизує всю структуру дисертації і який дозволив проаналізувати зміст права власності в межах концепцій природного та позитивного права, з позицій об'єктивного і суб'єктивного розуміння (підрозділ 1.1), а також розкрити правову природу і соціальне призначення адміністративно-правового механізму обмеження такого права (підрозділ 2.1); методи *аналізу* та *синтезу* використовувались під час опрацювання доктринальних підходів до розуміння сутності таких наукових категорій як «обмеження права власності» (підрозділ 1.2), «адміністративно-правові обмеження права власності» (підрозділ 1.3), «правовий механізм» (підрозділ 1.2), «структура адміністративно-правового механізму» (підрозділ 2.3); за допомогою методу *системного аналізу* визначено правову природу адміністративно-правових обмежень права власності як однієї із складових принципу непорушності такого права (підрозділ 1.2); окреслено систему суб'єктів, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності (підрозділ 2.3); визначено систему міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту права власності (підрозділ 3.1); завдяки *структурно-функціональному* методу вдалося розкрити правову природу адміністративно-правового механізму обмеження права власності як цілісного системного утворення, а також виявити внутрішні та зовнішні взаємозв'язки та взаємозалежності, які у ньому існують (підрозділ 2.3); *системно-структурний* метод дозволив визначити місце і роль окремих складових елементів в загальній структурі адміністративно-правового механізму обмеження права власності (підрозділ 2.3); *структурно-логічний метод* було використано під час формулювання таких авторських дефініцій як «адміністративно-правові обмеження права власності» (підрозділ 1.3), «адміністративно-правовий механізм обмеження права власності», «мета», «завдання», «функції» та «принципи» такого механізму (розділ 2); методи *класифікації* та *групування* лежать в основі класифікації та диференціації адміністративно-правових

обмежень права власності (підрозділ 1.4), функцій і принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності (підрозділ 2.2), нормативно-правових актів, якими передбачено встановлення додаткових адміністративно-правових обмежень права власності в період воєнного стану та самих таких обмежень (підрозділ 3.2); *історико-правовий* метод використано під час дослідження еволюції розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері захисту права власності (підрозділ 3.1); завдяки використанню *порівняльно-правового* методу вдалося провести відмежування адміністративно-правових обмежень права власності від інших суміжних понять і наукових категорій (підрозділ 1.2); за допомогою *логіко-семантичного* методу поглиблено категоріально-понятійний апарат, сформульовано авторські дефініційні конструкції відповідних термінів і понять, уточнено та конкретизовано їх зміст (розділи 1, 2); методи *документального аналізу* та *контент-аналіз документів* застосовувались під час аналізу міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, виявлення їх прогалин, недоліків і суперечностей (розділи 2, 3); методи *прогнозування* та *моделювання* було використано для окреслення перспективних шляхів удосконалення та підвищення ефективності адміністративно-правового механізму обмеження права власності (розділ 3). Окрім зазначених, в роботі було використано ще цілу низку методів і прийомів наукового пізнання. Всі вони застосовувались комплексно, у взаємозв'язку і взаємозалежності, що дозволило сформувати цілісну методологічну базу, а також дослідити адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в єдності його соціального змісту та юридичної форми.

Нормативну та емпіричну базу дослідження становлять Конституція України, Цивільний кодекс України, Земельний кодекс України, Господарський кодекс України, Закони України «Про власність», «Про правовий режим воєнного стану», «Про виконавче провадження», «Про

передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», інші законодавчі і прийняті на їх виконання підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності; міжнародні нормативно-правові акти, у яких закріплено міжнародні стандарти захисту права власності; рішення Конституційного суду України, роз'яснення та узагальнення судової практики як національних судів, так і міжнародних; довідкові видання, статистичні довідки й офіційні звіти, узагальнена практика й аналітичні матеріали тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою комплексно, з використанням сучасних методів пізнання та з урахуванням досягнень науки адміністративного права, положень міжнародних і національних нормативно-правових актів у сфері захисту права власності, дослідити сутність і зміст адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також науково обґрунтувати перспективні напрями підвищення ефективності його функціонування та адміністративно-правового регулювання, що базуються на новітніх наукових поглядах і враховують сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд концептуальних положень, висновків та пропозицій, що характеризуються науковою новизною та мають важливе науково-теоретичне і практичне значення, а саме:

вперше:

– доведено, що адміністративно-правовий механізм обмеження права власності слід розглядати як самостійну правову категорію адміністративного права, яка займає особливе місце в загальному механізмі правового регулювання відносин власності; визначено ознаки, мету, завдання такого механізму, розкрито його зміст та обґрунтовано наукову дефініцію;

– наведено аргументи на користь необхідності удосконалення процедури експертного аналізу законопроектів на предмет можливих порушень

міжнародних стандартів у сфері захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб від необґрунтованих обмежень;

– визначено шляхи удосконалення адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, зокрема обґрунтовано необхідність: по-перше, узагальнення положень відповідних нормативно-правових актів та оформлення їх в єдиний закон, який би комплексно врегулював питання обмеження права власності та гарантування прав і законних інтересів власників в період дії правового режиму воєнного стану; по-друге, активізації науково-дослідної та законопроектної роботи, спрямованої на вирішення всіх можливих проблемних питань, які впливатимуть на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також знижуватимуть його ефективність і соціальну значимість у післявоєнний період;

удосконалено:

– наукові підходи до визначення системи ознак, які характеризують сутність та зміст правових обмежень права власності, а також дозволяють окреслити їх співвідношення із адміністративно-правовими обмеженнями такого права;

– критерії відмежування «адміністративно-правових обмежень права власності» від таких суміжних категорій, як «правові обмеження права власності», «обтяження права власності», «правові заборони», «скасування права власності», «позбавлення права власності» та «припинення права власності»;

– наукові підходи до визначення системи ознак, які характеризують адміністративно-правові обмеження права власності як самостійний елемент механізму адміністративно-правового регулювання;

– наукову дефініцію поняття «адміністративно-правові обмеження права власності», в основу якої покладено авторський підхід до визначення характерних ознак, мети та основних цілей таких обмежень;

– класифікацію адміністративно-правових обмежень права власності за такими критеріями як їх місце в механізмі адміністративно-правового регулювання, цільова спрямованість, мета, функціональна спрямованість, сфера правового регулювання, адресат, характерні ознаки власника, характерні ознаки об'єкта права власності, територіальна поширеність, тривалість, характер правового впливу, підстави виникнення, обсяг стиснення правомочностей власника, юридична сила, форма зовнішнього вираження;

– дефініцію такого поняття як «функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності», ознаки таких функцій, а також їх систему, до якої віднесено нормативну, цільову, охоронну, ціннісно-орієнтаційну, мотиваційну, регулюючу, координаційну, контрольню-наглядову, інформаційно-комунікативну, прогностичну функції;

– дефініцію такого поняття як «принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності», систему таких принципів а також критерії їх багаторівневої класифікації, серед яких: рівень правового узагальнення; роль, яку відіграють принципи у функціонуванні означеного механізму; форма зовнішнього вираження;

– дефініцію такого поняття як «суб'єкти адміністративно-правового механізму обмеження права власності», а також наукові уявлення про характерні риси таких суб'єктів, їх систему та класифікацію за такими критеріями як функціональна спрямованість та обсяг повноважень;

– наукові підходи до визначення системи адміністративно-правових обмежень права власності, які можуть запроваджуватись в період дії воєнного стану, а також класифікацію таких обмежень на окремі групи за такими критеріями: характер змістового наповнення; обсяг стиснення правомочностей власника; мета; характер; особливості об'єкта впливу;

дістало подальшого розвитку:

- визначення сутності та змісту такої правової категорії як «право власності» в межах концепцій природного та позитивного права, а також з позицій об'єктивного і суб'єктивного розуміння;
- дослідження гарантій «неприпустимості протиправного обмеження права власності» як однієї із складових принципу непорушності такого права;
- дослідження наукових точок зору щодо сутності «адміністративно-правового механізму», його мети, завдань, функцій і принципів функціонування;
- систематизація наукових підходів до визначення змісту та основних структурних елементів «адміністративно-правового механізму», «механізму адміністративно-правового регулювання», «механізму адміністративно-правового забезпечення» та деяких інших правових механізмів, з якими механізм реалізації адміністративно-правових обмежень права власності співвідноситься як ціле та частина або ж перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії;
- дослідження поняття, змісту та характерних ознак правовідносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності; поняття, змісту, специфічних ознак та різновидів юридичних фактів, як одного з елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності; поняття та різновидів форм і методів реалізації адміністративно-правових обмежень права власності;
- дослідження еволюції розвитку та сучасного стану правового закріплення міжнародних стандартів у сфері захисту права власності від необґрунтованих і надмірних обмежень, а також їх впливу на сучасний стан національного правового регулювання адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та

рекомендації становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес і наразі використовуються або можуть бути використані:

– у *правотворчій діяльності* – при розробці проектів законодавчих актів, а також обґрунтуванні необхідності внесення змін і доповнень до низки нормативно-правових актів, у яких визначено концептуальні засади функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в цілому, а також врегульовано підстави та порядок застосування окремих адміністративно-правових обмежень такого права зокрема;

– у *правозастосовній діяльності* – при розробці рекомендацій з удосконалення практики застосування положень чинного законодавства, а також підвищення ефективності діяльності суб'єктів публічного управління, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, здійснюють контроль і нагляд за дотриманням таких обмежень;

– у *науково-дослідній діяльності* – для розвитку положень адміністративно-правової науки в напрямі поглиблення теоретичних розробок питань, пов'язаних із функціонуванням адміністративно-правових механізмів та реалізацією адміністративно-правових обмежень (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *в освітньому процесі* – під час укладання підручників, навчальних посібників, розробки навчальних програм і планів професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації правників; викладання навчальної дисципліни «Адміністративне право та процес: доктринальні та практичні проблеми» (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремі її аспекти, одержані узагальнення та висновки були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних

досліджень» (м. Київ, 9–10 лютого 2019 р.), «Сучасні проблеми юридичної науки в Україні» (м. Київ, 17–18 березня 2020 р.), «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі» (м. Київ, 17–18 лютого 2021 р.), «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.).

Структура та обсяг дисертації визначаються поставленою метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 271 сторінку. Робота містить список використаних джерел з 288 найменувань на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Правова природа адміністративно-правових обмежень як складової принципу непорушності права власності

Для того, щоб зрозуміти, у чому полягає специфіка адміністративно-правових обмежень права власності, якою є їх правова природа, а також за якими ознаками необхідно проводити їх відмежування від цивільно-правових обмежень права власності, а також від інших адміністративно-правових обмежень, необхідно, в першу чергу, в загальних рисах окреслити сутність таких базових правових категорій, як «власність», «право власності», «непорушність права власності».

Вхідною категорією, яка лежить в основі розуміння сутності адміністративно-правових обмежень права власності, є поняття «власність». Українська мала енциклопедія визначає його як «володіння й розпоряджання речами; речі, рухомі й нерухомі, що комусь належать» [229, с. 184]; Філософський енциклопедичний словник – як «максимально можливе розпоряджання предметами різного роду, встановлене звичаєвим чи писемним правом» [118, с. 95], Великий тлумачний словник сучасної української мови – як «майно, належне кому-, чому-небудь; належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися» [27, с. 194]. Як можна побачити з наведених енциклопедичних трактувань, в найбільш узагальненому вигляді поняття власності пов'язується із «правом на певний об'єкт, предмет, речі, майно».

Такий класичний підхід до розуміння власності наразі підтримується не лише абсолютною більшістю науковців, але й також отримав офіційне закріплення в чинному законодавстві. І хоча чинний ЦКУ не містить

офіційного визначення поняття «власності», однак у ньому чітко розмежовується зміст інших, похідних від нього понять, таких як «рiч», «майно» та «право власності». Так, «рiччю» слід вважати «предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки» (ч. 1 ст. 179 ЦКУ); «майном, як особливим об'єктом» – «окрему рiч, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки» (ч. 1 ст. 190 ЦКУ); «правом власності» – «право особи на рiч (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» (ч. 1 ст. 316 ЦКУ) [247].

Отже, з дослівного аналізу наведених вище законодавчих трактувань випливає цілком логічний висновок про те, що в цивільно-правовій науці «право власності» розглядається не лише як «абсолютне право», але також і як «право речове», тобто право, що оформлює та закріплює приналежність речей (матеріальних об'єктів майнового обігу) певній особі [150, с. 21]. У зазначеному аспекті найбільш вдалими, на нашу думку, є визначення «права власності», обґрунтоване О.В. Дзєрою. На його думку, таке право «визначене законом і закріплює абсолютну приналежність майна особі (власнику) та визначає її права й обов'язки щодо цього майна» [58, с. 214].

Слід зауважити, що для визначення сутності та змісту адміністративно-правових обмежень права власності, не достатнім є його розуміння виключно як цивілістичної категорії. Необхідним є також його розгляд з інших ракурсів, в першу чергу, як *права природного* та *позитивного*.

Як і будь-яке інше *природне право*, право власності «виникає з природи людини, людського розуму» [223, с. 129], а відтак, притаманне будь-якій людині. Звісно, за своїм обсягом це право дещо відрізняється від низки інших природних прав, зокрема таких, як право на життя, свободу, особисту недоторканність тощо, адже людина не наділяється власністю «від природи», а здобуває її впродовж свого життя. Водночас, за усіма іншими характеристиками воно не поступається іншим природним правам. З одного боку, воно базується на таких засадничих ідеях, як «рівні можливості», «рівні

стартові умови» [223, с. 204], а з іншого – *обмежується* «волею інших осіб тією ж самою мірою, в якій цього вимагає добро» [263, с. 68]. Як справедливо з цього приводу відмічають деякі науковці, «природні межі права власності припускають наявність у власника можливості здійснювати будь-які правомірні дії відносно свого майна, однак за винятком тих, у результаті яких заподіювалася б шкода майну інших осіб» [189, с. 10]. У цілому підтримуючи таку точку зору, все ж таки вважаємо за доцільне зробити деяке уточнення. На нашу думку, з огляду на специфіку та спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності (про які мова піде нижче), визначаючи межі права власності, як природного права, мова має йти не лише про «шкоду майну інших осіб», а й про «шкоду іншим правам і свободам людини», а також про необхідність «забезпечення суспільних інтересів».

В межах концепції *позитивного права*, право власності розглядається, переважно, з позицій об'єктивного і суб'єктивного розуміння.

Право власності в об'єктивному розумінні традиційно визначається як «сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини щодо порядку набуття права власності, його здійснення через правомочності щодо володіння, користування та розпоряджання, припинення та захисту» [245, с. 304]. Звісно, можна довго сперечатись щодо повноти даного визначення, необхідності або ж, навпаки, недоцільності включення до нього тих чи інших елементів і характерних рис права власності, адже серед науковців й досі не вщухають суперечки довкола цих питань. Однак, їх аналіз виходить за рамки предмета нашого дослідження й потребує спеціального розгляду в рамках самостійної монографічної праці. Єдиний аспект, на який дійсно варто звернути увагу під час характеристики обмежень права власності як адміністративно-правової категорії, стосується визначення галузевої приналежності правових норм, якими дане право регулюється. Саме на цьому аспекті пропонуємо зупинитись більш докладно.

Проаналізувавши вітчизняні та зарубіжні наукові джерела, ми помітили, що сьогодні серед науковців відсутня єдність поглядів на правову природу інституту права власності. При цьому в найбільш узагальненому вигляді всі наукові підходи з даної проблематики можна об'єднати у дві великі групи: звужений та розширений. У першому випадку інститут права власності розглядається виключно як інститут цивільного права. І хоча пік популярності такого підходу припадає на радянський період, багато сучасних цивілістів продовжують розвивати саме його [246, с. 275; 41, с. 359]. Представники розширеного підходу, які сьогодні складають більшість наукової спільноти, інститут права власності розглядають як «комплексний» або ж як «міжгалузевий» правовий інститут [245, с. 304; 189, с. 16]. Звісно, далеко не всі вони виокремлюють адміністративне право в переліку галузей права, що регулюють ті чи інші суспільні відносини, пов'язані із власністю, і зосереджують свою увагу, переважно на господарському, земельному, житловому, трудовому, сімейному праві. Однак, як нами буде доведено нижче, в питаннях, які стосуються саме «обмежень права власності», норми адміністративного права, так само, як і кримінального, відіграють дуже суттєву роль.

Відтак, у даному дисертаційному дослідженні ми будемо виходити з позицій саме «розширеного» тлумачення права власності в об'єктивному розумінні як комплексного правового інституту, що регулюється нормами багатьох галузей права, в тому числі й адміністративного.

Право власності в суб'єктивному розумінні визначається як передбачене законом право власника на власний розсуд, незалежно від волі інших осіб і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом, визначати свою поведінку стосовно належного йому майна. У сучасній літературі можна зустріти велику кількість дефініцій аналізованого поняття, в основу яких покладено такі фундаментальні наукові категорії, як «воля», «влада», «розсуд особи», «можливість», «міра поведінки», «особистий інтерес» тощо. Як і будь-

яке суб'єктивне право, право власності визначається як «забезпечена законом міра дозволеної поведінки», «юридично закріплена можливість певної поведінки», «врегульована об'єктивним правом сфера зовнішньої волі» особи тощо. Однак, незважаючи на всі термінологічні відмінності (аналіз яких досить широко представлений в цивілістичних джерелах), спільним для усіх наукових підходів є представлення змісту права власності як «тріади» правомочностей особи щодо володіння, користування та розпоряджання належним їй майном (власністю). До-речі, саме такий зміст аналізованого права закріплено на найвищому рівні – в ч. 1 ст. 41 Конституції України, яка гарантує кожному право «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю ...» [96].

У розрізі аналізу конституційного закріплення змісту права власності, варто звернути увагу ще на одну важливу норму Основного закону. Мова йде про ч. 7 ст. 41, яка обмежує використання права власності у випадках, коли це може «завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [96]. Дана конституційна норма є ще одним аргументом на підтвердження зробленого нами вище висновку про те, що право власності, як і будь-яке інше суб'єктивне право, не безмежне. Воно не лише визначає владу особи щодо певного майна, але також і стримує таку владу, обмежує її використання на шкоду іншим особам і суспільним інтересам. Це цілком узгоджується із традиційним уявленням про право як про фундаментальну юридичну категорію, що визначається як «дана ким-небудь, або визнана звичаєм влада, сила, воля, воля дії; влада і воля *в умовних межах*» [47, с. 89]. При цьому, як справедливо наголошує О.В. Розгон, право власності в суб'єктивному розумінні «ще більш звужене, ніж право власності в об'єктивному розумінні, оскільки воно походить від останнього» [189, с. 17].

Таким чином, викладене вище дає підстави стверджувати, що право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні тісно взаємопов'язані між собою і одним із ключових аспектів такого зв'язку виступають саме правові

обмеження, що закладені в самому розумінні права власності як одного із найважливіших природних прав людини [236, с. 163-167]. Однак, розуміння сутності та характеру таких обмежень вимагає встановлення їх співвідношення із такою фундаментальною засадою не лише цивільного права, а й права загалом, як *непорушність права власності*, що є основним показником рівня розвитку сучасної демократичної правової держави.

Непорушність права власності розглядається, в першу чергу, як один із основоположних конституційних принципів. Його зміст закріплено в ч. 4 ст. 41 Конституції України, згідно якої «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [96].

Значно ширше зміст принципу непорушності права власності визначено в цивільному законодавстві. По-перше, згадка про нього міститься в п. 2 ч. 1 ст. 3 ЦКУ, згідно якої однією із «загальних засад цивільного законодавства» є «неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом». По-друге, його зміст деталізується в ст. 321 (Непорушність права власності), яка входить до 23 глави (Загальні положення про право власності) першого розділу (Право власності) третьої книги (Право власності та інші речові права) ЦКУ. Перша частина зазначеної статті практично дослівно відтворює зміст конституційної норми, щоправда, гарантує захист не лише від протиправного «позбавлення» права власності, але також і від «обмеження у його здійсненні». У другій частині уточнюється, що таке «позбавлення» або «обмеження» можуть здійснюватись лише у випадках і в порядку, встановлених законом. У третій частині мова йде про «примусове відчуження об'єктів права власності». Зокрема, зазначається, що таке «відчуження» може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених ч. 2 ст. 353 ЦКУ (зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану) [247].

Що стосується ГКУ, то про непорушність права власності тут згадується лише в ч. 2 ст. 5, якою до «конституційних основ правового господарського порядку в Україні» віднесено, серед іншого, також і «визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушність права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності» [39].

Відсутність чіткого та однозначного законодавчого підходу до визначення сутності принципу непорушності права власності активізують наукові розробки даної проблематики. Намагаючись заповнити численні прогалини, вчені обґрунтовують власні погляди на зміст аналізованого принципу, при цьому акцентуючи свою увагу на різних його аспектах. Як наслідок, в сучасній науковій літературі можна зустріти різні, іноді кардинально протилежні дефініції такої категорії, як «непорушність права власності». Нижче пропонуємо зупинитись на аналізі лише найбільш популярних та найбільш суперечливих наукових підходів.

Г.М. Куцкір, досліджуючи особливості реалізації засади недоторканності права власності в кримінальному провадженні, ототожнює її із принципом непорушності права власності, що проявляється «через сукупність відносин, які свідчать про допустимі межі зовнішнього втручання». У змісті даного принципу він виокремлює дві основні складові: по-перше, це «можливість бути захищеним»; по-друге, це «реальний стан майна власника, яке охороняється державою та суспільством» [108, с. 8]. Ми не можемо погодитись із таким підходом до розуміння принципу непорушності права власності і вважаємо його «поверхневим». Річ у тім, що ототожнення «непорушності» та «недоторканності» права власності обмежує сферу використання даного принципу виключно рамками кримінального провадження, що не відображає його справжньої сутності та призначення як однієї з основоположних правових засад.

У даному аспекті варто звернути увагу на співвідношення таких понять, як «непорушність» і «недоторканість» права власності, які в науковій літературі

досить часто ототожнюються, що, на нашу думку, є не зовсім коректним. Аналізовані поняття дійсно є дуже близькими за змістом, однак обсяг передбачених ними гарантій захисту та охорони права власності все ж таки відрізняється. «Недоторканість права власності» традиційно визначається як «захист будь-якої власності від необґрунтованого втручання з боку держави, а також довільного вилучення, заборони чи обмеження її використання» [220, с. 234; 40, с. 39]. На практиці реалізація цього принципу передбачає «утримання від посягань на власність», що знаходить своє закріплення в «обов'язку третіх осіб утримуватися від будь-яких дій, які заважають власнику здійснювати його правомочності» [34, с. 20].

Такі традиційні уявлення про зміст принципу недоторканості права власності лежать в основі визначення його співвідношення із принципом непорушності права власності. Останній, як справедливо відмічає О.В. Дзера, включає в себе «недоторканність як права власності, так і самого майна власника» [57, с. 70]. Іншими словами, непорушність права власності співвідноситься із недоторканністю такого права як ціле та частина, де недоторканність є невід'ємною і однією із основних складових непорушності.

На відміну від кримінального процесу, в конституційному праві переважає більш розширений підхід до розуміння змісту принципу непорушності права власності. Так, наприклад, О.М. Клименко, досліджуючи конституційно-правову сутність даного принципу, визначає його як «конституційну гарантію» права власності, що виступає «у формі абсолютного обов'язку кожного не порушувати право власності, а також у позитивному обов'язку держави щодо охорони й захисту прав усіх власників» [84, с. 51]. З таким підходом теж важко погодитись через його «половинчастий» характер. Вчений, на нашу думку, надмірно абсолютизує принцип непорушності права власності, акцентуючи свою увагу лише на обов'язках третіх осіб «не порушувати», «охороняти» та «захищати» право власності, при цьому ігноруючи будь-які можливості його «обмеження» та «позбавлення».

Частково даний недолік був усунутий А.З. Баранюком, який стверджує, що принцип непорушності права приватної власності передбачає існування «гарантій охорони й захисту цього права від неправомірного позбавлення чи обмеження» [16, с. 11]. На нашу думку, таке розуміння аналізованого принципу теж у повній мірі не відображає всю його сутність і соціальне призначення. Водночас, з позитивного боку слід відмітити той факт, що право власності тут розглядається не як абсолютне право, а як право, реалізація якого має певні межі.

Про позбавлення та обмеження права власності, як про винятки із загального правила про його непорушність, наголошують й інші науковці. Так, наприклад, авторський колектив одного із науково-практичних коментарів до цивільного законодавства зазначають, що за своєю сутністю непорушність права власності передбачає «неприпустимість протиправного позбавлення» такого права, а обмеження у його здійсненні допускаються «лише у випадках і порядку, встановлених у законі за умови дотримання справедливої рівноваги між інтересами суспільства й захистом основних прав особи» [146, с. 427]. Схожу точку зору обґрунтовує О. Антонюк, на думку якого зміст принципу непорушності права власності полягає в «неприпустимості свавільного втручання в це право суб'єктів приватного та публічного права, у тому числі й держави», а його реалізація відбувається, зокрема «шляхом визначення й дотримання меж допустимого втручання у право власності з боку держави та інших осіб, а також створення й функціонування ефективного механізму правового захисту права власності» [15, с. 8].

Як можна побачити, максимально широко зміст принципу непорушності права власності розкривається в наукових джерелах саме цивілістичного спрямування. І це очевидно, зважаючи на цивільно-правову природу права власності як такого. Як справедливо з даного приводу відмічає Н.С. Моргун, «вплив цивілістичних поглядів на формування інших галузей права в питаннях, пов'язаних із правом приватної власності, загалом можна вважати

закономірним і виправданим», а тому саме в нормах цивільного законодавства дія принципу непорушності права власності «виявляється найповніше, його зв'язок із предметом цивільно-правового регулювання є найорганічнішим, його функціональна роль полягає як у нормотворчій, так і в правозастосовній діяльності» [139, с. 24].

У цілому не заперечуючи провідну роль цивілістичної науки в окресленні змісту принципу непорушності права власності, з негативного боку все ж таки варто відмітити той факт, що багато науковців, досліджуючи дану проблематику, ігнорують норми інших галузей права (передусім адміністративного та адміністративно-процесуального) не лише в регулюванні аналізованого права, але й у визначенні його меж та встановленні винятків із загального правила про його непорушність. Для прикладу можна навести дефініцію принципу непорушності права власності, сформульовану В.О. Кучером. Даний принцип він визначає як «гарантовану державою та закріплену у *нормах цивільного законодавства* неприпустимість втручання з боку держави та інших осіб у здійснення власником своїх повноважень ...» [110, с. 286]. Слід відмітити, що таке звужене розуміння сфери дії принципу непорушності права власності обґрунтовують також і представники інших галузевих наук. Так, наприклад, Л.А. Івершенко, досліджуючи конституційне право людини і громадянина на приватну власність, усі гарантії його непорушності за галузевою ознакою диференціює на чотири групи: цивільно-правові, цивільно-процесуальні, кримінально-правові та кримінально-процесуальні [76, с. 133-134]. Як бачимо, за межами уваги авторки залишилась ціла низка дійсно важливих гарантій непорушності права власності, як визначені нормами адміністративного та адміністративно-процесуального права. Однак, у даному дисертаційному дослідженні ми доведемо помилковість таких звужених трактувань, в першу чергу, шляхом розкриття сутності, призначення та спрямованості адміністративно-правових обмежень права власності.

Наступне питання, розкриття якого є необхідним для більш глибокого розуміння правової природи адміністративно-правових обмежень права власності, стосується визначення *основних складових принципу непорушності такого права*.

Як нам вдалося встановити, більшість науковців в змісті принципу непорушності права власності виокремлюють такі його основні складові, як «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» та «неприпустимість протиправного обмеження права власності». Так, наприклад, автори одного із науково-практичних коментарів до цивільного законодавства непорушність права власності визначають як «неприпустимість протиправного позбавлення цього права чи обмеження в його здійсненні, що допускаються лише у випадках і порядку, встановлених у законі, і за умови, що таке втручання не порушує справедливую рівновагу між вимогами інтересу суспільства й захистом основних прав особи» [146, с. 427].

Відразу ж зауважимо, що подібний погляд на зміст принципу непорушності права власності є досить поширеним, однак не єдиним. Так, багато науковців (переважно цивілістів) «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» розглядають не в межах принципу непорушності права власності, а як окрему гарантію здійснення аналізованого права або ж як окремий цивільно-правовий принцип. В переліку аргументів, які вони наводять на користь такого підходу, домінує дослівне трактування ч. 4 ст. 41 Конституції України, в якій положення щодо «неприпустимості протиправного позбавлення права власності» та «непорушності приватної власності» закріплені в окремих правових нормах, а також п. 2 ч. 1 ст. 3 ЦКУ, в якому «неприпустимість позбавлення права власності» визначено як одну із загальних засад цивільного законодавства.

Нажаль, обмежений обсяг дисертації не дозволяє нам в повній мірі заглибитись у полеміку з даної проблематики. Єдиний аспект, на який варто

звернути увагу зважаючи на специфіку предмета нашого дослідження, стосується поглядів даної групи науковців на співвідношення таких понять, як «неприпустимість позбавлення права власності» та «обмеження права власності». Річ у тім, що багато з них розглядають ці поняття відповідно як ціле та частину. Так, наприклад, О. Антонюк «серед виявів принципу неприпустимості позбавлення права власності» визначає «заборону обмеження в здійсненні цього права та невтручання держави в його здійснення» [15, с. 5]. Схоже трактування можна знайти також і в деяких підручниках з цивільного права, автори яких стверджують, що «за принципом неприпустимості позбавлення права власності ... ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні» [244, с. 26].

Очевидно, що доведення доцільності чи, навпаки, необґрунтованості наведених вище та інших подібних до них поглядів на співвідношення «непорушності права власності» та «неприпустимості позбавлення права власності» лежить у площині цивільної науки і потребує розгляду в рамках окремого монографічного дослідження. Водночас, для цілей даної дисертаційної роботи ми пропонуємо виходити з постулату, що *зміст принципу непорушності права власності складають такі основні складові, як «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» та «неприпустимість протиправного обмеження права власності»* [238, с. 157-161]. Такий підхід дозволить чітко окреслити межі предмету нашого дисертаційного дослідження, зосередивши свою увагу безпосередньо на адміністративно-правових обмеженнях права власності, які за своєю метою і спрямованістю суттєво відрізняються від позбавлення такого права.

1.2. Сутність та характерні риси адміністративно-правових обмежень права власності та їх відмежування від суміжних правових категорій

Слід відмітити, що принцип непорушності права власності, про який йшла мова в попередньому підрозділі дисертації, не має абсолютного характеру і може бути обмежене у випадках і в порядку, встановлених законом. Відтак, непорушність права власності та визначення меж його здійснення необхідно розглядати як протилежні, однак тісно взаємопов'язані між собою сторони одного явища. Вони доповнюють один одного задля досягнення рівноваги між правами різних осіб. Саме тому, в правовій державі гарантії непорушності права власності та його обмеження мають бути збалансованими. З даного приводу варто погодитись із думкою З.В. Романовської, яка наголошує на обов'язковому встановленні меж та недопустимості фетишизації права власності [191, с. 31]. Розвиваючи цю думку, С. Кізлов вказує на існування іманентних самій природі цього права меж, у разі виходу за які особа діє вже поза своїм правом, здійснюючи не свої правомочності, а правопорушення [83, с. 98]. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди, цілком слушно стверджує Н.В. Безсмертна, оскільки вони є невід'ємною ознакою будь-якого суб'єктивного права [22, с. 204].

То що саме необхідно розуміти під «межами права власності» та яким чином вони співвідносяться із адміністративно-правовими обмеженнями такого права? Нижче, спробуємо дати відповіді на ці питання.

З етимологічної точки зору слово «межі» більшістю тлумачних словників визначається як «просторова або часова границя чого-небудь; остання, крайня грань, ступінь чого-небудь» [152, с. 580]. Беручи за основу таке лексичне трактування, більшість науковців «межі» будь-якого суб'єктивного права розглядають як його невід'ємну властивість, без існування якої таке право перетворюється на свою протилежність – на свавілля, й відтак, взагалі перестає бути правом [44, с. 24]. Межі окреслюють можливу поведінку особи, а їх

порушення слід розглядати як «зловживання» правом, що тягне за собою настання негативних юридичних наслідків.

Саме таке концептуальне наукове розуміння правової природи та соціальної спрямованості «меж суб'єктивного права» було взяте до уваги КСУ, який в одному зі своїх рішень наголосив, що «право власності, в тому числі й приватної, не є абсолютним. Його здійснення має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами ч. 3 ст. 13, ч. 7 ст. 41 Основного Закону України, в яких зазначається, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, правам, свободам та гідності громадян» (абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ « 24-рп/2008 [211]).

Підсумовуючи викладене вище, ми можемо зробити узагальнюючий висновок про те, що будь-яке суб'єктивне право, і право власності в тому числі, має визначені межі як за своїм змістом, так і за характером здійснення. Такі межі невід'ємні від самого права власності і не можуть розглядатись відокремлено від нього, оскільки вони забезпечують свободу здійснення належних особі правомочностей у законодавчо визначених кордонах. Встановлення меж права власності необхідно одночасно розглядати і як гарантію реалізації суб'єктивних прав інших осіб, адже власник може здійснювати свої майнові права лише до тієї межі, де починаються права та законні інтереси інших осіб.

Близьким за звучанням, однак не тотожним за змістом до терміну «межі», є термін «обмеження». Сучасні тлумачні словники визначають його по різному: як «дію за значенням «обмежити»; правило, настанову, що обмежує чий-небудь права» [204, с. 536]; як «встановлення певних меж чого-небудь та зобов'язувати щось обмежувальними умовами» [30, с. 449]; як «грань, межу, рубіж, утримання в певних рамках; правило, що обмежує певні права, дії; обмеження певними умовами; лімітування сфери діяльності, звуження можливостей тощо» [46, с. 1062]; як «утримання в певних рамках, межах; обумовленість чим-небудь; спосіб обмежити охоплення чогось; правило, що обмежує будь-які дії,

права» [154, с. 444] тощо. Відповідно, термін «обмежувати» тлумачиться як «установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; не допускати поширення чого-небудь; локалізувати; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь» [204, с. 536].

Термін «обмеження» має широку сферу застосування. Однак, зважаючи на специфіку предмета нашого дослідження, нас цікавить саме його юридична (правова) характеристика. Досить вичерпно вона викладена в російсько-українському словнику термінів з теорії держави та права, де під юридичними обмеженнями пропонується розуміти «законодавчо встановлені винятки з правового статусу громадянина у зв'язку із певними обставинами ... які обмежують свободу та інтереси особи, але завжди мають превентивний характер, остерігаючи від настання можливих несприятливих наслідків як для суб'єктів, стосовно яких вони діють, так і для інших осіб» [192, с. 83]. Дещо по іншому юридичні обмеження визначає Великий юридичний енциклопедичний словник: «це визначені в законах та інших нормативних актах, рішеннях державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів» [17, с. 391].

Ще один підхід до визначення правової природи та сутності «обмежень» можна побачити в рішеннях КСУ, аналіз яких становить особливу цінність у розрізі розмежування «меж» та «обмежень» права власності. Показовим у зазначеному аспекті є рішення КСУ у справі про утворення політичних партій в Україні від 12.06.2007 р. № 2-рп/2007. І хоча це рішення не містить прямої згадки про право власності як таке, однак викладені у ньому висновки в повній мірі можуть бути застосовані при поясненні правової природи і сутності обмежень зазначеного права. Зокрема, КСУ доходить висновку, що «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» слід розуміти як не передбачене конституційними нормами *звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм*, якими вони нівелюються. Також, КСУ наголошує, що *«необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних*

прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів), визнаючи таку практику допустимою, якщо додаткове унормування процесу створення політичних партій спеціальним законодавством ставить за мету не звужити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав» (абз. 2 п. 10 мотивувальної частини Рішення КСУ № 2-рп/2007) [213].

Слід зауважити, що викладені в словниково-довідниковій літературі та в рішеннях КСУ тлумачення терміну «правові (юридичні) обмеження» окреслюють лише його загальні характеристики й об'єктивно не спроможні розкрити усю повноту його правової природи та змісту. Звісно, вони є своєрідним фундаментом, на якому формується цілісна концепція обмежень суб'єктивних прав особи. Однак, для отримання максимально повного і розгорнутого уявлення про юридичне наповнення та специфіку застосування обмежень у певній сфері правового регулювання (у нашому випадку мова йде безпосередньо про адміністративно-правові обмеження права власності), обов'язковим має стати дослідження науково обґрунтованих підходів до їх розуміння. Таке дослідження дозволить узагальнити багатий теоретичний матеріал з проблематики обмежень права власності, накопичений як сучасними адміністративістами, так і представниками суміжних галузей знань, і використати його під час обґрунтування власного бачення змісту дефініції поняття «адміністративно-правові обмеження права власності» та критеріїв, за якими необхідно проводити відмежування даного поняття від інших близьких до нього за змістом термінів і понять.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел різного спрямування, ми з'ясували, що в сучасній правовій доктрині відсутні уніфіковані визначення не лише таких понять, як «адміністративно-правові обмеження права власності» та «обмеження права власності», але й таких базових наукових категорій, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Зокрема, ми зустріли

велику кількість різноманітних варіацій цих понять, які відрізняються між собою не лише за обсягом, але й за змістом. Нажаль, в рамках даного дисертаційного дослідження ми не можемо розгорнуто проаналізувати всі обґрунтовані в літературі дефініції, а тому нижче пропонуємо стисло зупинитись лише на найбільш популярних наукових підходах.

І в першу чергу, з'ясуємо загальнотеоретичне розуміння сутності такої правової категорії, як «обмеження», щодо якої в юридичній літературі висловлюються досить неоднозначні наукові погляди. Так, наприклад, І.М. Оськін розглядає обмеження як «сукупність елементів механізму правового регулювання, спрямованих на встановлення меж дозволеної поведінки суб'єктів» [158, с. 8]. Ми не можемо погодитись із таким трактуванням, оскільки воно відображає хибне уявлення про місце і роль обмежень в механізмі правового регулювання: обмеження – це один із самостійних елементів механізму правового регулювання, а тому, як цілісна категорія, вони не можуть складатись із «сукупності елементів» зазначеного механізму.

Цікавою для наукового аналізу є дефініція «обмежень», запропонована А.В. Басовим. Науковець визначає їх як «юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі й спрямована на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних і юридичних осіб шляхом встановлення різних меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» [18, с. 32]. На нашу думку, наведена вище дефініція суттєво звужує дійсний зміст обмежень: по-перше, вказівкою на те, що такі обмеження є «наслідками діяльності уповноважених органів державної влади»; по-друге, вказівкою на обов'язковий «тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» обмежень. Як нами буде доведено нижче, обидві вказані вище вказівки є помилковими.

Більш розгорнуте трактування «обмежень» обґрунтовує у своєму дисертаційному дослідженні А.В. Тарасов, пропонуючи визначати в його змісті дві основні смислові грані: перша – обмеження є виключенням із загальної сукупності прав і свобод людини деяких її прав (їх кількісне зменшення) у зв'язку із різними об'єктивними або ж суб'єктивними причинами; друга – обмеження являють собою звуження обсягу та (або) змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів [221, с. 38]. Схожого погляду на сутність правових обмежень дотримується також О.Ф. Черданцев, на думку якого такі обмеження слід розглядати «як особливі випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їх реалізація на визначеній території, у певний відрізок часу або стосовно до конкретного кола суб'єктів» [248, с. 369]. У цілому погоджуючись із таким баченням, все ж таки зауважимо, що воно, на нашу думку, не розкриває справжню сутність обмежень, оскільки основну увагу акцентовано на характеристиці їх окремих різновидів, яких, до речі, можна визначити значно більше.

Окрім проаналізованих вище, в сучасній юридичній літературі можна зустріти ще безліч авторських варіантів трактування поняття «обмеження». Нажаль, стислий обсяг нашої роботи не дозволяє детальніше їх розглянути. Однак, ми можемо виділити одну досить важливу і в той же час найбільш поширену помилку, яку допускають учені і яка є основною причиною, що перешкоджає формуванню єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту аналізованого поняття. У найбільш загальному розумінні ця помилка зводиться до того, що розглядаючи правовий аспект обмежень, науковці, зачасту, не проводять розмежування між такими досить схожими за звучанням, однак різними за змістовим наповненням категоріями, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Нижче, спробуємо обґрунтувати некоректність такого ототожнення.

Ґрунтовний внесок у дослідження сутності і правової природи стимулів та обмежень був зроблений видатним теоретиком держави та права О.В. Мальком. У найбільш загальному розумінні правові обмеження він розглядає як «установлені рамки, у межах яких повинні діяти суб'єкти» [126, с. 91]. Беручи за основу той факт, що «правова свобода зумовлює усвідомлення індивідом того, що він перебуває в суспільстві, в якому існують постійні стимули та обмеження», правові обмеження науковець визначає як «правове утримання від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів з охорони та захисту» [128, с. 141]. Загальна концепція обмежень за О.В. Мальком визначає всі правообмежуючі категорії як правові обмеження. При цьому правові обмеження – це завжди встановлення меж у праві, в рамках яких можуть діяти суб'єкти. Їх основне призначення полягає у попередженні можливості протиправних дій суб'єкта, який має для цього потенційні фактичні можливості.

Ще один відомий теоретик держави та права М.І. Матузов, розглядаючи правові обмеження в контексті заходів інформаційно-психологічного впливу, які безпосередньо впливають на мотивацію поведінки особистості, наголошує, що такі обмеження «ставлять дії індивідів у певні рамки, звужуючи їх можливості до юридично і соціально необхідного стану» [125, с. 4]. На його думку, основне призначення правових обмежень полягає у стримуванні особи від протиправного задоволення своїх інтересів, яке може бути шкідливим для інших громадян і суспільства загалом» [131, с. 232]. При цьому концепція обмежень за М.І. Матузовим ґрунтується на їх характеристиці як засобів стимулювання особи до правомірної поведінки, що знаходить широку підтримку в наукових колах. Так, наприклад, Ю.В. Тихонравов зауважує, що обмеження «не знищують активність і ...не спрямовані на її заперечення», вони лише «надають їй певної форми ...певний напрям»; обмеження слід розглядати як «універсальну характеристику стимулів»; «активність потребує стимулів, що виражаються в обмеженнях» [225, с. 163-164]. На нашу думку,

розгляд правових обмежень виключно як засобів стимулювання не в повній мірі розкриває їх справжню сутність. У даному контексті ми більше схилиємось до думки С.С. Алексеєва, який, досліджуючи психологічні аспекти механізму правового регулювання, зазначав, що позитивні зобов'язання «в більшій мірі пов'язані із примусом, аніж із стимулюванням поведінки особистості» [10, с. 259].

На відміну від теоретиків права, фахівці у галузі конституціоналізму основну увагу зосереджують на загальних причинах та меті встановлення правових обмежень. Так, наприклад, на думку В.М. Малиновської правомірні обмеження «встановлюються законом, мають як постійний, так і тимчасовий характер, відповідають принципам справедливості, пропорційності, законності, зумовлені об'єктивними причинами, спрямовані на встановлення балансу інтересів індивідуумів і суспільства загалом» [123, с. 7]. А.М. Денисова дещо конкретизує такий підхід, визначаючи правові обмеження як «встановлені законодавством виключення з правового статусу громадянина, які мають превентивний характер, і спрямовані на убезпечення від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб» [49, с. 52]. Звісно, визначення причин встановлення правових обмежень та їх загальної спрямованості має важливе теоретичне значення. Однак, ці характеристики розкривають лише один бік правової природи обмежень.

Дещо відмінні від проаналізованих вище поглядів на зміст правових обмежень обґрунтовують представники цивілістичної науки, що відображають загальну сутність цивільного права. Так, наприклад, Є.О. Мічурін формулює досить лаконічну дефініцію правових обмежень, визначаючи їх як «обставини, що ускладнюють здійснення суб'єктивних цивільних прав» [136, с. 153]. В.П. Камишанський відстоює інший підхід, розглядаючи обмеження як «сукупність елементів правового регулювання, спрямованих на встановлення рамок дозволеної поведінки суб'єктів, що окреслюють сферу, в межах якої вони

можуть вільно реалізувати свою правоздатність за умови наявності певних юридичних фактів» [79, с. 110]. Цікаву точку зору на правову природу обмежень у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує О.В. Розгон. На її думку, правові обмеження слід розглядати як «зовнішній вплив на суб'єктивне цивільне право конкретної особи, що відображається на відповідних правовідносинах з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення такою особою своїх правових можливостей і втілюється у конкретних приписах здійснити певні дії або утриматися від певних дій» [189, с. 93]. Як бачимо, основну увагу вчена зосереджує не на меті та призначенні обмежень, а на зовнішніх формах їх вираження. На нашу думку, такий підхід безсумнівно заслуговує на увагу, хоча ми не можемо в повній мірі підтримати визначений нею перелік таких форм і вважаємо його дещо обмеженим.

З урахуванням специфіки предмета даного дисертаційного дослідження, доцільно проаналізувати також підходи адміністративістів до визначення сутності та змісту правових обмежень, які досить часто суттєво різняться. Так, наприклад, М.А. Комзюк основну увагу зосереджує на основній меті та призначенні правових обмежень, визначаючи їх як «юридичні інструменти (засоби), за допомогою яких забезпечується досягнення деяких цілей правового регулювання» які «в підсумку зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин шляхом встановлення певних кордонів, що обмежують допустимість поведінки» [93, с. 54]. В.Г. Чорна відстоює дещо інший підхід. На її думку, правові обмеження необхідно розглядати як «конкретизовані способи впливу на поведінку індивіда чи групи осіб, які реалізуються на підставі правових норм органами влади з метою захисту прав та інтересів суб'єктів» [251, с. 73]. Як «сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні максимально допустимої форми правовідносин і правових кордонів у варіантах поведінки задля превенції правопорушень» розглядає правові обмеження О.М. Шимон [256, с. 84].

Як бачимо, сучасні адміністративісти при дослідженні правових обмежень акцентують свою увагу на різноманітних аспектах, що досить часто ускладнює отримання цілісного уявлення про їх сутність і зміст. Даний недолік у своєму дисертаційному дослідженні намагалась усунути Т.О. Коломоєць, яка обґрунтувала комплексний підхід, у якому спробувала поєднати найбільш відомі наукові концепції правових обмежень. Зокрема, учена запропонувала розглядати їх з таких позицій: 1) як «зовнішній фактор, що впливає на інтереси суб'єктів правовідносин, в основі якого лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов»; 2) як «інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у юридичній сфері»; 3) як «негативні засоби (заборони, заходи покарання, обов'язки)», а не засоби позитивного впливу; 4) як «конкретні (первинні) заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежувальним змістом». Окремо Т.О. Коломоєць наголошує, що «формою прояву правових обмежень є державно-правовий примус» [89, с. 99-100].

Завершуючи аналіз наукових підходів до розуміння правових обмежень, ми можемо зробити кілька узагальнюючих висновків, які дозволяють нам більш глибоко розкрити сутність і зміст правових обмежень права власності:

по-перше, за своєю сутністю правові обмеження права власності у найбільш загальному розумінні тотожні такому поняттю, як «межі» права власності, з єдиним уточненням, що такі межі визначаються саме правом, а не іншими соціальними регуляторами;

по-друге, основна мета встановлення правових обмежень права власності полягає у впорядкуванні відносин власності;

по-третє, за допомогою правових обмежень права власності офіційно визначається міра можливої (дозволеної) поведінки (або ж зразки правової поведінки) особи в правовідносинах власності з метою недопущення необмеженого свавілля;

по-четверте, правові обмеження права власності визначають не лише міру можливої поведінки власника, але також встановлюють допустимі межі втручання держави в його права, свободи та законні інтереси;

по-п'яте, правові обмеження права власності мають поведінкову спрямованість, оскільки їх основне призначення полягає у стримуванні неправомірної поведінки шляхом формування у власників відповідної правової мотивації;

по-шосте, правові обмеження права власності можуть виражатись як у формі обмеження прав власників, звуження обсягу таких прав (зменшення варіантів дозволеної поведінки), так і у формі розширення обсягу обов'язків власника; як у формі утримання власника від вчинення певних дій, так і у формі добровільного обмеження ним своїх прав;

по-сьоме, правові обмеження права власності, в тій чи іншій мірі, охоплюють своїм змістом всі елементи правового регулювання, в тому числі адміністративно-правові обмеження даного права [240].

На аналізі останньої із зазначених нами характеристики правових обмежень права власності пропонуємо зупинитись більш детально, оскільки саме вона є тим ключовим аспектом, який дозволяє провести *розмежування між такими суміжними науковими категоріями, як «правові обмеження» та «обмеження права власності»*, а також є необхідною передумовою для проведення подальшого дослідження змісту «адміністративно-правових обмежень права власності».

То що ж необхідно розуміти під «*обмеженням права власності*»? Нажаль, вимушені констатувати, що на сьогодні серед науковців так і не було вироблено спільної концепції розуміння даного поняття. Як нам вдалося з'ясувати, в більшій мірі це обумовлено відсутністю єдиного погляду на сутність і зміст такої базової категорії, як «обмеження прав». Так, наприклад, теоретики права розглядають її крізь призму «трансформації змісту або обсягу дії норми права, що обумовлена необхідністю узгодження суперечливих

інтересів суспільства, держави, особистості» [145, с. 70]. Також, під обмеженням прав і свобод пропонується розуміти «здійснюване у відповідності до встановлених законом підстав і в установленому порядку звуження їх обсягу» [150, с. 26], «а також чинники, що унеможливають або ускладнюють їх реалізацію» [24, с. 5]; або ж «установлення державою на законодавчому рівні певних меж, в рамках яких особа, незалежно від свого статусу, національної приналежності та інших характеристик, може здійснювати їх реалізацію» [121, с. 236] тощо. Якщо уважно проаналізувати наведені дефініції, то можна помітити, що окреслений ними зміст «обмежень прав» фактично тотожний змісту такого поняття, як «правові обмеження», котре, як нами було доведено вище, більш доцільно розглядати не як рівнозначну, а як видову категорію.

Відсутність чіткого розмежування між «правовими обмеженнями» та «обмеженнями прав» можна зустріти також у деяких дослідженнях з конституційного права. Останні, наприклад, визначаються як «встановлені законодавством межі реалізації особою прав, що виражаються у заборонах, втручаннях, обов'язках, відповідальності, й встановлення яких обумовлене необхідністю захисту конституційних цінностей з метою забезпечення необхідного балансу між інтересами особи, суспільства і держави» [167, с. 44]. Водночас, більшість фахівців у галузі конституціоналізму відстоюють протилежну точку зору і наполягають на необхідності проведення чіткої диференціації аналізованих понять. Так, наприклад, М.Ф. Селівон зауважує, що «під обмеженням права слід розуміти не просто звуження його обсягу, а таке звуження, яке здійснюється, по-перше, на передбачених законом підставах, а по-друге, у визначеному обсязі» [196, с. 9]. При цьому самі «обмеження прав» визначаються як «соціально обумовлена діяльність осіб, наділених спеціальною компетенцією, що здійснюється в порядку, на підставах і в межах, встановлених законом, в результаті якої обмежується фізична, моральна, індивідуальна свобода, а також загальна свобода дій з метою досягнення поставлених цілей і завдань» [221, с. 131]. І хоча наведена дефініція

перенасичена загальними поняттями і категоріями, які не дозволяють отримати чітке уявлення про змістове наповнення, характерні риси та соціальне призначення «обмеження прав», однак у ній показано їх принципову відмінність від «правових обмежень».

Ще більш помітною ця різниця постає у визначеннях такого поняття, як «обмеження права власності». На сьогодні в сучасній юридичній літературі таких визначень можна зустріти багато, і всі вони відрізняються між собою як за обсягом, так і за змістом. При цьому більшість дослідників вважає, що «обмеження права власності не входять до змісту цього права в об'єктивному розумінні, а є одним із елементів суб'єктивного права власності конкретного суб'єкта» [106, с. 10]. Також уточнюється, що такі обмеження: по-перше, «не вилучають правомочностей зі складу суб'єктивного права власності, а лише блокують, повністю або частково, можливість їх здійснення»; по-друге, «встановлююся виключно на підставі закону, а сам власник не може обмежити своє право, оскільки в цьому випадку він реалізує свої правомочності з користування або розпорядження річчю, а не обмежує їх» [107, с. 14].

О.В. Розгон у своєму дисертаційному дослідженні «обмеження права власності» теж розглядає як один із елементів цього права у його суб'єктивному розумінні. На її думку, під обмеженнями необхідно розуміти «зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утриматися від певних дій» [189, с. 6]. Майже тотожну дефініцію у своєму дисертаційному дослідженні формулює Г.М. Куцкір [109, с. 31]. У цілому, наведене визначення дозволяє отримати загальне уявлення про зміст і призначення обмежень права власності. Однак, одним із його недоліків, на нашу думку, є дещо розмите пояснення зовнішніх форм вираження таких обмежень, що перешкоджає

усвідомленню основних принципів, на яких відбувається їх практична реалізація.

До-речі, в більшій чи меншій мірі такий недолік можна зустріти в багатьох наукових дефініціях, які обґрунтовуються вченими як у галузі конституційного права, так і у галузі адміністративного, цивільного, кримінально-процесуального права. Так, наприклад, В.М. Антонов під «обмеженнями права власності» пропонує розуміти «*положення законодавства ... що обмежують виключні права власника ...*» [14, с. 345]; О.В. Музиченко – «передбачене законом *тимчасове звуження можливості здійснення правомочностей* власника, які полягає в обов'язку утримуватися від будь-яких дій або зазнавати дії з боку третіх осіб» [144, с. 50]; М.П. Кабитов – «негативні аспекти, що виражаються у різного роду обмеженнях права власності, покладанні на власника обов'язків, ризиків тощо, і в результаті яких обмежується влада власника над річчю» [78, с. 40]; Н.С. Моргун – «*об'єктивно сучасні обставини тимчасового характеру, що позбавляють власника можливості здійснювати свої окремі повноваження ...*» [140, с. 29].

У даному дисертаційному дослідженні ми не будемо заглиблюватись у наукову полеміку щодо основних недоліків наведених вище дефініцій, оскільки вважаємо, що в кожній із них є раціональне зерно, і що автор кожної з них намагався акцентувати увагу саме на тих аспектах такої багатогранної наукової категорії, як «обмеження права власності», котрі були йому необхідні для розкриття обраного предмета наукового дослідження. Однак, з огляду на той факт, що другий розділ даної дисертації ми плануємо присвятити характеристиці адміністративно-правового механізму обмеження права власності, варто бодай коротко проаналізувати визначення, у яких зосереджено увагу саме на *процесуальному* наповненні даної наукової категорії.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, нам вдалося з'ясувати, що серед прихильників процесуального підходу, так само, як і серед прихильників матеріального підходу, відсутня єдність поглядів на сутність

обмежень права власності. При цьому найбільшої популярності на сьогодні набули дві концепції. Згідно першої, обмеження прав розглядаються як «заходи». Так, наприклад, О. Остапенко під адміністративно-правовими обмеженнями пропонує розуміти «систему адміністративно-правових заходів, застосування яких передбачає досягнення мети обмеження на умовах дотримання принципу законності» [157, с. 57]. Згідно другої концепції, обмеження прав розглядаються як «засоби». Для прикладу, можна навести визначення, сформульоване І.В. Міщенко. На її думку, такі обмеження необхідно розглядати як «сукупність засобів правового регулювання, що встановлюють межі дозволеної поведінки власника з метою охорони суспільних інтересів, прав та свобод суб'єктів правовідносин через закріплений механізм правозастосування» [138, с. 9]. Аналогічну дефініцію можна зустріти також і в інших наукових джерелах [168, с. 51].

На нашу думку, розгляд адміністративно-правових обмежень права власності як «заходів» впливу суттєво звужує їх дійсний зміст, оскільки відображає лише одну із можливих зовнішніх форм їх вираження. Відтак, ми схилиємось до думки тих науковців, які визначають обмеження прав через категорію «засобів правового регулювання». На користь такого підходу можна навести відразу декілька аргументів.

По-перше, це етимологічне тлумачення терміну «засоби». У більшості словників він трактується як «спеціальна дія, що дає можливість здійснити щонебудь, досягти чогось» [26, с. 326], або ж «знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для здійснення якоїсь діяльності» [149, с. 96]. Таке дослівне тлумачення дозволяє використовувати термін «засоби» для позначення «функціонального призначення» певних дій, об'єктів, явищ, їх здатності вирішувати певні завдання, досягати означеної мети.

По-друге, це філософське розуміння аналізованої категорії. У філософії термін «засоби» традиційно вживається у значенні «засобів досягнення бажаного результату» [129, с. 206] й відображає діалектичну єдність «знарядь,

предметів, пристроїв, необхідних для досягнення бажаної мети» та «усвідомленої діяльності з їх застосування» [261, с. 22].

По-третє, це загальнотеоретичне трактування терміну «правові засоби» в аналітичній юриспруденції. Більшість теоретиків права визначають його як «образно-узагальнююче поняття», що «пов'язує фрагменти ідеального (мета) з фрагментами реального (результат)» [124, с. 6] й охоплює собою різноманітні «інституційні явища правової дійсності», «інструменти юридичного впливу», призначені для «розв'язання соціальних завдань» [73, с. 220], «досягнення певного результату» [12, с. 14].

Наведені вище трактування та тлумачення змісту правових засобів дозволяють дійти однозначного висновку про те, що саме ця юридична категорія має бути покладена в основу розуміння процесуального аспекту адміністративно-правових обмежень права власності. Правові засоби є серцевиною, фундаментом адміністративно-правового механізму обмеження права власності, оскільки вони узагальнюють у собі всі інституційні явища правової дійсності, за допомогою яких обмежуються суб'єктивні права власників з метою досягнення поставлених цілей і завдань.

Окрім розгляду правових засобів як основної процесуальної характеристики адміністративно-правових обмежень права власності, аналізованій юридичній категорії притаманна ще ціла низка специфічних ознак. Відразу ж зауважимо, що окреслення таких ознак є необхідною передумовою формулювання авторської дефініції адміністративно-правових обмежень права власності (що буде зроблено нами в наступному підрозділі дисертації). Водночас, їх визначення та аналіз більш доцільно проводити в розрізі дослідження відмінностей та співвідношення адміністративно-правових обмежень права власності від інших суміжних і близьких за змістом понять і категорій. Такий підхід, на нашу думку, дозволить максимально поглиблено дослідити правову природу і сутність адміністративно-правових обмежень

права власності, а також з'ясувати їх місце і роль в механізмі адміністративно-правового правового регулювання відносин власності.

У першу чергу, з'ясуємо **співвідношення таких понять, як «правові обмеження» та «обмеження права власності»**. Як ми уже зазначали вище, значна кількість науковців ототожнює ці поняття, або ж не проводить чіткого розмежування між ними, вживаючи їх як тотожні. І для цього є дійсно певні підстави, оскільки аналізовані категорії мають багато спільних рис: по-перше, вони спрямовані на обмеження правомочностей власника певними юридичними рамками; по-друге, такі обмеження чітко визначені в нормативно-правових актах; по-третє, застосовуються всупереч бажанню власника; по-четверте, їх порушення власником тягне за собою настання певних юридичних наслідків тощо.

Не зважаючи на таку зовнішню схожість, на сьогодні більшість науковців все ж таки наполягає на необхідності проведення чіткого розмежування між «правовими обмеженнями» та «обмеженнями права». Разом з тим, слід зауважити, що в рамках такого підходу можна зустріти різноманітні варіації на тему співвідношення аналізованих понять, а також їх спільних та відмінних рис. Нижче пропонуємо розглянути найбільш популярні та найбільш дискусійні наукові точки зору.

Як нам вдалося з'ясувати, більшість сучасних науковців схиляються до думки, що «правові обмеження» та «обмеження прав» необхідно розглядати як родо-видові категорії, де перші виступають як родові (загальне, ширше), а другі – як видові (часткове, вужче) поняття. Такий погляд обґрунтовують зокрема А.М. Денисова [49, с. 52], М.О. Карпенко, О.М. Вартовнік [80, с. 153], І.П. Кулікова [106, с. 94], І.В. Лисенко [168, с. 35], І.В. Міщенко [138, с. 9], Н.С. Моргун [139, с. 91], В.В. Носік [151, с. 144], П.М. Рабінович, І.М. Панкевич [187, с. 42], О.В. Розгон [189, с. 34], І.В. Спасибо-Фатеева [244, с. 431], В.Г. Чорна [252, с. 112; 251, с. 79] та багато інших науковців.

Окрім проаналізованого вище підходу, в літературі можна зустріти також й альтернативні точки зору. Так, наприклад, Н.В. Безсмертна більш широким за змістом вважає термін «обмеження права», а більш вузьким – «правові обмеження». При цьому вона наголошує, що «обмеження права не можна відносити поряд із заборонами та обов'язками до правових обмежень, оскільки останні є засобами, за допомогою яких відбувається обмеження права» [21, с. 71]. Деякі науковці аналізовані правові категорії розглядають як рівнопорядкові поняття. Зокрема, А.В. Малько та О.В. Конишева зазначають, що «обмеження за своїм змістом охоплюють крім власне обмежувальних заходів також і межі здійснення певних прав» [95, с. 118; 127, с. 35]. Нетиповий погляд на співвідношення «обмежень прав» та «правових обмежень» обґрунтував у своєму дослідженні В.П. Грибанов. На його думку, «визначення меж здійснення цивільного права необхідно розглядати не як обмеження цих прав, а як юридичний вираз уже існуючого економічно рівного становища людей у системі суспільних відносин» [43, с. 23].

Звісно, кожна із наведених точок зору має право на існування. Однак, на нашу думку, вони не відображають справжню сутність такої категорії, як «адміністративно-правові обмеження права власності», а також вносять неясність у розуміння її місця в механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності. Як ми уже неодноразово наголошували вище, *«правові обмеження» та «обмеження прав» – це тісно взаємопов'язані між собою поняття. І характер взаємозв'язку між ними найбільш чітко виражається як співвідношення цілого та частини [239, с. 38-40]*. На користь такого висновку можна навести цілу низку аргументів.

По-перше, *обмеження права встановлюються щодо суб'єктивного права власності, тоді як правові обмеження характеризують це право в об'єктивному розумінні*. Правові обмеження є невід'ємною характеристикою самого права власності, його властивістю. Вони визначають межі можливої поведінки власника, гарантують йому можливість діяти на власний розсуд

однак у певних рамках, що окреслені законом. Як справедливо з даного приводу зауважує О.В. Розгон, «встановлення меж для права власності викликане необхідністю охорони прав і законних інтересів третіх осіб від недобросовісних дій власника ...» [189, с. 43]. На відміну від правових обмежень, обмеження права власності слід розглядати як результат зовнішнього впливу на суб'єктивне право власника. Встановлення таких обмежень спрямоване на зменшення обсягу можливостей власника щодо володіння, розпоряджання і користування своїм майном протягом певного часу за певних обставин.

По-друге, *за допомогою правових обмежень окреслюються кордони правообмежувального механізму, а обмеження права власності виступають одним із засобів встановлення таких кордонів.* Таким чином, за своїм обсягом обмеження права власності не можуть бути ширшими, за загальні правові обмеження. Є.О. Мічурін з даного приводу слушно зауважив, що «межі права є певним внутрішнім колом відносин, що можуть бути окреслені через дію обмежень і залежать від їх встановлення, зняття чи відсутності» [135, с. 142].

По-третє, *правові обмеження характеризують право власності в статичній, а обмеження права – в динамічній.* Про правові обмеження доцільно вести мову в тих випадках, коли йдеться про характеристику правового статусу власників майна в частині регулювання приналежності такого майна, а про обмеження права – коли йдеться про правомочності власника щодо реалізації такого права (володіння, розпоряджання і користування майном).

По-четверте, *за своїм змістом правові обмеження ширші, за обмеження права власності.* Дана властивість свідчить про певну схожість правових обмежень і обмежень права власності, позаяк характеризує можливість власника здійснювати своє право в певних правових межах. Однак, якщо правові обмеження мають загальний характер, опосередковано обмежують суб'єктивне право, не виключають окремі правомочності з його змісту, а лише стримують власника в їх здійсненні, то обмеження права власності – мають

конкретний характер і чітко визначають, які саме права власника обмежено шляхом встановлення певних заборон та обов'язків (здійснити певні дії або утриматись від визначених дій).

По-п'яте, *за допомогою правових обмежень здійснюється загальне правове регулювання відносин власності* (позитивне регулювання відносин власності і контроль за діями власників [189, с. 43]), *тоді як обмеження права власності характеризують правовий статус індивідуального власника і передбачають стиснення, зменшення обсягу або ж вилучення певних правомочностей конкретного власника щодо належного йому майна*. Іншими словами, правові обмеження носять загальний, абстрактний характер і встановлюються у вигляді загальних заборон для всіх власників (або ж певної категорії власників), а обмеження права власності носять суб'єктивний характер і застосовуються до конкретного власника.

По-шосте, *правові обмеження й обмеження права власності відрізняються між собою за цільовим призначенням*. Метою встановлення перших є захист суспільних інтересів, основ конституційного ладу, охорони довкілля, а також прав та законних інтересів інших осіб, в тому числі й інших власників. Обмеження прав власності встановлюються на користь конкретних осіб. Їх метою є забезпечення чітко визначених прав та законних інтересів, виникнення чи припинення певних правовідносин, недопущення або ж припинення правопорушень з боку власника тощо.

По-сьоме, *різною є також і функціональна спрямованість правових обмежень та обмежень права власності*. Основною функцією перших є визначення змісту права власності в інтересах недопущення зловживання цим правом. Серед напрямів реалізації такої функції можна визначити правовстановлення, регулювання, охорона, соціальний контроль, а також мотивування та виховання власників. Основною функцією обмежень права власності є правовий вплив на конкретних власників за допомогою обмежувальних заходів.

По-восьме, *правові обмеження й обмеження права власності виникають за різних підстав*. Підставами встановлення перших є, як правило, законодавчі норми, якими визначаються зміст та межі дозволеної поведінки власника. Водночас, як справедливо зауважує В.В. Носік, «правові обмеження не зводяться лише до тих норм, які закріплені у законі, а є більш широким поняттям, яке включає у себе передусім загальні принципи права, на основі яких базується забезпечена законом свобода поведінки особи, з урахуванням яких у законодавстві допускається вибір дозволених чи заборонених дій суб'єктів» [151, с. 144]. Що стосується обмежень права власності, то підставами їх встановлення можуть бути положення не лише законодавчих, але й підзаконних нормативно-правових актів, а також рішення суду, постанови про притягнення до адміністративної відповідальності, рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, нотаріальні акти, рішення виконавчих органів, цивільно-правові договори тощо.

По-дев'яте, *правові обмеження й обмеження права власності відрізняються між собою за своєю тривалістю*. За допомогою правових обмежень, як зазначалося вище, здійснюється загальне правове регулювання відносин власності, визначається зміст цього права, відтак, такі обмеження мають постійний характер. За допомогою обмежень права власності відбувається стиснення, зменшення обсягу або ж вилучення певних правомочностей конкретного власника щодо належного йому майна, відтак, такі обмеження носять тимчасовий характер. Однак, все ж таки варто відмітити, що питання можливої тривалості обмежень права на сьогодні продовжує залишатися дискусійним. Так, наприклад, на думку В.М. Малиновської, обмеження прав і свобод людини та громадянина можуть мати «як постійний, так і тимчасовий характер» [123, с. 7]. І.Я. Головня щодо цього висловлює інші міркування. Він вважає, що «обмеження пов'язані з применшенням прав власника щодо належного йому майна, вони встановлюються законодавцем у публічному інтересі та діють на постійній основі» [35, с. 107]. Протилежну

точку зору обґрунтовує І.П. Кулікова. На її думку, «оскільки правомочності, які обмежуються, не вилучаються зі складу права власності ..., вони є тимчасовими; відтак, у разі зникнення підстав, які обумовили застосування обмежень, право власності автоматично відновлюється в повному обсязі» [107, с. 14]. Звісно, обмеження права власності можуть бути досить *довготривалими*, а окремі з них мають навіть *постійний характер*. Водночас, значна частина адміністративно-правових обмежень права власності має *тимчасовий характер* і їх дія припиняється після спливу визначеного у законі терміну, або ж у разі зникнення обставин, які обумовили необхідність їх встановлення.

По-десяте, *правові обмеження й обмеження права власності відрізняються між собою за наслідками їх порушення*. Як зауважує О.В. Розгон, «наслідком виходу за межі права власності є зловживання правом ...; наслідком нехтування обмеженнями права власності є правопорушення, що тягне за собою настання відповідних наслідків, передбачених законодавством» [189, с. 70].

Вище ми навели десять основних відмінностей, які дозволяють провести чітке розмежування між «правовими обмеженнями» та «обмеженнями права власності». Звісно, окреслені нами характеристики не вичерпують усю відмінність між цими суміжними правовими категоріями. Деякі науковці, окрім наведених вище, визначають й інші відмінності. Так, наприклад, В.Г. Чорна зазначає, що «правові обмеження виникають у зв'язку з добровільним вступом суб'єкта у відповідні відносини, обіймання певної посади, здійснення бажаного роду діяльності, тоді як обмеження права продиктовані обмеженнями, що не порушують права іншого суб'єкта в процесі реалізації прав і свобод» [251, с. 71]. На нашу думку, таку ознаку, як «добровільність», не можна вважати кваліфікуючою під час відмежування правових обмежень і обмежень прав власності, оскільки і перші, і другі можуть виникати як результат добровільного волевиявлення особи. Цікавою для наукового аналізу є також точка зору П.М. Рабіновича та І.М. Панкевича, які під обмеженнями (маються

на увазі саме правові обмеження) пропонують розуміти «сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини», а під обмеженням прав людини – «діяльність компетентних державних органів з установлення меж (обмежень) щодо здійснення прав людини» [187, с. 42]. Ми не можемо підтримати таку точку зору оскільки вважаємо, що розгляд «обмежень прав» виключно як «діяльності» уповноважених суб'єктів не відображає їх правову природу і те місце, яке вони займають в механізмі правового регулювання (аргументи на користь такого висновку були наведені нами вище).

Таким чином, підсумовуючи порівняльно-правовий аналіз співвідношення таких юридичних категорій, як «правові обмеження» та «обмеження права власності», ми можемо зробити однозначний висновок про наявність тісного взаємозв'язку між ними: правові обмеження необхідно розглядати як один із основних інструментів, за допомогою якого здійснюється загальне правове регулювання відносин власності, визначається зміст цього права. Що ж стосується обмежень права власності, то вони активуються у разі виходу особи за межі права власності; вони встановлюються всередині цих меж і передбачають стиснення, зменшення обсягу або ж вилучення певних правомочностей конкретного власника.

Наступне питання, на якому варто зупинитись в рамках аналізу співвідношення адміністративно-правових обмежень права власності з іншими суміжними поняттями, стосується **встановлення його взаємозв'язку із такою категорією, як «обтяження права власності»**, яка останнім часом почала більш активніше використовуватись законодавцем. І хоча зазначена проблематика лежить в площині цивільного, а не адміністративного права, в рамках даного дисертаційного дослідження вважаємо за необхідне бодай коротко зупинитись на окресленні принципів відмінностей між адміністративно-правовими обмеженнями права власності та обтяженнями такого права, оскільки вони передбачають різний обсяг і характер впливу на повноваження власника.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що, незважаючи на широке використання терміну «обтяження права власності» в національному законодавстві, в правовій доктрині так і не склалося усталеного підходу до визначення його співвідношення із «обмеженнями права власності». Науковці не лише обґрунтовують полярні погляди на критерії, за якими необхідно проводити їх розмежування, але й іноді навіть ставлять під сумнів існування принципової різниці між ними. Так, наприклад, В.П. Камишанський, розмірковуючи про правову природу обмежень права власності, до структури їх змісту відносить «передбачені законом права третіх осіб на майно власника, в тому числі сервітути» [79, с. 138], тим самим заперечуючи самостійне існування обтяжень права власності. Подібні міркування висловлює Є.О. Суханов, на думку якого «обмежені речові права обмежують і тим самим ніби обтяжують право власності» [42, с. 143].

Деякі науковці розглядають обмеження та обтяження права власності як самостійні правові категорії, однак при цьому співвідносять їх як ціле та частину. Так, наприклад, на думку Р.А. Майданика обмеження слід розглядати як «відповідну реакцію власника на обтяження, що утримує його від певних дій на належне йому майно (сервітути, права третіх осіб)» [119, с. 372]. Схожого підходу дотримується Н.Б. Москалюк, на думку якого обтяження є самостійним різновидом обмежень і в найбільш узагальненому вигляді являє собою «ускладнення, право третіх осіб, перешкоду в повному обсязі власнику реалізовувати свої права» [142, с. 38]. Дещо інший погляд на співвідношення обмежень і обтяжень права власності пропонує А.О. Савельєва. На її думку, обтяження права власності – це «правило, встановлене в передбачених законом або правочином межах, яке обмежує здійснення права власності ...» [193, с. 9].

Не зважаючи на наявність *багатьох спільних рис*, зокрема таких як спрямованість обмежень і обтяжень на звуження обсягу суб'єктивного права власності, виключення деяких правомочностей власника щодо належного йому майна, виникнення з багатьох тотожних підстав тощо, більшість науковців

цілком обґрунтовано наголошує на необхідності розмежування обмежень та обтяжень права власності та їх розгляду як самостійних правових категорій. Водночас, питання критеріїв такого розмежування на сьогодні й досі залишається дискусійним. Так, наприклад, на думку І.Я. Головні, основні відмінності між обмеженнями та обтяженнями права власності полягає в тому, що перші «встановлюються законодавцем у публічному інтересі» та «діють на постійній основі», а другі – «встановлюються в інтересах приватних осіб» та «припиняються після спливу строку, на який вони були встановлені» [35, с. 107]. На нашу думку, такий підхід є хибним, оскільки він не відображає характеристики адміністративно-правових обмежень права власності, які були наведені нами вище.

В основі ще одного досить популярного підходу до розмежування обмежень та обтяжень права власності лежить такий критерій, як об'єкт правового впливу. Так, до недавнього часу в науковій літературі набула поширення точка зору, згідно якої поняття «обмеження» вживається у контексті обмеження прав, а «обтяження» – щодо певного майна» [138, с. 7], або ж «що про «обмеження» слід вести мову, коли йдеться про суб'єктів, а про «обтяження» – коли йдеться об'єкти права власності (майно)» [231, с. 2; 102, с. 290; 142, с. 41]. Іншими словами, вчені стверджують, що обмежуватись можуть права, а обтяжуватись – майно [198, с. 28]. Однак, у даному контексті варто погодитись із зауваженням І.В. Лисенка, який зазначає, що такий критерій розмежування обмежень та обтяжень «не відповідає самій сутності поняття майна та майнових прав», оскільки «суперечить ст. 190 ЦК України, де зазначається, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки» [168, с. 37].

Як нам вдалося з'ясувати, основною причиною виникнення наукових дискусій щодо сутності таких наукових категорій, як обмеження та обтяження права власності, а також визначення критеріїв їх розмежування є відсутність усталеного підходу законодавця до окреслення їх змісту. Проведений нами

аналіз текстів нормативно-правових актів, що були прийняті останнім часом, дає підстави говорити про наявність тенденції до збільшення частоти використання аналізованих понять. Однак, така тенденція має один суттєвий недолік, який полягає у ще більшому загостренні проблеми неузгодженості та довільного розуміння змісту правових обмежень та обтяжень права власності.

Так, наприклад, в ЦКУ термін «обтяження» вживається і в контексті «обтяження прав», і в контексті «обтяження майна». Зокрема, в ст. 182 ЦКУ мова йде про «обтяження права власності та інших речових прав на нерухомі речі»; в ст. 406 ЦКУ – про «майно, обтяжене сервітутом»; в ст. 1071 ЦКУ – про «обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку»; в ст. 12321-1 ЦКУ – про «обтяження речових прав на об'єкт незавершеного будівництва/майбутній об'єкт нерухомості»; в ст. 1241 ЦКУ – про «будь-які обмеження та обтяження на частку у спадщині»; в ст. 1281 ЦКУ – про «майно, обтяжене правами третіх осіб»; в ст. 1297 ЦКУ – про «майно та/або майнові права, які обтяжені» тощо [247].

Відсутність однозначного підходу до розмежування «правових обмежень» та «обтяжень» права власності можна зустріти також і в ЗКУ. Так, у більшості статей ЗКУ (це, наприклад, ст.ст. 79-1, 100, 102-1, 117, 126, 147 та інші) мова йде про «обтяження речових прав на земельну ділянку» як про самостійну правову категорію. Разом з тим, в ЗКУ є окрема глава, з дослівного аналізу змісту якої можна зробити висновок, що законодавець розглядає «обтяження прав на земельну ділянку» як один із різновидів «обмежень прав на землю». Мова йде про главу 18, яка має назву «Обмеження прав на землю». У статтях 110 та 111, які входять до цієї глави, про «обмеження» законодавець говорить в контексті «обмежень на використання власником земельної ділянки або її частини», а про «обтяження» – в контексті «обтяження правами третіх осіб права власності на земельну ділянку» [71].

Протилежний підхід до співвідношення «обмежень» та «обтяжень» права власності закріплено в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1.07.2004 р. Так, в п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону під обтяженнями законодавець пропонує розуміти «заборону або обмеження розпорядження та/або користування нерухомим майном, встановлені законом, актами уповноважених на це органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, або такі, що виникли з правочину» [174]. Цікавим є той факт, що в початковій редакції згаданий нами Закон мав назву «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», а в п. 4 ч. 1 ст. 2 термін «обмеження речових прав на нерухоме майно» вживався як тотожний терміну «обтяження нерухомого майна» і стосувалось лише права «розпорядження нерухомим майном» [174].

Ще одним Законом, аналіз положень якого може стати в нагоді під час з'ясування позиції законодавця щодо співвідношення «обмежень» та «обтяжень» права власності, є Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18.11.2003 р. Так само, як і в попередньому проаналізованому нами законодавчому акті, «обтяження» тут розглядаються як більш широке поняття, що включає в себе також і «обмеження». Зокрема, під обтяженнями пропонується розуміти «право обтяжувача на рухоме майно боржника або обмеження права боржника чи обтяжувача на рухоме майно, що виникає на підставі закону, договору, рішення суду або з інших дій фізичних і юридичних осіб, з якими закон пов'язує виникнення прав і обов'язків щодо рухомого майна». При цьому зазначається, що «відповідно до обтяження в обтяжувача і боржника виникають права і обов'язки, встановлені законом та/або договором», також «у випадках, встановлених законом, права і обов'язки, пов'язані з обтяженням, виникають у третіх осіб» [175].

Таким чином, узагальнюючи підходи законодавця до визначення змісту «правових обмежень» та «обтяжень» права власності, ми можемо зробити

наступні висновки: по-перше, в різних законодавчих актах закріплено різні правові підходи не лише до розуміння сутності та правової природи обмежень та обтяжень права власності, але й до їх співвідношення між собою; по-друге, в жодному чинному законодавчому акті не міститься вичерпного та комплексного розуміння аналізованих правових категорій, а також не окреслено їх зміст, основні складові елементи, підстави та умови застосування; по-третє, законодавець довільно вживає ці правові категорії у значеннях, які є доцільними для обмеженої сфери правового регулювання, визначеної конкретним законодавчим актом, і ці значення досить часто суперечать усталеним загальнотеоретичним концепціям і теоріям. Очевидно, що ситуація, яка наразі склалась в правовому полі, може мати досить серйозні негативні наслідки, основними з яких є довільне трактування «обмежень» та «обтяжень» права власності уповноваженими суб'єктами та безпідставне розширення їх переліку, що негативно позначиться на гарантійному механізмі одного з основних конституційних принципів – принципі непорушності права власності. І це ще раз підтверджує необхідність у проведенні науково обґрунтованого розмежування між «адміністративно-правовими обмеженнями» та «обтяженнями» права власності, на якому пропонуємо зупинитися більш детально.

То за якими ж ***ознаками необхідно проводити відмежування «адміністративно-правових обмежень» права власності та «обтяжень»*** такого права?

Перша і головна, на нашу думку, відмінність між адміністративно-правовими обмеженнями та обтяженнями права власності лежить у площині *інтересів, яких вони торкаються*. Як нам вдалося з'ясувати, більшість науковців схиляються до думки, що *обмеження права власності, на відміну від обтяжень, не передбачають встановлення прав третіх осіб на майно та майнові права власника*. Таке розуміння сутності правових обмежень було поширеним ще в дореволюційній цивілістиці [254, с. 175; 132, с. 346] і

продовжує залишатись панівним і в наш час. Так, наприклад, Є.О. Мічурін наголошує, що «самі по собі обмеження не надають іншим особам права на річ» [137, с. 277]. На відміну від обмежень, обтяження, як зазначає О.В. Розгон, виражаються у «додаткових правах третіх осіб на майно власника» [189, с. 40]. Внаслідок дії обтяжень власник «обмежується у своїх правах у результаті встановлення прав третіх осіб щодо майна або прав вимоги від власника здійснення певних дій» [133, с. 32], тобто «зобов'язується терпіти дії інших осіб щодо належного йому майна» [168, с. 36]. Таким чином, за своєю правовою природою і сутністю «обтяження права власності» виражається у правомірному набутті третіми особами (обтяжувачами) певних прав на майно власника.

Друга відмінність між адміністративно-правовими обмеженнями та обтяженнями права власності полягає в *різному обсязі звуження правомочностей власника*. Традиційно вважається, що *обмеження права власності не приводять до встановлення нового права*, а лише звужують зміст наявного суб'єктивного права власності (чи похідних від нього права, таких як право оперативного управління та господарського відання) [142, с. 41]. При цьому в деяких випадках *власник взагалі позбавляється можливості здійснювати певні правомочності щодо свого майна* (наприклад, у разі накладення арешту на майно або встановленні заборони на його відчуження). Водночас, *обмеження не припускають виникнення будь-яких прав на майно власника у третіх осіб*. На відміну від адміністративно-правових обмежень, *обтяження передбачають наділення третіх осіб певним обсягом прав на майно власника, окрім права власності як основного права*. Такі права третіх осіб виступають певним «тягарем» для власника, ускладненням, перешкодою, оскільки вони ніби «обтяжують» належне йому майно, опосередковано впливаючи на основне речове право, унеможлиблюючи його реалізацію власником у повному обсязі. Тобто при обтяженнях відбувається «взаємне обмеження прав» і власника, і третіх осіб, які мають законні праводомогання на об'єкт цього права. При цьому, як зазначається в літературі, обтяжуватись

можуть будь-які права речового характеру, окрім права власності [7, с. 72; 197, с. 105; 62, с. 7; 251, с. 86].

Ще однією диференційною ознакою адміністративно-правових обмежень та обтяжень права власності є *мета їх застосування*. Аналіз наукових поглядів та положень законодавчих актів дає підстави стверджувати, що обмеження та обтяження права власності мають не лише різну юридичну природу, але й різну соціальну спрямованість. Як нами уже неодноразово наголошувалось вище, *адміністративно-правові обмеження права власності встановлюються з метою охорони інтересів суспільства, захисту прав, свобод та гідності громадян, а також підтримання екологічної ситуації та природніх якостей землі*. Що стосується обтяжень, то більшість науковців вважає, що оскільки вони передбачають «наділення третіх осіб певним обсягом правомочностей щодо об'єкта власності» [208, с. 82], вони мають «активний, позитивний характер» [168, с. 38]. Відтак, *основною метою встановлення обтяжень слід вважати не лише охорону загальносуспільних інтересів (інтересів невизначеного кола осіб), але також і прав та законних інтересів конкретних осіб*.

Різними є також *підстави встановлення адміністративно-правових обмежень та обтяжень права власності*. Ми уже зазначали, що підставами встановлення адміністративно-правових обмежень є *положення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, рішення суду, постанови про притягнення до адміністративної відповідальності, рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, нотаріальні акти, рішення виконавчих органів, цивільно-правові договори тощо*. Деякі з перерахованих підстав мають місце також і при встановленні обмежень. Зокрема, мова йде про *положення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, судові рішення та цивільно-правові договори*. Однак, основна відмінність полягає у тому, що *обтяження, на відміну від обмежень, ґрунтуються на волі власника*. Саме ця характерна риса лежить в основі наукових висновків про те, що «джерелом

встановлення обтяжень є закон та воля власника, втілена у правочині» [168, с. 37; 138, с. 7].

Окремо слід зупинитись на *формах зовнішнього вираження* адміністративно-правових обмежень та обтяжень права власності, які також є різними. Проаналізувавши чинне законодавство, ми прийшли до висновку, що на сьогодні об'єктивно не можливо скласти вичерпний перелік адміністративно-правових обмежень. У переважній більшості випадків законодавець вміщує їх у такі форми, як різноманітні умови, заборони, обов'язки (наприклад, умова здійснити ремонт або утримання дороги, заборона на провадження окремих видів діяльності, обов'язок щодо утримання та збереження пожегозахисних лісових смуг), арешти (наприклад, арешт грошових вкладів), встановлення певних зон (охоронних, санітарної охорони, санітарно-захисних, особливого режиму) тощо (більш детально мова про це буде йти в наступних підрозділах даного дисертаційного дослідження). Що стосується обтяжень, то останнім часом можна спостерігати помітне збільшення кількості їх законодавчо встановлених форм. Однак, традиційними і найбільш поширеними залишаються такі різновиди обтяжень, як сервітут, суперфіцій, емфітевзис, податкова застава, іпотека, вимога нотаріального посвідчення договору, обтяження спеціального майнового права тощо.

Вище ми навели лише основні відмінності, які засвідчують принципову різницю між «адміністративно-правовими обмеженнями» та «обтяженнями» права власності. Ці категорії мають різну правову природу, сутність і зміст; вони встановлюються для досягнення різних цілей, обумовлюють настання різних юридичних наслідків та передбачають різний обсяг обмеження правомочностей власника; підстави їх встановлення та зовнішні форми вираження теж різняться. Проблема у чіткому розмежуванні адміністративно-правових обмежень та обтяжень права власності має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення, оскільки від її успішного вирішення залежить правильне обрання відповідного механізму адміністративно-правового

регулювання, а також забезпечення ефективного захисту прав і свобод не лише власників та інших громадян, а й загальносупільних інтересів. Відтак, в даному дисертаційному дослідженні основну увагу пропонуємо зосередити на характеристиці адміністративно-правових обмежень права власності як самостійної категорії (на відміну від багатьох інших науковців, які розглядають обмеження та обтяження права власності як тотожні чи схожі поняття, або ж як ціле та частину). Застосування такого підходу має важливе значення з огляду на той факт, що адміністративно-правові обмеження права власності, як ми уже зазначали вище, встановлюються з метою охорони загальносупільних (публічних) інтересів, що охоплюється сферою дії адміністративного права, в той час як обтяження права власності мають, переважно, приватно-правову спрямованість, а це уже сфера дії цивільного та суміжних галузей права.

В рамках загальної характеристики адміністративно-правових обмежень права власності варто бодай коротко зупинитись на питанні їх **відмежування від такої суміжної категорії, як «правові заборони»**.

На перший погляд, дане питання не повинно викликати гострих дискусій та суперечок, адже серед науковців уже тривалий час панує усталений підхід до визначення «правових заборон» як «сукупності правових інструментів, які полягають у встановленні суб'єктивного юридичного обов'язку пасивного типу, відповідно до якого особа має утримуватись від визначених форм поведінки» [256, с. 84]. Більшість науковців розділяє такий підхід до визначення правової природи та сутності «заборон» (іноді з несуттєвими авторськими поправками і доповненнями). Однак, якщо мова заходить про визначення їх співвідношення із «адміністративно-правовими обмеженнями», то наукова полеміка загострюється. Нажаль, обмежений обсяг дисертаційного дослідження не дозволяє нам детально проаналізувати всі наукові точки зору на це питання. А тому, нижче наведемо лише найбільш популярні погляди.

Одна група науковців розглядає «адміністративно-правові обмеження» та «заборони» як самостійні способи правового регулювання. Порівнюючи ці

правові категорії А.Г. Братко, наприклад, стверджує, що характерною рисою заборон є те, що вони «вказують на юридичну неможливість певної поведінки, яка фактично можлива», тоді як обмеження «є не тільки юридично, але й фактично неможливим варіантом поведінки». Таким чином, на думку науковця, «обмеження, на відміну від заборони, в принципі неможливо порушити» [23, с. 17]. Однак, слід зауважити, що подібний підхід до розуміння сутності правових обмежень викликає гостру критику в наукових колах. Так, наприклад, В.Г. Чорна цілком слушно зауважує, що «правові обмеження порушити можна, адже вони є засобом, що передуює настанню юридичної відповідальності, як найбільш негативного засобу, який використовує орган держави» [251, с. 85].

Друга група науковців вважає, що «адміністративно-правові обмеження» варто розглядати через таку категорію, як «заборони» і наголошує, що за своєю юридичною природою обмеження близькі до заборон, хоча і не збігаються з ними. В рамках такого підходу Ф.Н. Фаткуллін, зокрема, стверджує, що визначаючи співвідношення обмежень і заборон необхідно виходити з двох основних постулатів: «обмеження є результатом встановлення заборон; заборона – це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона» [232, с. 157].

Третя група науковців відмінність між «адміністративно-правовими обмеженнями» та «заборами» визначає у площині предмета, що складає їх зміст. Так, спільною ознакою вказаних категорій є те, що вони спрямовані на «утримання суб'єкта від вчинення певних дій». Відмінність же полягає в тому, що «заборона передбачає повне та постійне позбавлення права особи, продиктоване її поведінкою», тоді як обмеження – це «тимчасовий правовий захід, метою якого є утримання суб'єкта від вчинення відповідних дій»; «заборона в будь-якому випадку створює певні правові обмеження для суб'єкта», тоді як «застосування правових обмежень не означає виникнення заборони щодо предмета таких обмежень» [251, с. 86]. Однак, ми не можемо в повній мірі погодитись із наведеними аргументами. По-перше, заборони не

завжди передбачають «повне позбавлення певного права особи»; дуже багато заборон лише звужують обсяг правомочностей особи в рамках реалізації певного права. По-друге, не всі заборони мають «постійний характер»; деякі заборони застосовуються як захід тимчасового обмеження прав і свобод громадян. По-третє, не завжди встановлення заборон обумовлене «поведінкою особи»; багато заборон має об'єктивний характер і встановлюється з метою захисту загальносуспільних інтересів.

Звісно, проблема розмежування «адміністративно-правових обмежень» і «заборон» має широкоаспектний характер і не може бути вирішена в повній мірі в рамках даного дисертаційного дослідження, оскільки потребує проведення комплексного наукового аналізу. Однак, для чіткого окреслення змісту «адміністративно-правових обмежень права власності», які є предметом нашого дослідження, варто визначити **основні параметри, що будуть покладені в основу їх відмежування від «правових заборон».**

По-перше, «обмеження права власності» та «правові заборони» слід розглядати як самостійні засоби правового регулювання відносин власності. Вони можуть застосовуватись як незалежно одна від одної, так і у своїй сукупності.

По-друге, не всі «правові обмеження» передбачають встановлення заборон і є їх результатом (наслідком), так само, як і не всі «правові заборони» лежать в основі обмежень. Як ми уже зазначали вище, окрім заборон (як от, наприклад, заборона на провадження окремих видів діяльності), обмеження можуть мати й інші форми зовнішнього вираження (наприклад умови, обов'язки тощо). Так само і заборони можуть бути наслідком встановлення не лише обмежень, але й інших засобів правового регулювання (наприклад, обтяжень), а також мати цілком самостійний характер.

Вище ми навели основні параметри, які будуть покладені в основу розмежування «правових заборон» та «адміністративно-правових обмежень права власності» та дослідження змісту і механізму адміністративно-правового

регулювання останніх. При цьому варто зауважити, що визначені нами відмінності характеризують «обмеження права власності» лише у вузькому значенні, тобто саме як «адміністративно-правові обмеження» цього права, і практично нівелюються під час характеристики «обмежень прав» і «правових обмежень» у їх широкому розумінні.

На завершення, варто бодай коротко зупинитись на **основних параметрах відмежування «адміністративно-правових обмежень права власності» від таких суміжних понять, як «скасування», «позбавлення» та «припинення» права власності.**

Відмінність між «адміністративно-правовими обмеженнями» права власності та «скасуванням» такого права – очевидна. *Про «адміністративно-правові обмеження» необхідно вести мову тоді, коли внаслідок дії певних обставин зовнішнього характеру зміст та обсяг права власності певним чином звужується, тобто власник позбавляється певної частини своїх правомочностей щодо цього права. «Скасування» має місце тоді, коли право власності (як об'єктивне право) перестає існувати в принципі.*

Про «скасування» та «обмеження» прав і свобод людини та громадянина неодноразово в своїх рішеннях згадує КСУ. Так, наприклад, у Рішенні КСУ № 10-рп/2008 зазначається, що «визнання Законом правових актів такими, що втратили чинність, зупинення їх дії, внесення до них змін і доповнень стосовно закріплених в них прав і свобод людини і громадянина КСУ вважає скасуванням або обмеженням цих прав і свобод» (абз. 4 підпункту 7.1. пункту 7 мотивувальної частини рішення) [214], а в Рішенні КСУ № 6-рп/2007 – що «зупинення дії положень законів, якими визначено права і свободи громадян, їх зміст та обсяг, є обмеженням прав і свобод і може мати місце лише у випадках, передбачених Основним Законом України» (абз. 3 підпункту 3.1. пункту 3 мотивувальної частини рішення) [210]. Що стосується розмежування аналізованих правових категорій, то тут КСУ окреслює досить чіткі юридичні критерії. Так, «скасування» конституційних прав і свобод визначено як «їх

офіційну (юридичну або фактичну) ліквідацію», а «обмеження» – як «звуження їх змісту та обсягу». При цьому наголошується, що «визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку». У свою чергу, обсяг прав людини КСУ визначає як «їх сутнісну властивість, виражену кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідним і загальним» (абз. 4 підпункту 5.2. пункту 5 мотивувальної частини Рішення КСУ № 5-рп/2005) [212].

Таким чином, узагальнивши правову позицію КСУ, можна стверджувати, що *у випадках, коли сутність змісту основного права (у нашому випадку права власності) порушується (а таке порушення КСУ визнає неконституційним), то має йти мова про «скасування» основного права, а у випадках, коли зміст та обсяг права звужується – то має місце «обмеження» такого права.*

Окрім «скасування» права власності, КСУ в своїх рішеннях згадує також і про його «позбавлення». Так, наприклад, у Рішенні № 16-рп/2004 КСУ наголошує, що «Конституція України прямо встановлює *заборону протиправного позбавлення власника права власності* (ч. 4 ст. 41). Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі» (абз. 2 п. 5 мотивувальної частини рішення) [209]. Однак, слід відмітити, що на відміну від «скасування», КСУ не визначає чітких критеріїв відмежування «обмеження» права власності від «позбавлення» такого права, а також від його «скасування». А тому, для формулювання авторської позиції з цього питання, нам необхідно звернутись до аналізу чинного законодавства та наукових джерел.

У першу чергу слід зазначити, що про «позбавлення» права власності мова йде в Конституції України, ч. 4 ст. 41 якої прямо наголошує, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [96]. Більш розширено

зміст «позбавлення» права власності розкривається в ЦКУ. Зокрема, в ст. 321 ЦКУ (а також в ст. 391 ЦКУ щодо права інтелектуальної власності) зазначається, що «ніхто не може бути протиправно *позбавлений* цього права чи *обмежений* у його здійсненні. Особа може бути *позбавлена* права власності або *обмежена* у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом» [247]. З аналізу наведених законодавчих положень видно, що законодавець чітко розмежовує такі схожі за спрямованістю, однак різні за змістом правові категорії, як «позбавлення» та «обмеження» права власності.

На необхідність розмежування аналізованих категорій вказує також і абсолютна більшість науковців. При цьому уже тривалий час в літературі панівним залишається підхід, згідно якого «позбавлення права власності передбачає таке правове положення, коли власника примусово позбавляють у сукупності усіх правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном» [105, с. 50]. Класичним прикладом позбавлення права власності є конфіскація, під якою, виходячи з дослівного аналізу ч. 1 ст. 354 ЦКУ, слід розуміти «позбавлення особи права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом» [247].

Таким чином, узагальнюючи законодавчі положення та наукові підходи, можна дійти висновку, що *основна відмінність між «адміністративно-правовими обмеженнями» та «позбавленням» права власності полягає в обсязі впливу на зміст права власності: при «обмеженні» власник позбавляється деяких правомочностей щодо володіння, користування або розпорядження своїм майном, а при «позбавленні» – власник юридично або фактично втрачає можливість визначати юридичну долю свого майна, тобто втрачає всі свої правомочності щодо нього (втрачає право власності)*. Такий погляд на співвідношення «обмеження» та «позбавлення» права власності є логічним продовженням висновку, який було зроблено нами у першому підрозділі даного дисертаційного дослідження і згідно якого вказані правові категорії було

визначено нами як самостійні складові елементи змісту принципу непорушності права власності.

Водночас, при подібному розумінні сутності «позбавлення» права власності цілком логічно може виникнути питання про його співвідношення із такою суміжною категорією, як «скасування» такого права, на аналізі якої ми зупинялися вище. І дійсно, при «позбавленні» права власності, так само, як і при його «скасуванні», власник позбавляється будь-яких прав на своє майно. Однак, відмінність між цими правовими категоріями все ж таки існує і вона є досить суттєвою: *«скасування» права власності стосується об'єктивного права і застосовується до невизначеного кола осіб, тоді як «позбавлення» стосується суб'єктивного права власності і має персоніфікований характер.*

Деяко складнішою є проблема відмежування «адміністративно-правових обмежень» права власності від його «припинення», а останнього – від «позбавлення». Відразу ж зауважимо, що більшість науковців розмежовує ці категорії, однак в науковій спільноті все ще залишається багато тих, хто розглядає їх як ціле та частину. Так, наприклад, О.В. Розгон, визначаючи основні напрямки обмеження права власності в розрізі таких правомочностей власника, як володіння, користування та розпоряджання, зазначає, що «будь-які перешкоди у здійсненні власником повноважень щодо свого майна можна позначати як обмеження його права» [189, с. 57]. Відтак, «примусове припинення права власності», на її думку, «одночасно є його обмеженням, оскільки позбавляє власника можливості на свій розсуд вільно розпоряджатися своїм майном» [189, с. 6]. Однак, ми не можемо в повній мірі підтримати такий широкий підхід до трактування змісту «обмеження права власності», оскільки він не лише розмиває справжню сутність і призначення адміністративно-правових обмежень, але й не узгоджується із нормами чинного законодавства.

Як нам вдалося з'ясувати, в чинному законодавстві міститься декілька правових норм, у яких наголошується на різній правовій природі аналізованих категорій, однак говорити про існування чітких законодавчих критеріїв їх

відмежування наразі ще зарано. Так, наприклад, говорячи про державну реєстрацію прав на нерухоме майно, законодавець наголошує на необхідності обов'язкової реєстрації не лише «права власності та інших речових прав на нерухомі речі», але також і про «обтяження» цих прав, їх «виникнення», «перехід» і «припинення» (ч. 1 ст. 182 ЦКУ). Визначаючи обсяг правомочностей власника щодо належного йому майна, законодавець зауважує, що діяльність власника може бути «обмежена» чи «припинена» або власника може бути «зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб» (обтяжено) лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ч. 7 ст. 319 ЦКУ). Отже, з аналізу викладеного вище можна зробити висновок, що законодавець чітко відмежовує «припинення» права власності від «обтяження» цього права та його «обмеження», хоча і не визначає критеріїв такого відмежування.

Для того, щоб зрозуміти, у чому ж саме полягає відмінність між «адміністративно-правовими обмеженнями» права власності та «позбавленням» такого права і його «припиненням», варто більш детально проаналізувати сутність і підстави застосування останнього. Як нам вдалося з'ясувати, чинні ЦКУ та ЗКУ містять спеціальні глави (мова йде про главу 25 першого розділу третьої книги ЦКУ та главу 22 четвертого розділу ЗКУ), у яких чітко визначено підстави припинення права власності. Ми не будемо детально аналізувати всі підстави такого припинення, оскільки це виходить за рамки предмета нашого дослідження, а лише згадаємо про ті, що допоможуть зрозуміти різницю між аналізованими правовими категоріями. Зокрема, серед законних підстав припинення права власності ст. 346 ЦКУ та ст. 140 ЗКУ згадують про: «добровільну відмову власника...», «відчуження власником свого майна», «припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі», «знищення майна», «примусове відчуження ... з мотивів суспільної необхідності», «звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника», «реквізицію», «конфіскацію», «визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» та інші підстави [247; 71].

Якщо детально проаналізувати зміст наведених вище підстав, то можна зробити висновок, що за своїм характером такі підстави можуть бути як добровільними, так і примусовими, мати як об'єктивний характер, так і залежати від волі власника. І саме в цьому полягає основна відмінність між «припиненням» права власності та «позбавленням» такого права. Останнє – завжди має примусовий характер і не залежить від волі та бажання власника. Що стосується співвідношення «припинення» та «позбавлення» права власності, то на нашу думку ці правові категорії необхідно розглядати як ціле та частину з таких міркувань: «позбавлення» не може існувати самостійно від «припинення», оскільки позбавлення права власності завжди тягне за собою припинення такого права; «припинення» права власності може мати різноманітні форми вираження, і «позбавлення» такого права є лише однією з багатьох таких форм.

Що стосується «адміністративно-правових обмежень» права власності, то тут грань відмежування від «припинення» є більш тонкою. Як ми уже зазначали вище, «адміністративно-правові обмеження» права власності не можна відносити до класичних заходів адміністративного примусу як, наприклад, позбавлення такого права. І хоча їх встановлення дійсно не залежить від волі та бажання особи, однак у деяких випадках власник, добровільно набуваючи право власності, свідомо погоджується на встановлення або ж допускає існування певних обставин об'єктивного характеру, які певним чином звужують його правомочності.

Окрім відмінностей в характері правового впливу, адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності відрізняються між собою за іншими критеріями:

По-перше, адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності передбачають різний обсяг правового впливу на зміст права власності. При «обмеженні» права власності звужується зміст наявного суб'єктивного права особи (або похідних від нього прав), внаслідок якого

власник позбавляється деяких правомочностей щодо володіння, користування або розпорядження своїм майном. «Припинення» права власності (так само, як і «позбавлення» такого права) тягне за собою повну втрату права власності особою. Разом з тим, слід зауважити, що чинним законодавством передбачено деякі «специфічні» винятки з даного правила: 1) ст. 399 ЦКУ встановлено перелік випадків, за яких може бути припинено «право володіння» майном (відмови володільця від володіння майном; витребування майна від володільця власником майна або іншою особою; знищення майна та ін. [247]); 2) ст. 141 ЗКУ встановлено підстави припинення «права користування» земельною ділянкою (добровільна відмова від права користування; вилучення земельної ділянки; припинення діяльності підприємств, установ та організацій; використання земельної ділянки не за цільовим призначенням та ін. [71]). Однак, очевидно, що в даному випадку ми не можемо вести мову про «припинення» права власності в класичному розумінні, оскільки «припиняється» не право власності, як цілісна правова категорія, а лише окремі його складові, такі як володіння та користування.

По-друге, адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності мають різну мету. Як ми уже неодноразово наголошували вище, адміністративно-правові обмеження права власності встановлюються з метою охорони та захисту загальносуспільних інтересів (захист прав, свобод та гідності громадян, підтримання екологічної ситуації та природніх якостей землі тощо). «Припинення» права власності, окрім задоволення загальносуспільної мети, може бути спрямовано також на задоволення особистих інтересів власника (зокрема, при добровільній відмові власника від свого майна або ж при його добровільному відчуженні).

По-третє, адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності відрізняються між собою за суб'єктами, що можуть їх ініціювати. «Обмеження» права власності завжди ініціюються третіми особами – суб'єктами публічного управління (законодавцем, органами державної влади та

місцевого самоврядування, судом тощо). Власник не може самостійно ініціювати встановлення щодо нього адміністративно-правових обмежень права власності. Водночас, він може добровільно й свідомо вступати у такі відносини власності, щодо яких уже встановлено певні адміністративно-правові обмеження, або такі обмеження виникатимуть після його вступу у відносини власності. Що стосується *«припинення» права власності, то ініціатором такого припинення, окрім суб'єктів публічного управління, можуть бути й інші особи, а також сам власник.* В останньому випадку власник має змогу самостійно визначати долю свого майна, чого при *«обмеженні» права власності* він робити не може.

По-четверте, *різною є тривалість адміністративно-правових «обмежень» і «припинення» права власності.* Як ми уже зазначали вище, *«обмеження» можуть встановлюватись на невизначений термін або ж мати тимчасовий характер.* *«Припинення» права власності є юридичним фактом, з якими закон пов'язує ліквідацію права власності взагалі, або перехід його до іншої особи.* Звісно, власник у деяких випадках може оскаржити припинення права власності і, у разі визнання в судовому порядку такого припинення незаконним, поновити свої права. Однак, у такому разі ми уже не можемо говорити про *«припинення» права власності* як про юридичний факт. Те ж саме стосується і випадків повторного набуття власником права власності на той же самий об'єкт.

По-п'яте, *адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності передбачають настання різних юридичних наслідків у разі їх порушення.* Так, у разі порушення власником встановлених щодо нього адміністративно-правових обмежень, до нього можуть бути застосовані різні заходи правового впливу: це і посилення обмежувальних заходів, і притягнення до юридичної відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільно-правової), і навіть примусове позбавлення права власності. *«Припинення» права власності в принципі порушити неможливо.* На відміну

від «обмежень», які мають триваючий характер, «припинення» носить остаточний і безповоротний характер. Власник може лише ухилитись від виконання рішення уповноважених органів, яким передбачено припинення його права власності, або ж чинити перешкоди під час виконання такого рішення. Однак, у зв'язку з тим, що юридично він уже втратив право власності на майно, відповідальність за такі дії матиме зовсім інший характер.

По-шосте, адміністративно-правові «обмеження» та «припинення» права власності виникають з різних підстав. Як ми уже зазначали вище, підставами встановлення «обмежень» є положення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, рішення суду, постанови про притягнення до адміністративної відповідальності, рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, нотаріальні акти, рішення виконавчих органів, цивільно-правові договори. Основними підставами «припинення» права власності є різноманітні цивільно-правові договори, заява власника чи вчинення ним певних дій (при добровільному припиненні, знищенні майна), а також судові рішення та рішення органів публічного управління (при примусовому припиненні).

По-сьоме, адміністративно-правові «обмеження», на відміну від «припинення» права власності завжди мають безоплатний характер. Встановлення таких обмежень не передбачає виплату власнику певних компенсацій та інших грошових виплат. «Припинення» права власності у переважній більшості випадків має оплатний характер. При цьому власник має можливість на власний розсуд визначати вартість відчужуваного ним майна, або ж відмовитись від власності на безоплатній основі. І навіть при примусовому відчуженні законодавець передбачив різноманітні механізми компенсації власнику вартості належного йому майна. Винятком із даного правила є лише окремі випадки знищення майна, конфіскація, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника. У зазначених

випадках позбавлення права власності носить безоплатний характер. Хоча, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника можна назвати безоплатним лише умовно, оскільки особа, в результаті укладення такого зобов'язання, отримала певні блага, майно або грошові кошти.

Підсумовуючи викладений в даному підрозділі дисертаційного дослідження аналіз положень чинного законодавства та теоретико-правових позицій науковців, ми можемо зробити наступний узагальнюючий висновок: *адміністративно-правові обмеження права власності є самостійною правовою категорією, яка за своєю правовою природою, сутністю і змістом, з одного боку, має багато спільних рис із такими поняттями, як «межі права власності», «обмеження прав» та «правові обмеження», а з іншого боку, суттєво відрізняється від таких суміжних категорій, як «обтяження права власності», «правові заборони», а також «скасування», «позбавлення» та «припинення» права власності.* І хоча така точка зору відображає максимально вузький підхід до трактування сутності та змісту адміністративно-правових обмежень права власності, в даному дисертаційному дослідженні ми дотримуватимемось саме її. Це дозволить нам не лише прицільно проаналізувати всі важливі правові аспекти, пов'язані з реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності, але також і виявити системні недоліки чинного законодавства, якими врегульовано адміністративно-правовий механізм такої реалізації.

1.3 Поняття, ознаки, мета та цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності

У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження ми детально проаналізували правову природу і зміст адміністративно-правових обмежень права власності, а також визначили критерії, за якими вони відрізняються від

інших правових категорій. В результаті проведеного дослідження нам вдалося визначити найбільш характерні риси, які відображають сутність адміністративно-правових обмежень, а також дозволяють отримати загальне уявлення про їх місце та роль в механізмі адміністративно-правового регулювання права власності. Нижче, спробуємо в узагальненому вигляді визначити перелік таких рис.

Отже, адміністративно-правові обмеження права власності, як самостійний елемент механізму адміністративно-правового регулювання, характеризуються такими ознаками:

➤ *За своєю правовою природою адміністративно-правові обмеження права власності є результатом зовнішнього впливу на суб'єктивне право власності. Вони встановлюються щодо суб'єктивних прав конкретного власника або певної категорії власників і виступають одним із засобів визначення кордонів відповідного правообмежувального механізму.*

➤ *Сутність адміністративно-правових обмежень права власності полягає у звуженні змісту та обсягу наявного суб'єктивного права особи (або похідних від нього прав). Їх встановлення передбачає обмеження окремих правомочностей власника певними юридичними рамками, в результаті якого власник позбавляється деяких можливостей щодо реалізації такого права (володіння, користування і розпоряджання своїм майном) протягом певного часу за певних обставин.*

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності визначають зміст правового статусу індивідуального власника. Їх основна функція полягає у здійсненні правового впливу на власника (або певної групи власників) за допомогою обмежувальних заходів.*

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності не приводять до встановлення нового права. Вони не передбачають виникнення будь-яких прав на майно власника у третіх осіб, а лише звужують зміст та обсяг наявного суб'єктивного права власності особи (чи похідних від нього прав).*

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності мають конкретний характер.* Вони чітко визначають, які саме права власника обмежено шляхом встановлення щодо належного йому майна певних заборон та обов'язків (здійснити певні дії або утриматись від визначених дій).

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності є результатом дії певних обставин зовнішнього характеру.* Власник не може самостійно ініціювати їх встановлення. Ініціатором обмежень завжди виступають треті особи, як правило, суб'єкти публічного управління – законодавець, органи державної влади та місцевого самоврядування, суд, нотаріус, правоохоронні органи, державний чи приватний виконавець тощо.

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності застосовуються всупереч бажанню власника.* Водночас, їх не можна вважати класичними заходами адміністративного примусу. І хоча їх встановлення дійсно не залежить від волі та бажання власника, однак у деяких випадках він може добровільно й свідомо вступати у такі відносини власності, щодо яких уже встановлено або може бути встановлено певні обмеження.

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності мають соціальну спрямованість.* Їх встановлення спрямоване, в першу чергу, на охорону загальносуспільних інтересів: захист прав, свобод та гідності громадян, підтримання екологічної ситуації та природніх якостей землі тощо.

➤ *Підставами встановлення адміністративно-правових обмежень права власності є* положення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, рішення суду, постанови про притягнення до адміністративної відповідальності, рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, нотаріальні акти, рішення виконавчих органів, цивільно-правові договори тощо.

➤ *В механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності адміністративно-правові обмеження виконують роль правових засобів.* Вони є серцевиною, фундаментом такого механізму, оскільки

узагальнюють у собі всі інституційні явища правової дійсності, за допомогою яких обмежуються суб'єктивні права власників з метою досягнення поставлених цілей і завдань.

➤ *Порушення адміністративно-правових обмежень права власності тягне за собою настання певних юридичних наслідків.* Зокрема, до власника можуть бути застосовані різноманітні заходи правового впливу: від посилення обмежувальних заходів, і притягнення до юридичної відповідальності, до примусового позбавлення права власності.

➤ *Адміністративно-правові обмеження права власності завжди мають безоплатний характер.* Їх встановлення не передбачає виплату власнику певних компенсацій та інших грошових виплат.

Окремо, в рамках характеристики основних ознак адміністративно-правових обмежень права власності, варто більш детально зупинитись на визначенні їх **основної мети**.

У найбільш загальному розумінні тлумачні словники визначають «мету (ціль)» як «те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти» [205, с. 683], тобто це ідеальний образ, модель бажаного і необхідного результату або стану. Фахівці у галузі управління розглядають «мету» як один із найважливіших елементів будь-якої діяльності. При цьому цілком справедливо наголошують, що «мета потребує всебічного якісного оцінювання майбутнього стану системи, для якої вона формується, а також давати закінчене та комплексне уявлення про майбутній стан такої системи» [255, с. 242].

Якщо брати за основу наведені загальнотеоретичні та управлінські підходи до визначення «мети», то є всі підстави погодитись із твердженнями тих науковців, які зазначають, що «вчинення певної діяльності має передбачати окреслення та чітке визначення її мети, задля того щоб отримати бажаний та найбільш ефективний результат» [206, с. 122], і так само що «будь-яким свідомим діям повинна передувати стадія визначення мети, яка передбачає

планування отримання певного результату, визначення ролей, розподіл прав та обов'язків виконавців тощо» [251, с. 195].

Отже, законодавчому закріпленню та практичному застосуванню адміністративно-правових обмежень права власності обов'язково має передувати визначення їх мети. Вона є вихідним етапом встановлення адміністративно-правових обмежень права власності і передбачає діалектичну єдність з такими елементами, як «засоби» та «результати». ***Чітке окреслення мети адміністративно-правових обмежень відіграє дуже важливу роль:*** по-перше, дозволяє їх об'єднати в струнку та організовану систему, всі елементи якої взаємоузгоджені між собою і мають єдину цільову спрямованість; по-друге, робить їх застосування передбачуваними та прогнозованими (в першу чергу, для самих власників); по-третє, забезпечує обрання оптимального набору засобів, що гарантують досягнення бажаного та необхідного результату при мінімальних ресурсних витратах.

То якою ж є основна мета адміністративно-правових обмежень права власності? В нормативних документах та в науковій літературі можна знайти різні підходи до вирішення цього питання. У першу чергу, варто навести офіційну позицію КСУ, який в одному зі своїх рішень наголошує, що метою правомірних обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина є «охорона основоположних цінностей у суспільстві, до яких належать, зокрема, життя, свобода та гідність людини, здоров'я і моральність населення, національна безпека, громадський порядок» (абз 5 п. 6 мотивувальної частини рішення КСУ № 5-р(1)/2019 [215]). І хоча наведена позиція КСУ містить досить лаконічні формулювання і в максимально концентрованому вигляді відображає цільову спрямованість усіх без винятку обмежень, ми вважаємо, що її необхідно обов'язково враховувати при визначенні мети адміністративно-правових обмежень права власності, оскільки вони є одним із різновидів правових обмежень, а тому за своїм змістом не можуть бути ширшими за них.

Більш розгорнуті підходи до окреслення мети правових обмежень можна зустріти в сучасних наукових джерелах. Так, наприклад, І.А. Ільїн стверджує, що обмеження прав «сприяють тому, щоб у спільному житті людей запанував порядок, що ґрунтується на свободі» [75, с. 96]. Схожу точку зору висловлює також А.В. Тарасов, на думку якого обмеження спрямовані на забезпечення соціальної справедливості. Зокрема, вчений зазначає, що «тільки за допомогою обмежень може досягатися головна мета існування цивілізованого суспільства – соціальне співжиття, тобто спільне проживання та взаємодія людей для досягнення найбільш високого рівня індивідуального розвитку кожного» [221, с. 18]. О. Савченко вважає, що «головною метою обмежень є захист основних цінностей у суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність тощо» [194, с. 27].

На нашу думку, наведені вище та подібні до них підходи не відображають справжню цільову спрямованість правових обмежень, а також не дозволяють провести їх відмежування від інших засобів правового регулювання, які спрямовані на досягнення зазначеної мети. Більше того, наведені міркування в більшій мірі відображають основне призначення «меж» суб'єктивного права, які, як було доведено у попередньому підрозділі дисертації, необхідно відрізнити від «правових обмежень».

Цікавий підхід до визначення мети правових обмежень висловлюють Н.І. Матузов та А.В. Малько. На їх думку, «правові обмеження необхідні для того, щоб недоліки владної особистості не трансформувалися у вади державної влади» [224, с. 66]. Звісно, така точка зору має право на існування. Разом з тим, ми не можемо взяти її за основу при визначенні основної мети адміністративно-правових обмежень права власності: по-перше, вона відображає лише одну із багатьох інших цілей адміністративно-правових обмежень; по-друге, вона відображає специфічний характер лише тих обмежень, які застосовуються до суб'єктів публічного управління (однак аж ніяк не власників).

А.М. Денисова стверджує, що «предметом правового обмеження виступає не просто суб'єктивний, а протизаконний, антисуспільний інтерес особи». Відтак, основна мета таких обмежень, на її думку, полягає у «попередженні неправомірної поведінки та опосередкованому захисті законних прав та інтересів інших суб'єктів» [48, с. 100]. Мету адміністративно-правових обмежень намагалась окреслити також В.Г. Чорна. На її думку, вона полягає у «здійсненні цілеспрямованого мотиваційного правового впливу на поведінку, дії, бездіяльність суб'єктів адміністративного права шляхом встановлення та застосування адміністративно-правових обмежень уповноваженими суб'єктами у сфері публічного управління» [251, с. 197]. Так само, як і А.М. Денисова, В.Г. Чорна зазначає, що «правові обмеження, поряд з іншими засобами правового впливу, покликані перешкоджати протизаконній, антигромадській діяльності, запобігати можливим проявам такої діяльності та в цілому створювати умови за яких захищаються права та інтереси інших суб'єктів права» [251, с. 197]. Ми вважаємо, що наведені точки зору не відображають справжню сутність і призначення адміністративно-правових обмежень і суттєво звужують сферу їх застосування. Як уже неодноразово наголошувалося вище, встановлення адміністративно-правових обмежень (зокрема обмежень права власності) не завжди носить суто превентивний характер. Деякі з них застосовуються як реакція держави на неправомірну поведінку власника (тобто за фактом вчинення правопорушення), а також з метою захисту національних інтересів (наприклад в умовах введення режиму надзвичайного чи воєнного стану).

Ще один фахівець у галузі адміністративного права – О. Остапенко зазначає, що основною метою адміністративно-правових обмежень є «забезпечення обмеження та підтримання необхідного режиму безпеки держави, громадської та особистої безпеки фізичних осіб, безпеки діяльності організацій» [157, с. 56]. На наш погляд, звуження сфери дії адміністративно-правових обмежень виключно «забезпеченням безпеки» є не зовсім коректним.

І саме на прикладі обмежень права власності неповнота такого підходу проявляється найбільш виразно.

Із зовсім іншого ракурсу основне призначення обмежень права власності у своїх наукових дослідженнях висвітлюють фахівці у галузі цивільного права. Так, наприклад, І.В. Міщенко стверджує, що «загальною метою встановлення обмежень права приватної власності є досягнення балансу прав та інтересів власника, інших уповноважених осіб та суспільних інтересів» [138, с. 6]. Про «дотримання належного балансу між приватними і суспільними інтересами», як про основну мету обмежень, наголошує також С. Кізлов [83, с. 98], у той час як І.В. Спасибо-Фатєєва таку мету вбачає у «забезпеченні прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб» [244, с. 431].

Узагальнюючи наведені вище та інші обґрунтовані в науковій літературі погляди вчених на основну мету правових обмежень загалом, та обмежень права власності зокрема, ми можемо зробити висновок, що теоретики права, адміністративісти та фахівці у галузі цивільного права, висвітлюючи основне призначення таких обмежень, обирають різні ракурси. При цьому, у переважній більшості випадків, зроблені ними висновки не суперечать один одному, а навпаки, доповнюють і розширюють загальне уявлення про мету та цільову спрямованість аналізованої категорії. Відтак, *окреслюючи основну мету адміністративно-правових обмежень права власності, більш доцільно не обирати один із аналізованих підходів, а об'єднати їх усі. Застосування такого комплексного підходу дозволить врахувати всі можливі напрями застосування обмежень, які мають багатоаспектний характер та різну цільову спрямованість.*

Отже, на нашу думку, *адміністративно-правові обмеження права власності встановлюються з метою охорони та захисту загальносуспільних інтересів, захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності.* Запропонований нами підхід до окреслення основної мети

адміністративно-правових обмежень права власності *не суперечить офіційній позиції КСУ, однак при цьому дозволяє визначити їх місце в системі загальних обмежень прав та свобод громадян, а також відмежувати їх від інших засобів правового регулювання [235, с. 40-43].*

Мета адміністративно-правових обмежень права власності знаходить свою деталізацію в окресленні їх **цільової спрямованості**. При цьому можна визначити відразу декілька основних цілей, на досягнення яких такі обмеження спрямовані:

➤ Якщо вести мову про *охорону та захист загальносуспільних інтересів*, то тут встановлення адміністративно-правових обмежень спрямовано на: 1) *захист національних інтересів* (наприклад, в умовах введення режиму надзвичайного чи воєнного стану); 2) *забезпечення національної та громадської безпеки* (наприклад, при застосуванні поліцейських заходів); 3) *дотримання необхідного балансу між суспільними інтересами та інтересами окремих власників* (наприклад, при встановленні цільового призначення земельних ділянок); 4) *попередження та припинення протиправної чи антигромадської поведінки особи, а також здійснення правомірного впливу на осіб, які її допускають* (наприклад, при тимчасовому вилученні майна особи) тощо.

➤ Якщо вести мову про *захист прав, свобод та законних інтересів громадян*, то тут встановлення адміністративно-правових обмежень спрямовано на: 1) *впорядкування відносин власності та забезпечення їх повноцінного функціонування* (наприклад, надання власнику права вчиняти щодо свого майна будь-які дії, окрім тих, що суперечать закону); 2) *обмеження деяких правомочностей власника щодо належного йому майна в інтересах інших осіб* (наприклад, встановлення заборони власнику вчиняти дії, що порушують права та законні інтереси інших осіб); 3) *спонукання власника до вчинення певних дій* (наприклад, покладання на власника зобов'язання утримувати майно, що йому

належить); 4) встановлення спеціального режиму власності на окремі види майна (наприклад, правового режиму особистої приватної власності) тощо.

➤ Якщо вести мову про підтримання екологічної ситуації та охорону самої власності, то тут встановлення адміністративно-правових обмежень спрямовано на: 1) охорону навколишнього природного середовища (наприклад, встановлення спеціальних охоронних зон); 2) недопущення погіршення екологічної ситуації (наприклад, обмеження окремих видів господарської діяльності на землях спеціального призначення); 3) охорону та збереження культурної спадщини (наприклад, викуп пам'ятки культурної спадщини); 4) недопущення погіршення природних якостей землі (наприклад, встановлення обов'язку щодо утримання та збереження полезахисних лісових смуг) тощо.

Таким чином, підсумовуючи дослідження правової природи, сутності, характерних ознак та призначення адміністративно-правових обмежень права власності, ми можемо сформулювати їх авторську дефініцію, яка в найбільш концентрованому вигляді відображає всі зроблені нами висновки та узагальнення. Отже, **під адміністративно-правовими обмеженнями права власності необхідно розуміти сукупність передбачених Конституцією України, законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами правових засобів, що спрямовані на тимчасове або постійне звуження змісту та обсягу суб'єктивних прав конкретного власника або певної групи власників (права володіння, користування або розпорядження власністю) шляхом встановлення меж дозволеної або необхідної поведінки власника, покладання на нього додаткових обов'язків або встановлення певних заборон (здійснити певні дії або утриматись від визначених дій) з метою охорони та захисту загальносуспільних інтересів, прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності.**

1.4 Класифікація адміністративно-правових обмежень права власності

Ще одне питання, яке необхідно проаналізувати в рамках даного підрозділу дисертаційного дослідження і розгляд якого є необхідним для максимально повного розкриття сутності адміністративно-правових обмежень права власності, стосується їх **класифікації**. Необхідність у такій класифікації має об'єктивний характер, оскільки дозволяє не лише максимально повно охопити всі існуючі на сьогодні обмеження, але й визначити специфіку їх юридичної природи та змісту, відкрити їх нові властивості, а відтак, окреслити їх місце та роль в загальному механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності.

У найбільш загальному розумінні термін «класифікація» використовується для позначення логічної операції, методологічного прийому синтезованого та аналітичного способів вивчення певних явищ [195, с. 61]. Словники та підручники з логіки визначають її як «розподіл предметів певного роду на взаємопов'язані класи відповідно до найбільш суттєвих ознак, властивих предметам даного роду і відмінних від власних ознак будь-яких предметів цього роду» [166, с. 86], або ж як «розподіл предметів по групах (класах), де кожному з них відводиться постійне, визначене йому місце відповідно до характерних рис» [81, с. 54]. Подібні визначення класифікації можна знайти також і в інших довідкових виданнях. Так, наприклад, економічна енциклопедія пропонує визначати класифікацію як «розподіл об'єктів, понять, назв за класами, групами, розрядами, за якого в одну групу потрапляють об'єкти, що мають певні загальні ознаки» [66, с. 74].

Узагальнення наведених вище, а також багатьох інших наукових дефініцій класифікації, дозволяє нам визначити декілька *фундаментальних засад, яким має відповідати класифікація будь-яких наукових категорій, в тому числі й адміністративно-правових обмежень права власності*: по-перше, така класифікація передбачає складний, багаторівневий, послідовний розподіл

обмежень на певні групи (класи, роди, види, підвиди тощо); по-друге, в результаті такої класифікації обмеження об'єднуються в однорідні групи, які мають стійкий, сталий характер; по-третє, в основі розподілу обмежень мають лежати їх найбільш суттєві ознаки (або ознака), які характерні для всіх обмежень, включених до певної класифікаційної групи і не характерні для інших груп.

Також слід зазначити, що *основною метою класифікації адміністративно-правових обмежень права власності є* поглиблене вивчення властивостей, окреслення характерних рис та якостей, визначення основних засад ідентифікації та систематизації обмежень з метою з'ясування їх місця та ролі в механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності, забезпечення їх найбільш ефективного та раціонального використання, а також підвищення якості їх адміністративно-правового регулювання.

Питання класифікації правових обмежень загалом, та адміністративно-правових обмежень (в тому числі обмежень права власності) зокрема, неодноразово піднімалось в науковій літературі й досі залишається актуальним. Вченими сьогодні розроблено та обґрунтовано безліч підходів, в основі яких лежать різноманітні критерії класифікації і які відрізняються між собою різним ступенем узагальнення та систематизації наукової інформації про правову природу та сутність досліджуваної категорії. Нажаль, обмежений обсяг даного дослідження не дозволяє нам заглибитись у наукову полеміку з даного питання, а тому нижче пропонуємо зосередити свою увагу на аналізі лише найбільш популярних та суперечливих підходів.

Одна із найбільш відомих класифікацій правових обмежень була обґрунтована О.В. Мальком, який систематизує їх відразу за п'ятьма критеріями: по-перше, за елементом структури норми права – юридичний факт-обмеження, юридичний обов'язок, заборона, призупинення тощо, а також покарання; по-друге, за предметом правового регулювання – конституційні, цивільні, екологічні тощо; по-третє, за обсягом – повні і часткові; по-четверте,

за часом дії – постійні і тимчасові; по-п'яте, за змістом – матеріально-правові і морально-правові [127, с. 232]. В якості самостійного різновиду обмежень науковець виокремлює також призупинення прав і свобод, що може виражатись в у формі обмеження адміністративної дієздатності у випадку запровадження надзвичайного стану [127, с. 87]. У цілому погоджуючись із наведеним підходом, ми все ж таких хочемо звернути увагу на певну неповноту окремих класифікаційних поділів, запропонованих вченим. Так, наприклад, за своїм змістом обмеження можуть бути не лише матеріально-правовими і морально-правовими (як, до речі, зазначає також Н.М. Оніщенко [122, с. 229] та В.Г. Чорна [251, с. 309]), але й процесуальними, організаційними, або ж мати змішаний характер. Також, вбачається недоцільним віднесення «призупинення» до особливої форми правових обмежень, оскільки таких форм існує значно більше.

Схожий підхід до класифікації правових обмежень (з деякими змінами і доповненнями) відстоюють також й інші науковці. Так, наприклад, О.В. Левада, окрім наведених вище, виокремлює ще два можливих критерія систематизації правових обмежень: по-перше, це сфера застосування – міжнародні та внутрішньодержавні; по-друге, суб'єкт, на який розраховані обмеження – загальні (для всього суспільства) та індивідуальні (для певної професійної групи) [114, с. 194]. На нашу думку, остання класифікація потребує деякого уточнення, оскільки обмеження для певної професійної групи більш доцільно об'єднати в окрему групу, тоді як до «індивідуальних обмежень» віднести ті, що застосовуються до конкретної особи.

Напрацювання теоретиків права лягли в основу і стали підґрунтям для класифікації галузевих правових обмежень. Зважаючи на специфіку предмета даного дисертаційного дослідження, нижче пропонуємо зосередити свою увагу на аналізі наукових підходів до класифікації саме адміністративно-правових обмежень.

Як свідчать результати проведеного нами аналізу наукової літератури, одним із найбільш поширених критеріїв класифікації адміністративно-правових обмежень є їх урегульованість нормами права. Так, наприклад, О.В. Розгон, за цим критерієм розрізняє правові та неправові обмеження права власності (так само, як і межі такого права). При цьому до неправових обмежень вона відносить фактичні обмеження права власності, які виникають внаслідок тих чи інших порушень з боку інших осіб [189, с. 89]. Схожий підхід до класифікації правових обмежень обґрунтовує С.В. Мірошник, який поділяє їх на правомірні та неправомірні. Останні, за його твердженням, мають форму правопорушення і виражаються у вигляді різноманітних діянь, що порушують право і закон [134, с. 19]. На нашу думку, поділ адміністративно-правових обмежень на правові та неправові є не зовсім коректним, оскільки, як ми уже неодноразово наголошували вище, усі ці обмеження повинні бути чітко врегульовані правовими нормами (що впливає навіть із самої їх назви). «Неправовими» можуть бути, хіба що, межі права власності, однак лише у тих випадках, коли мова йде про фактичні межі такого права, встановлення яких є наслідком незаконних дій суб'єктів публічного управління або інших осіб.

Досить часто науковці, досліджуючи специфіку адміністративно-правових обмежень, об'єднують їх усі у декілька однорідних груп, не виділяючи при цьому якогось конкретного критерію для їх класифікації. Так, наприклад, А.В. Басов адміністративно-правові обмеження класифікує на просторові (що запроваджуються на певній території) і тимчасові (що запроваджуються в умовах виникнення надзвичайних ситуацій) [18]. Ми не можемо погодитись із запропонованим А.В. Басовим поділом і вважаємо його таким, що не відповідає загальним вимогам до класифікації. Як ми уже зазначали вище, в основі будь-якого розподілу мають лежати найбільш суттєві ознаки, які характерні для всіх обмежень, включених до певної класифікаційної групи і не характерні для інших груп. Відтак, у даному випадку більш доцільно

було б вести мову про поділ обмежень на загальнодержавні і локальні, а також на тимчасові і постійні.

Адміністративно-правові обмеження намагався систематизувати також В.Т. Комзюк. Зокрема, науковець об'єднав їх усі в чотири групи: що виникають у зв'язку із ввезенням в країну чи вивезенням з неї товарів, цінностей тощо; що виникають у зв'язку із перебуванням на державній службі; що настають у результаті застосування заходів адміністративного примусу; що пов'язані з правовим статусом громадян та організацій [92, с. 25, 82, 100, 110]. Окрім відсутності чітких критеріїв поділу адміністративно-правових обмежень на окремі групи, наведена класифікація має ще одну суттєву ваду. Зокрема, нам видається не зовсім правильним виокремлення обмежень, що «пов'язані із перебуванням на державній службі» в окрему групу, оскільки за своїм змістом вони мають бути включені до групи обмежень, що «пов'язані з правовим статусом громадян та організацій».

Останнім часом в науковій літературі все більшої популярності набуває комплексний підхід до класифікації адміністративно-правових обмежень, що передбачає їх багаторівневий поділ відразу за багатьма класифікаційними критеріями. Так, наприклад, О. Остапенко, фактично ототожнюючи адміністративно-правові обмеження та адміністративно-правові заборони, класифікує їх, по-перше, за об'єктами, на які вони поширюються (суспільні відносини, які урегульовані нормами адміністративного права; відносини матеріального і процесуального змісту, врегульовані нормами адміністративного законодавства) [157, с. 56]. Відразу ж зауважимо, що ми цілком погоджуємось із доцільністю виділення в якості критерію поділу, такої ознаки, як об'єкт впливу, однак внутрішнє наповнення виокремлених підгруп видається нам сумнівним і суперечливим. По-друге, за юридичною силою адміністративно-правові обмеження О. Остапенко поділяє на конституційні, законодавчі, міжвідомчі (спільні), відомчі та інші [157, с. 56]. З таким поділом теж важко погодитись, оскільки у ньому, на нашу думку, необґрунтовано

поєднано дві самостійні ознаки обмежень: юридична сила та сфера дії. Також, усі обмеження науковець поділяє за територіальністю (діють у межах країни, в окремих її регіонах та місцевостях), за часом дії (постійні, тимчасові та короткострокові) та за суб'єктами, на яких вони поширюються (індивідуальні, колективні) [157, с. 56]. В рамках останнього поділу, на нашу думку, додатково варто виділити групові обмеження, які поширюються на суб'єктів, які мають спеціальний правовий статус.

Відразу 14 критеріїв поділу адміністративно-правових обмежень виділяє В.Г. Чорна [251, с. 320-329], що наразі є одним із найбільш розгорнутих підходів. Більшість міркувань вченої ми цілком розділяємо, а щодо деяких – хочемо висловити окремі зауваження. По-перше, усі адміністративно-правові обмеження В.Г. Чорна класифікує залежно від моменту застосування: що застосовуються з метою недопущення порушення норм і з метою притягнення особи до юридичної відповідальності. На нашу думку, в межах запропонованого поділу доцільно виокремити ще одну важливу групу, до якої мають бути включені обмеження, які виступають мірою відповідальності особи за вчинене правопорушення. За тривалістю усі обмеження вона поділяє на короткострокові (термін обчислюється днями), довгострокові (термін обчислюється роками) і постійні. В залежності від соціального статусу усі обмеження пропонується поділяти на обмеження дієздатності суб'єкта; обмеження, пов'язані з професійною діяльністю особи, яка перебуває на публічній службі; обмеження, що застосовуються до осіб щодо яких здійснюється адміністративний нагляд; обмеження, що застосовуються до військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, які проходять альтернативну службу. На нашу думку, запропонований В.Г. Чорною перелік груп є неповний, оскільки за його межами залишилась ще ціла низка обмежень, що застосовуються до осіб, які мають спеціальний статус (наприклад, до іноземців). В залежності від фізичних властивостей особи В.Г. Чорна виділяє обмеження за віковою ознакою; пов'язані зі станом здоров'я; стосуються осіб з

інвалідністю. В залежності від характеру усі обмеження пропонується поділяти на особисті, майнові, організаційні та особисто-майнові. За родовидовою складовою В.Г. Чорна виділяє дві групи обмежень: обмеження особистих прав і свобод громадян та обмеження щодо запобігання корупції. Останні із названих обмежень, на нашу думку, більш доцільно розглядати в рамках більш широкої групи обмежень, що пов'язані із спеціальним статусом суб'єктів публічного управління. В залежності від території дії, усі обмеження пропонується поділяти на ті, що діють лише на території України; просторові; міжнародно-просторові; ті, що поширюються лише на окремі області. Запропонований поділ, на нашу думку, потребує деякого уточнення, оскільки вчена не конкретизує, якою є територія дії просторових обмежень, відтак не зрозуміло, чим вони відрізняються від інших груп. За способом вираження В.Г. Чорна розрізняє обмеження, що застосовуються як попереджувальний захід; обмеження, що застосовуються як захід адміністративної відповідальності; припинювальні обмеження. Як можна помітити, наведена класифікація фактично повторює зміст поділу обмежень в залежності від моменту їх застосування. У зв'язку з цим, виникають певні сумніви в необхідності самостійного існування цих двох поділів. В залежності від сфери виникнення, усі обмеження пропонується поділяти на публічні, регламентовані земельним законодавством, щодо інформаційних правовідносин, що виникають з приводу реалізації права на надра, в соціально-культурній сфері, у сфері розвитку економічної конкуренції тощо. І хоча наведений перелік, за твердженням В.Г. Чорної, не є вичерпним, вважаємо, що в ньому обов'язково варто звернути увагу на сферу цивільних правовідносин, обмеження в якій є одними із найбільш численних. В залежності від інституційної складової пропонується розрізняти обмеження за адміністративно-правовим статусом особи, компетенційні обмеження, функціональні обмеження, обмеження територіальної дії, деліктні обмеження. На нашу думку, обмеження територіальної дії не мають інституційного характеру, а тому їх виділення в

окрему групу видається необґрунтованим. В залежності від правового режиму усі обмеження В.Г. Чорна поділяє на ті, що забезпечують функціонування адміністративно-правового режиму, і ті, що встановлюють безпосередньо адміністративно-правові обмеження. За ступенем законності обмеження пропонується поділяти на законні та незаконні (про обґрунтованість такого поділу мова йшла вище). В залежності від суб'єкта-адресата В.Г. Чорна розрізняє обмеження щодо фізичних осіб та юридичних осіб, а також одноосібні та колективні обмеження. За порядком реалізації усі обмеження пропонується поділяти на обмеження матеріального характеру та обмеження процесуального характеру [251, с. 320-329].

Зважаючи на специфіку нашого дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне бодай коротко зупинитись на аналізі обґрунтованих в науковій літературі класифікацій обмежень права власності. Це обумовлено в першу чергу, тим, що за своїм змістом вони суттєво відрізняються від традиційних класифікацій адміністративно-правових обмежень, розкривають нові грані та акцентують увагу на специфічних властивостях обмежень права власності. Відтак, поглиблене знайомство із ними є необхідною передумовою окреслення авторського погляду на класифікацію адміністративно-правових обмежень права власності.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, нам вдалося з'ясувати, що на сьогодні вчені визначають найрізноманітніші ознаки, які можуть бути покладені в основу класифікації обмежень права власності. Так, наприклад, С. Кізлов розрізняє: по-перше, обмеження, які встановлюватись щодо усього змісту правомочностей власника, а також ті, що обмежують окремі його складові, такі як володіння, користування і розпорядження; по-друге, обмеження, що встановлюються в загальних інтересах (держави, суспільства), а також ті, що встановлюються в окремих, приватних інтересах [83, с. 97-98].

Р.А. Майданик усі обмеження права власності поділяє на дві великі групи: законні та вольові. В рамках першої групи він додатково виділяє

1) обмеження, які позбавляють власників певних належних їм повноважень;
2) обмеження, які підкоряють дії власників завдяки контролю з боку органів публічної влади [119, с. 375]. І хоча, на перший погляд, наведена класифікація є цілком логічною, однак нам вона видається дещо неповною. Зокрема, як ми уже зазначали вище, адміністративно-правові обмеження права власності можуть запроваджуватись не лише на підставі нормативно-правових актів чи добровільно взятих на себе зобов'язань згідно умов договору, але також і на підставі рішень суду, органів місцевого самоврядування, виконавчих органів тощо.

Цікавий підхід до класифікації обмежень права власності обґрунтовує Н.Б. Москалюк. Так, в залежності від характеру спрямованості й підстав виникнення, він виділяє дві групи обмежень: прямі або непрямі [142, с. 39]. Далі науковець об'єднує усі обмеження в декілька самостійних підгруп, однак при цьому не уточнює, до якої саме класифікаційної групи вони належать, що суттєво знижує наукову цінність зроблених висновків.

Декілька слів варто сказати про наукові підходи до класифікації обмежень права власності на землю, яка є особливим об'єктом майнових прав. Такі класифікації дуже різноманітні і в їх основі лежать різні критерії поділу. Зокрема, обмеження права власності на землю науковці поділяють: по-перше, за змістом правовідносин (надають право користуватись чужою земельною ділянкою, забороняють здійснювати певні дії на власній земельній ділянці, змішані) [227, с. 87]; по-друге, за масштабами законодавчого охоплення (загальні, особливі, спеціальні) [61]; по-третє, за видами здійснюваної діяльності (майнові, природоохоронні, інші) [45, с. 50]; по-четверте, за практичною спрямованістю (правові, екологічні, агротехнічні, спеціальні) [63, с. 45]. Також обмеження права власності на землю класифікують в залежності від природи їх виникнення [64, с. 45-47], форми власності на землю [120, с. 343], функціонального призначення земельної ділянки [228, с. 166] та інших критеріїв.

Так само як і фахівці з адміністративного права, деякі цивілісти, класифікуючи обмеження права власності, або не визначають якогось окремого критерію для їх поділу, або ж обґрунтовують, багаторівневу класифікацію. Так, наприклад, Н.В. Безсмертна усі обмеження об'єднує у п'ять груп: 1) які зобов'язують власника не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права й інтереси громадян, юридичних осіб та держави; 2) пов'язані з необхідністю дотримуватися власником «моральних засад суспільства»; 3) які встановлюються сервітутними правами; 4) добровільні обмеження, які приймає на себе власник за договором; 5) процедурні обмеження; 6) обмеження, зумовлені соціальним призначенням власності [22, с. 207]. Очевидно, що більшість обмежень права власності можуть бути віднесені одночасно до кількох із зазначених вище класифікаційних груп, у зв'язку з чим розкриття їх специфічних характеристик значно ускладнюється.

Розгалужену класифікацію обмежень права власності у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує І.В. Міщенко. Зокрема, він пропонує поділяти їх: 1) за об'єктним складом – на загальні та спеціальні; 2) за метою – встановлені із загальною метою, та з метою, визначеною законом у конкретному випадку; 3) за тривалістю дії у часі – на постійні та тимчасові; 4) за джерелом – на конституційні та встановлені іншими законами; 5) за змістом права власності – на обмеження права володіння, користування та розпорядження. В окрему групу науковець виділяє обмеження у договірному праві [138, с. 10].

Вище ми проаналізували лише найбільш популярні або ж найбільш суперечливі наукові підходи до класифікації, з одного боку, адміністративно-правових обмежень, а з іншого боку, обмежень права власності. Застосування такого *комплексного підходу* має важливе теоретико-прикладне і пізнавальне значення, оскільки дозволяє значно ширше поглянути на зміст адміністративно-правових обмежень права власності, які, як ми уже неодноразово наголошували вище, мають як адміністративно-правовий, так і цивільно-правовий характер. У

свою чергу, така складна юридична природа адміністративно-правових обмежень права власності, а також їх значна різноманітність робить недоцільним їх впорядкування та систематизацію на підставі лише одного класифікаційного критерію (ознаки) й обумовлює необхідність розробки багаторівневої і поліструктурної класифікаційної системи, заснованої на принципі множинності критеріїв поділу [234, с. 107-113]. Лише за умови такого підходу, як справедливо наголошує В.А. Василенко, класифікація буде «природною і стійкою, тобто вірно відображатиме реальну дійсність і даватиме найбільш повне та істинне уявлення про співвідношення і взаємозв'язки елементів системи, а отже, про побудову і організацію системи в цілому» [25].

Отже, з урахуванням результатів проведеного в даному розділі роботи аналізу правової природи, сутності та змісту адміністративно-правових обмежень права власності, ми можемо визначити наступні **критерії їх класифікації**:

➤ ***В залежності від місця в механізмі адміністративно-правового регулювання усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні.*** До першої групи необхідно відносити обмеження, як зачіпають права, свободи та законні інтереси всіх суб'єктів права у всіх галузях публічного управління. Найбільш типовим прикладом загальних обмежень є покладання на всіх осіб (в тому числі на власників) обов'язку утримуватись від дій, які можуть порушити права інших осіб, завдати шкоду довкіллю або культурній спадщині. Спеціальні обмеження поширюються виключно на відносини власності і прямо або ж опосередковано зачіпають права та законні інтереси учасників таких правовідносин. До таких обмежень, наприклад, можна віднести встановлення спеціальних охоронних зон, заборону зміни цільового призначення землі тощо.

➤ ***В залежності від цільової спрямованості усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: спрямовані на задоволення публічних інтересів та спрямовані на задоволення приватних***

інтересів. Як ми уже зазначали вище, адміністративно-правові обмеження права власності встановлюються для досягнення різних цілей. Деякі з них спрямовані на задоволення публічних інтересів, зокрема на забезпечення національної та громадської безпеки, охорону навколишнього природного середовища, недопущення погіршення екологічної ситуації тощо. Інші – торкаються приватноправових інтересів (як самого власника, так і інших осіб), зокрема спрямовані на попередження та припинення протиправної поведінки особи, обмеження деяких правомочностей власника щодо належного йому майна в інтересах інших осіб тощо. Такий бінарний характер адміністративно-правових обмежень права власності дозволяє говорити про них, як про ефективний інструмент, завдяки якому інтереси власника узгоджуються з інтересами інших осіб, тобто досягається оптимальний баланс між публічно-правовим і приватно-правовим регулюванням відносин власності.

➤ ***В залежності від мети усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три групи:*** 1) *метою яких є охорона та захист загальносуспільних інтересів* (наприклад, під час впровадження правового режиму надзвичайного чи воєнного стану); 2) *метою яких є захист прав, свобод та законних інтересів громадян* (наприклад, встановлення заборони власнику вчиняти дії, що порушують права та законні інтереси інших осіб); 3) *метою яких є підтримання екологічної ситуації та охорона самої власності* (наприклад, встановлення обов'язку щодо утримання та збереження пожезахисних лісових смуг). Варто зауважити, що визначення мети, як одного із основних критеріїв класифікації адміністративно-правових обмежень права власності, має не лише теоретичне, але також і важливе практичне значення, оскільки дозволяє чітко окреслити первинні підстави застосування обмежень; правильно обрати найбільш ефективні обмеження з усієї їх сукупності; з'ясувати характер причинно-наслідкового зв'язку між обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру, які загрожують праву власності, та обмеженнями, які спрямовані на їх усунення тощо.

➤ **В залежності від функціональної спрямованості** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі групи: спрямовані на попередження протиправної поведінки (наприклад, заборона експлуатації транспортних засобів, які не пройшли загальнообов'язкового технічного огляду), спрямовані на припинення протиправної поведінки (наприклад, викуп пам'яток культурної спадщини), спрямовані на забезпечення притягнення власника до відповідальності (наприклад, вилучення речей і документів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення), спрямовані на реалізацію заходів відповідальності (наприклад, скасування дозволу на зброю тягне своїм наслідком вилучення зброї, яка перебуває у власності особи), спрямовані на задоволення суспільного інтересу (наприклад, використання транспортних засобів громадян із наступною компенсацією їм витрат в умовах введення правового режиму надзвичайного стану).

➤ **В залежності від сфери правового регулювання** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються нормами різних галузей права – конституційного, адміністративного, цивільного, земельного, господарського, податкового, митного, екологічного, житлового, адміністративного процесуального, кримінального процесуального, антикорупційного тощо.

➤ **В залежності від адресата,** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три великі групи: 1) обмеження, що спрямовані на власника – при зміні власника необхідність у встановленні таких обмежень відпадає (наприклад, обмеження щодо розпорядження власністю, яка належить територіальній громаді); 2) обмеження, що спрямовані на об'єкт права власності – при зміні власника такі обмеження зберігають свою дію (наприклад, обмеження окремих видів господарської діяльності на землях спеціального призначення); 3) обмеження змішаного характеру – такі обмеження встановлюються одночасно і щодо

конкретного власника, і щодо конкретного майна (наприклад, накладення арешту на майно особи, що притягується до відповідальності).

Варто зауважити, що перші дві групи можуть бути додатково класифіковані на кілька самостійних підгруп:

- **в залежності від характерних ознак власників**, встановлені щодо них обмеження можна класифікувати: по-перше, на загальні (поширюються на всіх власників), спеціальні (поширюються на окремі категорії власників, наділених спеціальним адміністративно-правовим статусом, наприклад, на іноземців, власників вогнепальної зброї тощо), персональні (поширюються на конкретного власника); по-друге, на індивідуальні (застосовуються до власників, які є фізичними особами) та колективні (застосовуються до колективних суб'єктів – юридичних осіб публічного і приватного права, територіальних громад, міжнародних організацій, іноземних держав тощо).

- **в залежності від характерних ознак об'єкта права власності**, встановлені щодо них обмеження можна класифікувати: по-перше, в залежності від форми власності об'єкта – обмеження, об'єктом яких є приватна, колективна або державна власність; по-друге, в залежності від правового режиму власності – обмеження, об'єктом яких є власність, щодо якої діє загальний правовий режим, та щодо якої діє спеціальний правовий режим (наприклад, вогнепальна зброя, транспортні засоби, земельні ділянки, житло, валютні цінності тощо).

- **В залежності від територіальної поширеності** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на: 1) міжнародні (діють на території багатьох країн); 2) міждержавні (діють на території двох країн); 3) загальноукраїнські (діють на території всієї України); 4) регіональні (діють на території одного або кількох регіонів (областей)); 5) локальні (діють на території визначеного об'єкта (локації)).

- **В залежності від тривалості** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три групи: 1) постійні –

встановлюються на невизначений термін і діють безперервно (наприклад, встановлення цільового призначення земельних ділянок); 2) *тимчасові* – встановлюються на відносно тривалий і не завжди чітко визначений строк (наприклад, обмеження, пов'язані із введенням режиму надзвичайного чи воєнного стану); 3) *короткострокові* – застосовуються на нетривалий і чітко визначений термін і скасовуються після спливу цього терміну, або ж у разі зникнення обставин, що обумовили їх застосування (наприклад, терміновий заборонний припис, що передбачає зобов'язання залишити місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника на термін до 10 днів).

➤ ***В залежності від характеру правового впливу усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на: матеріально-правові, процесуальні, охоронні, організаційно-правові, морально-виховні, особистісні, змішані.***

➤ ***В залежності від підстав виникнення усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються на підставі нормативно-правових актів (Конституції, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів), на підставі рішень суду та інших органів публічного управління (органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій, нотаріусів, виконавчих органів, органів НПУ тощо), та вольові (добровільно взяті на зобов'язання згідно умов цивільно-правових договорів).***

➤ ***В залежності від обсягу стиснення правомочностей власника усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника (наприклад, обмеження права власності на вогнепальну зброю) і такі, що обмежують лише одну або декілька його складових елементів (володіння, користування, розпорядження власністю).***

➤ *В залежності від юридичної сили усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: загальнообов'язкові (наприклад, на земельних ділянках, наданих для городництва, заборонено закладання багаторічних плодкових насаджень, а також спорудження капітальних будівель і споруд) та рекомендаційні (наприклад, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування на власний розсуд можуть приймати рішення щодо створення громадських сіножатей і пасовищ на землях, які перебувають у власності держави чи територіальної громади).*

➤ *В залежності від форми зовнішнього вираження, усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, якими: звужується коло прав власника; щодо власника встановлюються певні заборони; на власника покладаються додаткові умови, зобов'язання; передбачається отримання власником певних дозволів; передбачається встановлення певних лімітів, квот, обсягів; встановлюються додаткові заходи контролю та нагляду за реалізацією права власності; треті особи наділяються певним обсягом правомочностей щодо об'єкта власності; встановлюються спеціальні правові режими або зони.*

Вище ми навели лише найбільш загальні ознаки, за якими може бути проведена класифікація адміністративно-правових обмежень права власності. Визначені нами критерії поглиблюють наукові уявлення про правову природу і зміст адміністративно-правових обмежень права власності, а також дозволяють встановити логічну відповідність між метою адміністративно-правового регулювання відносин власності та конкретними засобами, обраними для її досягнення. Відтак, з упевненістю можна стверджувати, що обґрунтована нами класифікація адміністративно-правових обмежень права власності, завдяки своїй всеосяжності, раціональності, та логічній впорядкованості, має значну наукову цінність й практичну спрямованість, оскільки може бути використана не лише як підґрунтя для удосконалення адміністративно-правового механізму реалізації таких обмежень, але також і як орієнтир для подальших наукових

досліджень адміністративно-правових обмежень загалом, та обмежень права власності зокрема.

Висновки до розділу 1

При дослідженні сутності та змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності, необхідно виходити з наступних теоретико-методологічних засад дослідження адміністративно-правових обмежень права власності:

В об'єктивному розумінні право власності потребує «розширеного» тлумачення як комплексного правового інституту, що регулюється нормами багатьох галузей права, в тому числі й адміністративного. Право власності в суб'єктивному розумінні – не безмежне. Воно не лише визначає владу особи щодо певного майна, але також і стримує таку владу, обмежує її використання на шкоду іншим особам і суспільним інтересам. Право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні тісно взаємопов'язані між собою і одним із ключових аспектів такого зв'язку виступають саме правові обмеження, що закладені в самому розумінні права власності як одного із найважливіших природних прав людини.

Порівнюючи зміст «непорушності» та «недоторканості» права власності слід виходити з того, що дані правові категорії співвідносяться між собою як ціле та частина, де недоторканність є невід'ємною і однією із основних складових непорушності. При цьому в змісті принципу непорушності права власності необхідно розрізнити дві основні складові: «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» та «неприпустимість протиправного обмеження права власності». Що стосується адміністративно-правових обмежень права власності, то їх необхідно розглядати в рамках

останньої складової, оскільки за своєю метою і спрямованістю вони суттєво відрізняються від позбавлення такого права.

Найбільш поширеною помилкою, яку допускають науковці і яка є основною перешкодою формування єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту «адміністративно-правових обмежень права власності», є їх ототожнення або ж не достатньо чітке відмежування від інших суміжних чи близьких за змістом понять, зокрема таких як «правові обмеження права власності», «обтяження права власності», «правові заборони», «скасування права власності», «позбавлення права власності» та «припинення права власності».

«Правові обмеження права власності» та «обмеження права власності» слід розглядати як тісно взаємопов'язані між собою категорії, що співвідносяться між собою як ціле та частина. Їх розмежування слід проводити за такими параметрами: перші характеризують право власності в об'єктивному розумінні, а другі – встановлюються щодо суб'єктивного права; перші окреслюють кордони правообмежувального механізму, а другі виступають одним із засобів встановлення таких кордонів; перші характеризують право власності в статиці, а другі – в динаміці; зміст перших значно ширший за зміст других; за допомогою перших здійснюється загальне правове регулювання відносин власності, другі – характеризують правовий статус індивідуального власника; різною є також їх цільове призначення, функціональна спрямованість, підстави виникнення, тривалість та наслідки їх порушення. Порівняльно-правовий аналіз співвідношення таких юридичних категорій, як «правові обмеження права власності» та «обмеження права власності» дозволяє зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку між ними: правові обмеження необхідно розглядати як один із основних інструментів, за допомогою якого здійснюється загальне правове регулювання відносин власності, визначається зміст цього права. Що ж стосується обмежень права власності, то вони активуються у разі виходу особи за межі права власності;

вони встановлюються всередині цих меж і передбачають стиснення, зменшення обсягу або ж вилучення певних правомочностей конкретного власника.

Не зважаючи на наявність багатьох спільних рис між «адміністративно-правовими обмеженнями права власності» та «обтяженнями права власності (зокрема таких як спрямованість обмежень і обтяжень на звуження обсягу суб'єктивного права власності, виключення деяких правомочностей власника щодо належного йому майна, виникнення з багатьох тотожних підстав тощо), їх необхідно розглядати як самостійні правові категорії, які відрізняються між собою за такими ознаками: вони мають різну правову природу, сутність і зміст, а також передбачають різний обсяг звуження правомочностей власника; вони встановлюються для досягнення різних цілей та обумовлюють настання різних юридичних наслідків; підстави їх встановлення та зовнішні форми вираження теж різняться.

Адміністративно-правові обмеження права власності необхідно відмежовувати від такої близької за змістом категорії, як «правові заборони». Основна відмінності між ними полягає у тому, що вони є самостійними засобами правового регулювання відносин власності і можуть застосовуватись як незалежно одна від одної, так і у своїй сукупності. Не всі обмеження передбачають встановлення заборон і є їх результатом (наслідком), так само, як і не всі заборони лежать в основі обмежень.

При визначенні відмінності між «адміністративно-правовими обмеженнями» права власності та «скасуванням» такого права варто виходити з наступного: про «обмеження» необхідно вести мову тоді, коли внаслідок дії певних обставин зовнішнього характеру зміст та обсяг права власності певним чином звужується, тобто власник позбавляється певної частини своїх правомочностей щодо цього права; а про «скасування» – тоді, коли право власності (як об'єктивне право) перестає існувати в принципі, а також коли сутність його змісту порушується.

Основна відмінність між «адміністративно-правовими обмеженнями» та «позбавленням» права власності полягає в обсязі впливу на зміст права власності: при «обмеженні» власник позбавляється деяких правомочностей щодо володіння, користування або розпоряджання своїм майном, а при «позбавленні» – власник юридично або фактично втрачає можливість визначати юридичну долю свого майна, тобто втрачає всі свої правомочності щодо нього (втрачає право власності).

«Адміністративно-правові обмеження права власності» необхідно відмежовувати від «припинення» такого права за такими параметрами: за характером правового впливу; за обсягом правового впливу на зміст права власності; за метою; за суб'єктами ініціювання; за тривалістю; за юридичними наслідками; за підставами виникнення; за оплатністю тощо.

Специфіка адміністративно-правових обмежень права власності, як самостійного елемента механізму адміністративно-правового регулювання, визначається за наступними параметрами (ознаками): за своєю правовою природою такі обмеження є результатом зовнішнього впливу на суб'єктивне право власності; їх сутність полягає у звуженні змісту та обсягу наявного суб'єктивного права особи (або похідних від нього прав); спрямовані на визначення змісту правового статусу індивідуального власника; не призводять до встановлення нового права; мають конкретний характер; є результатом дії певних обставин зовнішнього характеру; застосовуються всупереч бажанню власника; мають соціальну спрямованість; встановлюються з чітко визначених підстав; в механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності виконують роль правових засобів; їх порушення тягне за собою настання певних юридичних наслідків; мають переважно безоплатний характер.

Основною метою встановлення адміністративно-правових обмежень права власності є охорона та захист загальносуспільних інтересів, захист прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорона самої власності. Мета адміністративно-правових обмежень

права власності знаходить свою деталізацію в окресленні їх цільової спрямованості. При цьому можна визначити відразу декілька основних цілей, на досягнення яких такі обмеження спрямовані: 1) щодо охорони та захисту загальносуспільних інтересів (захист національних інтересів; забезпечення національної та громадської безпеки; дотримання необхідного балансу між суспільними інтересами та інтересами окремих власників; попередження та припинення протиправної чи антигромадської поведінки особи, а також здійснення правомірного впливу на осіб, які її допускають); 2) щодо захисту прав, свобод та законних інтересів громадян (впорядкування відносин власності та забезпечення їх повноцінного функціонування; обмеження деяких правомочностей власника щодо належного йому майна в інтересах інших осіб; спонукання власника до вчинення певних дій; встановлення спеціального режиму власності на окремі види майна); 3) щодо підтримання екологічної ситуації та охорону самої власності, (охорона навколишнього природного середовища; недопущення погіршення екологічної ситуації; охорона та збереження культурної спадщини; недопущення погіршення природних якостей землі тощо).

Під адміністративно-правовими обмеженнями права власності необхідно розуміти сукупність передбачених Конституцією України, законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами правових засобів, що спрямовані на тимчасове або постійне звуження змісту та обсягу суб'єктивних прав конкретного власника або певної групи власників (права володіння, користування або розпоряджання власністю) шляхом встановлення меж дозволеної або необхідної поведінки власника, покладання на нього додаткових обов'язків або встановлення певних заборон (здійснити певні дії або утриматись від визначених дій) з метою охорони та захисту загальносуспільних інтересів, прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності.

Адміністративно-правові обмеження права власності можуть бути класифіковані на декілька груп за такими основними критеріями: 1) місце в механізмі адміністративно-правового регулювання (загальні та спеціальні); 2) цільова спрямованість (спрямовані на задоволення публічних інтересів; спрямовані на задоволення приватних інтересів); 3) мета (метою яких є охорона та захист загальносупільних інтересів; метою яких є захист прав, свобод та законних інтересів громадян; метою яких є підтримання екологічної ситуації та охорона самої власності); 4) функціональна спрямованість (спрямовані на попередження протиправної поведінки; спрямовані на припинення протиправної поведінки; спрямовані на забезпечення притягнення власника до відповідальності; спрямовані на реалізацію заходів відповідальності; спрямовані на задоволення суспільного інтересу); 5) сфера правового регулювання (встановлюються нормами різних галузей права – конституційного, адміністративного, цивільного, земельного, господарського, податкового, митного, екологічного, житлового, адміністративного процесуального, кримінального процесуального, антикорупційного тощо); 6) адресата (спрямовані на власника; спрямовані на об'єкт права власності; змішаного характеру); 7) характерні ознаки власників (загальні, спеціальні, та персональні; а також індивідуальні та колективні); 8) характерні ознаки об'єкта права власності (в залежності від форми власності об'єкта – об'єктом яких є приватна, колективна або державна власність; в залежності від правового режиму власності – об'єктом яких є власність, щодо якої діє загальний правовий режим, та щодо якої діє спеціальний правовий режим); 9) територіальна поширеність (міжнародні, міждержавні, загальноукраїнські, регіональні, локальні); 10) тривалість (постійні, тимчасові та короткострокові); 11) характер правового впливу (матеріально-правові, процесуальні, охоронні, організаційно-правові, морально-виховні, особистісні, змішані); 12) підстави виникнення (встановлюються на підставі нормативно-правових актів, на підставі рішень суду та інших органів публічного управління та вольові);

13) обсяг стиснення правомочностей власника (встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника і такі, що обмежують лише одну або декілька його складових елементів); 14) юридична сила (загальнообов'язкові та рекомендаційні); 15) форма зовнішнього вираження (якими звужується коло прав власника; щодо власника встановлюються певні заборони; на власника покладаються додаткові умови, зобов'язання; передбачається отримання власником певних дозволів; передбачається встановлення певних лімітів, квот, обсягів; встановлюються додаткові заходи контролю та нагляду за реалізацією права власності; треті особи наділяються певним обсягом правомочностей щодо об'єкта власності; встановлюються спеціальні правові режими або зони.

РОЗДІЛ 2.

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1 Ознаки, мета та завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні

Реальність, дієвість та ефективність адміністративно-правових обмежень права власності обумовлюється функціонуванням відповідного механізму, що забезпечує їх реалізацію. Особливий інструментарій, з якого складається такий механізм, гарантує досягнення цілей правового регулювання відносин власності, а також створює належні умови для максимально повної реалізації власниками їхніх прав, свобод та законних інтересів. У контексті викладеного, особливої актуальності набуває дослідження правової природи, сутності та змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності, що є необхідною передумовою обґрунтування перспективних напрямів його удосконалення.

Проаналізувавши значну кількість сучасних наукових джерел, ми помітили, що, незважаючи на вагомий роль та значення адміністративно-правового механізму в публічному регулюванні відносин власності, наразі серед науковців не досягнуто принципової єдності поглядів на його структуру і зміст. У більшій мірі це пов'язано із відсутністю усталених підходів до розуміння сутності та правової природи такої базової, вихідної категорії, як «адміністративно-правовий механізм», а також її співвідношення і відмежування від інших суміжних понять. Нажаль, обмежений обсяг дисертаційного дослідження не дозволяє нам заглибитись у наукову полеміку з даного питання, а тому нижче пропонуємо зупинитись на аналізі лише найбільш популярних точок зору на зміст таких понять, як «механізм»,

«правовий механізм», «адміністративно-правовий механізм», що є обов'язковою умовою обґрунтування авторської дефініції поняття «адміністративно-правовий механізм обмеження права власності», визначення структури такого механізму, його основних ознак, мети та функціональної спрямованості.

Як нам вдалося встановити, термін «механізм» має досить широке тлумачення, оскільки використовується практично у всіх сферах життєдіяльності людини. Так, у найбільш загальному розумінні енциклопедичні словники визначають його як «пристрій, що передає або перетворює рух чи є внутрішньою будовою, системою чого-небудь, устроєм (сукупністю станів і процесів)» [230, с. 482]; «внутрішню побудову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких формується певне фізичне, хімічне та інше явище» [28, с. 523; 205, с. 695]. Таке узагальнене описове трактування терміну «механізм» дозволяє використовувати його для пояснення сутності та змісту багатьох правових явищ і понять. Зокрема, на сторінках юридичної літератури можна зустріти його найрізноманітніші інтерпретації, як от «механізм держави», «механізм дії (реалізації, застосування, охорони тощо) права», «механізм правового регулювання», «механізм публічного управління», «законотворчий механізм» тощо.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що сучасна юридична наука досить продуктивно використовує увесь методологічний потенціал поняття «механізм», що, на думку деяких науковців, дало змогу відчутно просунутись на шляху пізнання інструментальної специфіки досліджуваних правових категорій та об'єктів [260, с. 14]. Зокрема, як справедливо зауважує Ю.М. Тодика, таке широке використання аналізованої категорії в праві обумовлено усвідомленням того, що «недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, необхідні ще чіткі механізми їх впровадження в життя» [226, с. 337]. І дійсно, без використання терміну «механізм» досить складно, а іноді – взагалі не можливо, розкрити сутність і

зміст багатьох правових явищ і понять. І адміністративно-правові обмеження права власності в даному контексті не є винятком.

Термін «механізм» в юридичній науці тлумачиться по різному. Так, наприклад, одна група науковців визначає його як «набір взаємоузгоджених відносин, методів і засобів, які забезпечують належне функціонування системи» [50, с. 36], або ж як «сукупність методів, форм, прийомів, способів, завдяки правильному використанню яких забезпечується досягнення оптимальної організації всіх елементів системи, їх ефективне функціонування, з метою отримання бажаного результату» [19, с. 37].

Інша група науковців цілком справедливо зауважує, що термін «механізм» доцільніше застосовувати не з метою структурного опису системи органів, а для функціональної характеристики об'єкта [148, с. 567]. Саме з такої позиції до характеристики аналізованого поняття підходить А.О. Левчук, Н.В. Коломоєць та багато інших науковців. Зокрема, перший під механізмом пропонує розуміти «систему юридичного регулювання, що включає в себе права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, процедури, міри відповідальності та інші елементи» [115, с. 54], а друга – «організуючу інституцію, що об'єднує у своєму складі множинність структурних елементів, на перший погляд несумісних», основною метою якого є «приведення у взаємодію незалежні правові інституції з тим, щоб сприяти необхідному для системи порядку» [88, с. 45].

Надзвичайною різноманітністю відзначаються також дефініції такої наукової категорії, як «правовий механізм». Для прикладу, одні науковці визначають його як «певну конструкцію, що передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури» [222, с. 13], інші – як «цілісну систему правових засобів і факторів, що має цілеспрямований характер, є інструментальною конструкцією впливу на відповідні суспільні відносини» [87, с. 43].

Звісно, в рамках даного дисертаційного дослідження об'єктивно не можливо проаналізувати всі обґрунтовані в літературі наукові тлумачення термінів «механізм» і «правовий механізм», оскільки їх зміст має суттєві розбіжності, обумовлені специфікою конкретних об'єктів, явищ і процесів, на позначення яких вони застосовуються. А тому, нижче пропонуємо зосередити увагу на з'ясуванні характерних рис та ознак такого поняття, як *«адміністративно-правовий механізм»*, який є базовою, вихідною категорією для формулювання авторської дефініції поняття «адміністративно-правовий механізм обмеження права власності», співвідносячись із ним як ціле та частина.

Як відомо, правові механізми притаманні усім без винятку галузям права, і в кожній із них вони проявляються по різному, виконують різні функції і включають різний набір інструментів, що забезпечують досягнення визначених цілей правового регулювання. У даному аспекті галузь адміністративного права не є винятком і має як стандартні, так і специфічні механізми впливу на суспільні відносини. Однак, враховуючи той факт, що на сьогодні адміністративним правом, як слушно відмічається в літературі, регулюється більш ніж 80 % повсякденного життя громадян, система адміністративно-правових механізмів є надзвичайно об'ємною та розгалуженою [115, с. 107]. Дана обставина значною мірою пояснює існування різноманітних наукових поглядів на правову природу і зміст «адміністративно-правового механізму», а також обґрунтування великої кількості наукових дефініцій, що є похідними від даного поняття.

Так, аналіз значного масиву наукових джерел дозволив нам ***визначити декілька магістральних підходів до розуміння сутності «адміністративно-правового механізму».***

Одна група науковців визначає його як «певний набір (систему, сукупність) правових засобів» («система адміністративно-правових засобів, спрямована на врегулювання суспільних відносин ...» [65, с. 12]; «система

правових засобів, яка включає в себе систему принципів, методів, факторів, адміністративних норм, актів реалізації та застосування відповідних норм права ...» [115, с. 55]; «сукупність правових засобів, за рахунок яких реалізується правове регулювання відповідних суспільних відносин в межах адміністративного права ...» [216, с. 64]).

Друга група науковців, розширює його зміст за рахунок включення до нього, окрім власне «правових інструментів», ще й «процедур їх реалізації» («комплексна система, яка складається з сукупності правових інструментів (способів, форм і засобів) та процедур, регламентованих нормами адміністративного права, за допомогою яких суб'єктами публічного адміністрування здійснюється адміністративно-правове регулювання відносин ...» [99, с. 93]).

Третя група науковців, навпаки, обмежує його зміст лише «сукупністю правових норм» («комплекс чинних положень законодавства, що складаються із взаємоузгоджених методів, способів, засобів, що дають можливість належним чином організувати системне та послідовне функціонування будь-якого інституту права чи його галузі» [218, с. 28]).

Четверта група науковців ототожнює його із «діяльністю уповноважених суб'єктів» («процес діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо створення ... шляхом виконання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів» [112, с. 28]).

П'ята група науковців розглядає його як «спосіб правового впливу» («сукупність визначених адміністративно-правовою нормою способів впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини ...» [31, с. 22]; «сукупність способів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на визначену діяльність ...» [36, с. 16]).

Підводячи підсумок здійсненого нами вище аналізу наукових теорій і концепцій, видається можливим припустити наступне: адміністративно-правовий механізм обмеження права власності за своєю природою і сутністю

походить від загального правового механізму, а також тісно взаємопов'язаний із адміністративно-правовим механізмом, співвідносячись із ними як ціле та частина. Разом з тим, означений механізм має специфічний зміст, власну структуру і характеризується спрямованістю на досягнення властивої лише йому мети, й обумовлених нею завдань і функцій. Все це дозволяє розглядати адміністративно-правовий механізм обмеження права власності як самостійну правову категорію адміністративного права, яка займає особливе місце в загальному механізмі правового регулювання відносин власності [237, с. 132-136].

З метою обґрунтування такого висновку, нижче пропонуємо більш докладно зупинитись на окресленні авторського бачення характерних ознак, мети, завдань, функцій та структурних елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

Як і будь-яка правова категорія, адміністративно-правовий механізм обмеження права власності характеризується цілою низкою ознак, з'ясування яких дозволяє глибше зрозуміти його правову природу, а також визначити його місце в понятійно-категоріальному апараті науки адміністративного права. Проаналізувавши значний масив наукових праць вітчизняних адміністративістів [87, с. 41; 257, с. 213; 188, с. 10; 104, с. 18; 32, с. 114; 99, с. 94; 115, с. 59; 19, с. 49; 258, с. 45], а також узагальнивши результати проведеного нами в попередньому розділі роботи аналізу правової природи, сутності та змісту адміністративно-правових обмежень права власності, ми визначили наступний **перелік характерних ознак адміністративно-правового механізму обмеження права власності:**

➤ **Нормативна урегульованість.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності функціонує на підставі та в порядку, що передбачені нормами адміністративного та інших галузей права (конституційного, цивільного, господарського та ін.). Окрім національного законодавства, у функціонуванні означеного механізму вагому роль відіграють

міжнародні нормативно-правові акти, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ, що визначають міжнародні стандарти та принципи правового регулювання відносин власності. Також варто пам'ятати про загальнообов'язковий характер окремих рішень національних судів, зокрема ВСУ та КСУ, а також міжнародних судових інституцій.

➤ **Системність.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має складну внутрішню будову і складається з сукупності взаємопов'язаних між собою елементів. Будучи самостійною системою, означений механізм, з одного боку, входить як підсистема до систем вищого рівня (зокрема до загального адміністративно-правового механізму, а також до механізму правового регулювання відносин власності), а з іншого боку – включає в себе декілька підсистем, які об'єднують у собі однорідні за змістом і функціональною спрямованістю елементи (більш детально про такі підсистеми мова піде нижче).

➤ **Цілісність.** Системний характер адміністративно-правового механізму обмеження права власності обумовлює таку його ознаку, як цілісність, що виражається у єдності та гармонійному поєднанні усіх його структурних елементів, кожен з яких хоч і покликаний виконувати властиві лише йому завдання і функції, однак в кінцевому підсумку забезпечує досягнення спільної для усього механізму мети. Цілісність вказує на міцність вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків між структурними елементами механізму і забезпечується встановленням чітких і жорстких правил взаємодії між ними.

➤ **Комплексний характер.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має комплексний характер, що виражається в логічному поєднанні, збалансованому та узгодженому функціонуванні усіх його структурних елементів. Таких елементів наразі можна визначити велику кількість: це і норми права та джерела їх зовнішнього вираження, і методи та форми правового впливу, і правові принципи, гарантії та стимули, і правові

інструменти, технології та процедури, та ще багато інших адміністративно-правових засобів та заходів. Відтак, дослідження зазначеного механізму має передбачати розгляд не лише кожного його структурного елемента окремо, але також і їх сукупності з урахуванням специфіки взаємозв'язку і взаємодії між ними.

➤ **Динамічність.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності слід розглядати не лише як статичний набір визначених елементів, але також і як процес здійснення цілеспрямованої діяльності, що складається з послідовних етапів (стадій). Як процес, він являє собою організоване функціонування уповноважених суб'єктів щодо забезпечення реалізації адміністративно-правових обмежень права власності за допомогою наявного інструментарію в межах визначених процедур.

➤ **Організованість.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності функціонує на засадах зовнішньої та внутрішньої організованості, що досягається за рахунок існування розвиненої інституційної системи спеціально уповноважених суб'єктів, об'єднаних спільною метою. До такої системи входять суб'єкти як загальної та і спеціальної компетенції, які наділені відповідним обсягом повноважень і прямо або опосередковано приймають участь в забезпеченні реалізації адміністративно-правових обмежень права власності. Основною умовою ефективності їх діяльності є дотримання вимог принципів координації та субординації, а також використання різноманітних форм і методів взаємодії.

➤ **Цільова спрямованість.** Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має чітко визначену цільову спрямованість, тобто передбачає досягнення визначеної мети, а також реалізацію обумовлених нею завдань і функцій. Своєчасність та повнота виконання поставлених завдань є основним критерієм, за яким оцінюється ефективність адміністративно-правових обмежень права власності, а також визначається результативність діяльності уповноважених суб'єктів та раціональність застосованих процедур.

Вище ми навели основні ознаки, які характеризують адміністративно-правовий механізм обмеження права власності, а також дозволяють отримати загальне уявлення про його сутність і зміст. Однак, окрім наведених нами вище, науковці виділяють ще цілу низку ознак адміністративно-правового механізму. Так, наприклад, О.В. Радченко серед таких ознак називає «функціонування націлене на автоматизм» [188, с. 10], а О.І. Беспалова – «плановий характер» і «безперервність функціонування» [19, с. 49]. На нашу думку, наведені ознаки дійсно можуть характеризувати специфіку окремих елементів (складових) багатьох адміністративно-правових механізмів, і в тому числі адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Однак, тимчасовий та індивідуальний характер деяких обмежень права власності (на що вказувалось в першому розділі даного дисертаційного дослідження) не дозволяє нам застосувати ці ознаки до згаданого механізму в цілому.

Наступне питання, на якому варто зупинитися в рамках загальної характеристики адміністративно-правового механізму обмеження права власності, стосується визначення його **мети та основних завдань**.

У першому розділі даного дисертаційного дослідження ми уже торкалися питання етимологічного тлумачення та науково-теоретичного розуміння сутності та змісту такої категорії, як «мета». Наведені нами з цього питання висновки та узагальнення можуть бути застосовані також і при з'ясуванні основної мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Зокрема, цілком доречним є твердження, що визначення мети дозволяє об'єднати всі елементи механізму в струнку та організовану систему, робить застосування обмежень передбачуваними та прогнозованими, а також забезпечує обрання оптимального набору засобів, що гарантують досягнення бажаного та необхідного результату при мінімальних ресурсних витратах. Однак, якщо мова йде про визначення мети безпосередньо адміністративно-правового механізму обмежень права власності, то очевидно, що така мета є значно ширшою за мету та цільову спрямованість самих обмежень.

Проаналізувавши наукову літературу, ми з'ясували, що науковці по різному підходять до визначення мети адміністративно-правового механізму в цілому, та похідних від нього механізмів зокрема. Так, наприклад, дехто зводить таку мету до «реалізації норм права в конкретних суспільних відносинах» [117, с. 9], або ж до «удосконалення суспільної системи відповідно до державних інтересів» [90, с. 16]. Деякі науковці зазначають, що метою того чи іншого адміністративно-правового механізму є «врегулювання суспільних відносин» [115, с. 118] у відповідній галузі правового регулювання, або ж «соціально детермінований та науково обґрунтований результат, на досягнення якого спрямований процес регулятивної діяльності» [161, с. 56].

Звісно, кожен із наведених вище підходів, не зважаючи на відмінність між ними, має право на існування, що обумовлено надзвичайною різноманітністю адміністративно-правових механізмів та специфікою предмета здійснюваних наукових досліджень. Відтак, жоден із них ми не можемо взяти за основу під час визначення мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності, оскільки означений механізм до сьогодні ще не був предметом комплексного наукового аналізу й не досліджувався на монографічному рівні. Водночас, вважаємо за доцільне врахувати принципові положення, які вони містять і які є загальними для усіх правових механізмів. Узагальнення таких положень, а також врахування спрямованості адміністративно-правових обмежень права власності, дозволило нам визначити основну мету адміністративно-правового механізму обмеження права власності, яка, на нашу думку, полягає у *створенні умов для ефективної та стабільної реалізації адміністративно-правових обмежень права власності, їх системного та раціонального застосування із дотриманням нормативно встановлених вимог, правил і процедур, а також у забезпеченні їх прогресивного розвитку та вдосконалення практики їх застосування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.*

Визначивши мету адміністративно-правового механізму обмеження права власності, необхідно перейти до з'ясування його завдань, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими правовими категоріями. Водночас, слід зауважити, що характер і правова природа такого взаємозв'язку науковцями визначається по різному. Незважаючи на плюралізм наукових точок зору з даного питання, більшість науковців схильні вважати, що мета співвідноситься із завданнями як ціле та частина. Досить змістовно наукові погляди щодо такого співвідношення узагальнила Ю.В. Пирожкова, яка у своєму дисертаційному дослідженні доходить висновку, що «мета реалізується за допомогою завдань та функцій», «завдання конкретизують мету, основні етапи її здійснення», а «функції є зовнішнім проявом властивостей суб'єктів, що характеризується самостійністю, здійснюється специфічними методами залежно від об'єкту регулювання з метою досягнення певних результатів у відповідній сфері» [162, с 12-13]. У цілому погоджуючись із таким підходом, все ж таки вважаємо за доцільне внести до нього певні уточнення, які допоможуть краще зрозуміти зміст таких понять, як «завдання» та «функції» з урахуванням специфіки адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

Більшість словників з української мови термін «завдання» визначають як «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін.; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити» [6]. Беручи за основу таке етимологічне тлумачення, завдання того чи іншого адміністративно-правового механізму науковці визначають, або як «процес» чи «план» подальшої діяльності в межах конкретної мети [218, с. 62], або як «вираз усвідомленої необхідності реально здійснити певні цілі в конкретних умовах» [72, с. 54]. Очевидно, що подібні інтерпретації не дозволяють у повній мірі розкрити зміст такої категорії, як «завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності», а також встановити характер її взаємозв'язку із метою означеного механізму. Однак, враховуючи той факт, що на сьогодні в

науковій літературі відсутні спеціальні дослідження, предметом яких є адміністративно-правовий механізм обмеження права власності та його завдання, вважаємо за доцільне обґрунтувати авторську дефініцію аналізованого поняття.

Отже, на нашу думку, завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності слід розглядати як комплексну правову категорію, що використовується для позначення сукупності чітко визначених та нормативно закріплених шляхів досягнення фактичного результату, кількісні та якісні показники якого обмовлені поставленою метою.

Беручи за основу наведене формулювання, можна визначити такі *основні завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності*:

➤ *Удосконалення адміністративно-правового регулювання інституту обмежень права власності, забезпечення стабільності та надійності його функціонування;*

➤ *Забезпечення оптимального балансу приватно-правових та публічно-правових інтересів під час розробки та впровадження адміністративно-правових обмежень права власності, в тому числі шляхом демократизації процесів формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері;*

➤ *Адаптація існуючої системи адміністративно-правових обмежень права власності до нових суспільних відносин, що формуються у зв'язку з активізацією євроінтеграційних процесів, а також введенням режиму воєнного стану;*

➤ *Забезпечення ефективності адміністративно-правових обмежень права власності, досягнення ними визначеної мети та цілей, їх раціонального використання з урахуванням наявних ресурсів і можливостей;*

➤ *Гарантування дотримання принципів соціальної справедливості та рівноправності під час застосування адміністративно-правових обмежень права власності, недопущення дискримінації власників, порушення їх прав, свобод та законних інтересів;*

➤ *Забезпечення злагодженого функціонування суб'єктів, які забезпечують реалізацію адміністративно-правових обмежень права власності, раціональний розподіл повноважень між ними, усунення дублювання завдань і функцій, оптимізація їх системи, а також налагодження взаємодії та координації;*

➤ *Створення умов для прогресивного розвитку системи адміністративно-правових обмежень права власності, удосконалення підстав і порядку їх застосування, в тому числі з урахуванням загальновизнаних міжнародних стандартів та позитивного зарубіжного досвіду.*

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що визначені вище завдання, з одного боку, спрямовані на забезпечення повного та всебічного виконання мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності з урахуванням існуючого стану суспільних відносин у відповідній сфері, рівня розвитку нормативно-правової бази, наявних ресурсів та затверджених процедур. З іншого боку, в них об'єктивуються основні функції означеного механізму, які так само взаємообумовлені його метою і співвідносяться із нею як ціле та частина. Відтак, щоб отримати максимально широке уявлення про цільову спрямованість і соціальне призначення означеного механізму в загальній системі правового регулювання відносин власності, наступний підрозділ даного дисертаційного дослідження пропонуємо присвятити його функціональній характеристиці.

2.2 Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що питання сутності і змісту такої наукової категорії, як «функції» у правій доктрині вирішується неоднозначно, що обумовлено широким діапазоном її застосування, а також складністю та специфічним характером правових явищ, що нею позначаються. Так, більшість тлумачних словників слово «функція» (від лат. *functio* – вчинення, виконання, діяльність) трактують як «обов'язок, коло діяльності» [153, с. 858]; «явище, що залежить від іншого, основного явища, і є формою його вияву, здійснення» [77, с. 505].

На відміну від природничих наук, для яких це поняття є традиційним, у філософії воно використовується для позначення «напрямку дії певного об'єкта у певних умовах простору та часу [33, с. 593]; «відношення елемента до цілого або цілого – до середовища» [130, с. 204]; «зовнішнього вияву властивостей будь-якого об'єкта в певній системі відношень» [233] тощо. Саме завдяки такому широкому загальнофілософському трактуванню, поняття «функції» отримало широке розповсюдження в юриспруденції, де воно використовується для позначення «функцій держави», «функцій права», «функцій правового регулювання», «функцій публічного управління (адміністрування)» та багатьох інших фундаментальних категорій. Узагальнення наукових підходів до визначення їх сутності та змісту дозволяє дійти висновку, що в найбільш широкому юридичному контексті «функції» у праві розглядаються як коло обов'язків або діяльності, форми виявлення, напрями або ж орієнтири впливу, ролі, які виконує певний інститут або процес тощо.

Якщо ж вести мову про функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності, то при визначенні їх сутності та змісту слід мати на увазі, що *такі функції*:

- по-перше, відображають загальні напрями формування та реалізації державної політики у сфері правового регулювання відносин власності;
- по-друге, випливають із загальної мети та завдань адміністративно-правового механізму обмеження права власності і спрямовані на їх реалізацію;
- по-третє, безпосередньо корелюються із загальними функціями публічного управління та адміністрування у сфері власності;
- по-четверте, прямо або опосередковано закріплюються в законах та інших нормативно-правових актах;
- по-п'яте, виступають основними напрямками впливу інституту адміністративно-правових обмежень на суспільні відносини у сфері власності;
- по-шосте, обумовлюють завдання, компетенцію та сферу повноважень суб'єктів, на яких покладається реалізація адміністративно-правових обмежень права власності;
- по-сьоме, виявляють свій зміст і призначення через систему юридично значимих дій [241, с. 27-29].

Враховуючи наведені вище ознаки, **під функціями адміністративно-правового механізму обмеження права власності ми пропонуємо розуміти цілісну систему взаємопов'язаних між собою, нормативно визначених та обумовлених загальною метою і цільовою спрямованістю означеного механізму напрямів його впливу на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності.**

Що стосується **системи функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності**, то аналіз наукової літератури й положень чинного законодавства дозволив нам виділити такі основні функції:

Нормативна, яка полягає у тому, що адміністративно-правовий механізм обмеження права власності включає в себе цілу низку засобів правового регулювання. Саме завдяки їм підтримується належне функціонування адміністративно-правового режиму власності; забезпечується діяльність суб'єктів, які беруть участь в реалізації обмежень права власності і здійснюють

контроль за їх виконанням; власникам гарантується захист від незаконного, необґрунтованого або ж надмірного обмеження їх прав, свобод і законних інтересів; визначаються підстави і порядок застосування адміністративно-правових обмежень, форми та методи їх реалізації; створюються умови для максимально ефективного та результативного застосування адміністративно-правових обмежень тощо.

Цільова, яка забезпечує поєднання елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності в єдину цілісну систему на основі спільної мети і завдань. Усі елементи означеного механізму функціонують і розвиваються з єдиною метою – забезпечити максимальну ефективність і результативність адміністративно-правових обмежень права власності за умови неухильного дотримання прав, свобод і законних інтересів власників.

Охоронна, сутність якої полягає у тому, що адміністративно-правовий механізм обмеження права власності спрямований на охорону та захист суспільних відносин у сфері власності від незаконних та недобросовісних дій як власників, так і суб'єктів, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у відповідній сфері, припинення їх протиправної діяльності, відновлення порушених прав, а також притягнення винних осіб до встановленої в законі відповідальності. Сам факт існування адміністративно-правових обмежень права власності та максимально чітке законодавче закріплення підстав і порядку їх застосування має важливе профілактичне значення, оскільки виступає фактором, що стримує протиправну активність та попереджає протиправну поведінку усіх учасників відповідних суспільних відносин.

Ціннісно-орієнтаційна, що проявляється у спрямованості адміністративно-правового механізму обмеження права власності на формування в суб'єктів міцної системи правових цінностей, усвідомлення важливості безумовного й неухильного дотримання правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері власності, а також орієнтації на

відповідальне виконання адміністративно-правових обмежень і заборон. Як справедливо з даного приводу зауважує А.М. Денисова, «... якщо суб'єкт не усвідомлює цінності суб'єктивного права, він не сприймає і цінність об'єктивного права, основним змістом якого є суб'єктивні права та обов'язки» [48, с. 173]. Таким чином, щоб інститут права власності належним чином функціонував і розвивався, необхідно забезпечити усвідомлене дотримання та виконання кожним власником передбачених законом обмежень, що і є одним із основних завдань аналізованого адміністративно-правового механізму.

Мотиваційна, сутність якої розкривається у переважно позитивно стимулюючому впливі адміністративно-правового механізму обмеження права власності на учасників відповідних суспільних відносин, мотивування їх до соціально-корисної поведінки, формування у них позитивних соціально-спрямованих установок. Мотивуючий вплив здійснюється з використанням широкого арсеналу засобів та інструментів правового, організаційного, інституційного, інформаційного, психологічного, виховного, матеріально-технічного та іншого характеру, і спрямований як безпосередньо на власників (формування мотивації добросовісно використовувати надані їм права та сумлінно виконувати покладені на них обов'язки, а також усвідомлення негативних наслідків недотримання встановлених обмежень), так і на суб'єктів публічного управління (формування мотивації максимально ефективно, якісно, компетентно та професійно реалізовувати свої посадові повноваження, дотримуючись при цьому положень чинного законодавства, встановлених процедур і правил).

Регулююча, яка проявляється у здійсненні багатовекторного впливу адміністративно-правового механізму обмеження права власності на відповідну сферу суспільних відносин з метою їх актуалізації, упорядкування, структуризації, а також забезпечення оптимального балансу загально-соціальних, державних та приватно правових інтересів. Регулятивна функція

сприяє усуненню факторів, які негативно впливають на функціонування означеного механізму, підвищенню його гнучкості, раціональності та ефективності. Саме завдяки цій функції визначаються найбільш перспективні напрями розвитку адміністративно-правового механізму обмеження права власності та приведення його у відповідність із сучасним станом розвитку суспільних відносин у сфері власності згідно затверджених в установленому порядку довгострокових та поточних стратегій, концепцій або планів розвитку.

Координаційна, що забезпечує злагоджене функціонування усіх елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також їх взаємодію між собою та з іншими правовими механізмами. В межах реалізації координаційної функції визначаються основні організаційні засади реалізації адміністративно-правових обмежень права власності у відповідності до раніше затверджених планів, обираються найбільш ефективні та раціональні засоби і способи досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що означена функція якісно зміцнює адміністративно-правовий механізм обмеження права власності, оскільки забезпечує його функціонування як цілісної системи взаємопов'язаних між собою елементів.

Контрольно-наглядова, завдяки якій здійснюється перевірка та оцінка ефективності функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в цілому, а також його окремих елементів зокрема. Контрольно-наглядова функція відіграє одну з ключових ролей у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності, забезпечуючи досягнення поставленої мети і завдань і при цьому гарантуючи дотримання усіх вимог принципу законності. Основним призначенням контролю та нагляду в даному випадку є: гарантування ефективного та стабільного функціонування відповідного адміністративно-правового механізму; недопущення порушення прав та законних інтересів власників, вчасне та адекватне реагування на такі порушення; перевірка

повноти та якості виконання суб'єктами публічного управління, які забезпечують реалізацію адміністративно-правових обмежень права власності, поставлених завдань, дотримання ними законодавчо визначених процедур і правил реалізації обмежень; виявлення недоліків функціонування відповідного механізму або його окремих елементів та їх оперативне усунення тощо.

Інформаційно-комунікативна, сутність якої полягає у тому, що адміністративно-правовий механізм обмеження права власності ґрунтується на широкому та своєчасному інформуванні власників про їх обов'язки, а також про межі їх прав, свобод та законних інтересів, про компетенцію уповноважених суб'єктів у сфері обмеження права власності, про підстави, порядок та процедури застосування відповідних обмежень, про заходи відповідальності за їх порушення. Інформаційно-комунікативна функція є необхідною умовою ефективного та повноцінного функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності оскільки передбачає: впровадження розгалуженої та соціально узгодженої моделі комунікації учасників відповідних суспільних відносин; структурування та актуалізацію процесів збирання, обробки, зберігання та поширення інформації про основні засади та напрями державної політики у сфері обмеження права власності; розробку чітких правил оприлюднення та використання такої інформації, доведення її до відома користувачів; унормування процесів інформаційного обміну та інформаційної взаємодії між усіма суб'єктами тощо.

Прогностична, що передбачає планування, прогнозування та аналітичне забезпечення процесів функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності. В межах прогностичної функції відбувається визначення та актуалізація мети і завдань означеного механізму на найближчу та довгострокову перспективу, а також окреслюються напрями його розвитку та удосконалення. Всі прогнози та розрахунки здійснюються з урахуванням перспективних напрямів розвитку суспільних відносин у сфері власності, очікуваних результатів проведення економічних, політичних та соціальних

реформ, а також загальносвітових та європейських правових традицій і стандартів. При цьому важливу роль у формуванні таких прогнозів відводиться науковій спільноті, завдяки якій відбувається еволюціонування наукових поглядів на сутність і цільову спрямованість адміністративно-правового механізму обмеження права власності, визначаються фактори, які гальмують його розвиток і знижують його ефективність, а також обґрунтовується найбільш перспективні шляхи їх усунення.

Вище ми розкрили зміст лише основних функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Очевидно, що наведений перелік не вичерпує усю багатогранність функціональної спрямованості означеного механізму, оскільки характеризує лише базові напрями його впливу на регулювання суспільних відносин у сфері власності. Водночас, їх фундаментальна роль не підлягає сумніву, оскільки саме завдяки їм інститут адміністративно-правових обмежень права власності може ефективно функціонувати, а самі такі обмеження – належним чином об'єктивуватись у практичній діяльності, в повній мірі забезпечуючи досягнення поставлених перед ними завдань.

Водночас, варто зауважити, що практична реалізація усіх наведених нами вище функцій, а також функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в цілому, не може здійснюватися хаотично і в довільному порядку. Такі процеси мають об'єктивний характер і в їх основі лежить ціла низка фундаментальних ідей, положень і правил, тобто **принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності**. Нижче пропонуємо більш детально проаналізувати їх систему та зміст.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що така категорія, як «принципи» в юриспруденції застосовується досить широко. Узагальнення наукових підходів до розуміння її сутності та змісту дозволило нам сформулювати власну дефініцію поняття **«принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності»**. На нашу думку, під

такими принципами необхідно розуміти *визначену в адміністративно-правових нормах й обумовлену загальним рівнем розвитку суспільних відносин у сфері власності систему науково обґрунтованих та загальнозначущих основоположних ідей, базових положень, засадничих норм, керівних правил, якими встановлюються основні вимоги до функціонування кожного його елемента зокрема, та усього механізму в цілому, а також визначається основна ідея, загальна спрямованість та об'єктивні закономірності його розвитку.*

Варто відмітити, що наразі серед науковців відсутня єдність наукових поглядів щодо переліку та системи принципів правового механізму, а про принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності можна зустріти лише епізодичні згадки. Відтак, нижче пропонуємо обґрунтувати власний погляд на ***систему принципів*** означеного механізму, що ґрунтується на аналізі національних і міжнародних нормативно-правових актів, а також наукових публікацій та монографічних досліджень. При цьому для зручності наукового аналізу та максимально повної імплементації таких принципів в адміністративно-правовий механізм обмеження права власності, пропонуємо застосувати ***багаторівневий підхід до їх диференціації, що передбачає виокремлення відразу кількох класифікаційних критеріїв.***

➤ По-перше, ***в залежності від рівня правового узагальнення*** усі принципи функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності доцільно поділяти на три групи: загальні (загальноправові), галузеві (міжгалузеві) та спеціальні.

1) ***Загальними*** є такі принципи, які визначають основні засади функціонування будь-якого правового механізму. Більшість із них знаходять своє офіційне закріплення в положеннях Конституції України, а також в міжнародних нормативно-правових актах і в подальшому деталізуються та конкретизуються в законах та підзаконних нормативних документах, індивідуальних правозастосовчих актах, актах тлумачення тощо.

До загальних можна віднести такі принципи функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності: верховенства права, законності, демократизму, об'єктивності, гуманізму, рівності всіх перед законом, пріоритету прав людини і громадянина та інші. Зміст наведених принципів досить детально розкрито в юридичній літературі, а їх вплив на функціонування досліджуваного механізму не відрізняється особливою специфікою.

2) *Галузеві* принципи є підґрунтям функціонування різноманітних адміністративно-правових механізмів. У переважній більшості – це принципи адміністративного права, а також принципи публічного управління та адміністрування. Однак, серед них багато і тих, які мають міжгалузевий характер, що обумовлено специфічним характером правового регулювання права власності, яке здійснюється за допомогою інструментів різних галузей права – цивільного, кримінального, конституційного, фінансового тощо.

Серед галузевих принципів функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності варто виділити такі: ієрархічності та субсидіарності, підзвітності та підконтрольності; прозорості, гласності та відкритості, компетентності та професійності, неупередженості та персональної відповідальності та низку інших. Всі вони неодноразово досліджувались адміністративістами на сторінках юридичної літератури, а тому немає необхідності детально зупинятись на аналізі їх змісту.

3) *Спеціальні* принципи обумовлені особливостями адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Як ми уже неодноразово підкреслювали вище, такий механізм характеризується цілою низкою специфічних ознак і займає особливе місце в загальному механізмі правового регулювання відносин власності. Відтак, його функціонування теж має деякі особливості і здійснюється з урахуванням таких спеціальних принципів:

– *Збереження сутності та цілісного змісту права власності* – жодне адміністративно-правове обмеження, не залежно від мети і цілей його

застосування, не може змінювати сутнісний зміст права власності як одного із основних суб'єктивних прав людини та громадянина.

– *Соціальної справедливості* – адміністративно-правові обмеження мають бути спрямовані на першочергове забезпечення прав та законних інтересів власників, і тільки потім – на задоволення загальносоціальних інтересів, відтак, вони мають застосовуватись лише в тих випадках і в тому обсязі, який є мінімально необхідним і достатнім для досягнення загальних цілей правового регулювання права власності, і не призводити до його надмірного або ж необґрунтованого стиснення.

– *Рівності* – адміністративно-правові обмеження повинні передбачати однаковий обсяг стиснення прав, свобод і законних інтересів для усіх власників, щодо яких передбачено їх застосування; в їх основу не може бути покладено жодних привілеїв чи дискримінації власників за такими ознаками, як стать, раса, колір шкіри, національність, походження, політичні, релігійні та інші переконання, майновий стан тощо.

– *Індивідуальної визначеності* – зміст кожного адміністративно-правового обмеження має бути максимально деталізовано та конкретизовано у відповідності до його мети, призначення, а також до особливостей об'єкта, щодо якого передбачено його застосування.

– *Взаємної відповідальності держави та власника* – застосування кожного адміністративно-правового обмеження права власності, а також функціонування усього механізму реалізації таких обмежень, має бути спрямовано на досягнення оптимального балансу між правами та законними інтересами власника, та загальнонаціональними інтересами держави; порушення власником встановленого щодо нього обмеження, так само, як і порушення суб'єктом публічного управління підстав і порядку його застосування обумовлюють негативну реакцію держави у вигляді застосування відповідних заходів впливу.

➤ По-друге, *в залежності від ролі, яку відграють принципи у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності*, їх доцільно поділяти на три групи: ціннісно-орієнтаційні, організаційно-правові, процесуально-правові.

1) *Ціннісно-орієнтаційні принципи* лежать в основі визначення мети, завдань, функцій адміністративно-правового механізму загалом та окремих його елементів зокрема. До таких принципів можна віднести:

– *Цілеспрямованість* – об'єднання усіх адміністративно-правових обмежень права власності спільною метою, а також спрямованість функціонування усіх елементів механізму реалізації таких обмежень на досягнення такої мети.

– *Сталість* – забезпечення відносної стабільності змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності та усієї її системи в цілому, а також мінімізація ризиків впливу деструктивних факторів зовнішнього середовища на функціонування такого механізму.

– *Змістовна визначеність* – максимальна деталізація мети, завдань, функцій та інших елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності в нормативно-правових актах.

– *Пропорційність* – адміністративно-правові обмеження за своїм змістом мають бути пропорційними до змісту й обсягу самого права власності; вони не можуть бути настільки широкими і суворими, щоб порушити саму сутність цього права.

– *Співрозмірність* – мета адміністративно-правових обмежень права власності, а також ступінь звуження передбачених такими обмеженнями прав та законних інтересів громадян мають бути співрозмірними із досягненням суспільно-необхідних інтересів, заради яких і було передбачено їх застосування.

– *Адресність* – адміністративно-правові обмеження права власності мають бути максимально деталізованими та конкретизованими, враховувати

індивідуальні потреби та інтереси конкретної групи власників; вибір конкретних форм і методів реалізації таких обмежень теж має носити персоніфікований характер.

– *Перспективність* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності повинен мати прогресивний, випереджаючий характер, відповідати сучасному рівню розвитку права власності як в національному, так і міжнародному законодавстві, а також враховувати тенденції розвитку відповідної сфери суспільних відносин в короткостроковій та довготривалій перспективі.

– *Інноваційність* – в основі функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності мають лежати інноваційні досягнення науки, новітні наукові розробки та сучасні технології; такий механізм має передбачати максимально широке використання інформаційних систем та комп'ютерних програм.

– *Наукова обґрунтованість* – функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності має ґрунтуватись на останніх досягненнях науки та техніки; впровадження нових адміністративно-правових обмежень, а також нових форм і методів їх реалізації повинно здійснюватися лише після їх глибокого наукового осмислення та співставлення з реальними практичними потребами.

2) ***Організаційно-правові принципи*** визначають організаційну побудову адміністративно-правового механізму обмеження права власності, місце кожного елемента в його структурі, а також характер їх взаємозв'язку і взаємодії між собою. Серед таких принципів можна виділити наступні:

– *Системність* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має функціонувати як єдина цілісна система, всі елементи якої тісно взаємопов'язані між собою єдиною метою та взаємоузгодженими завданнями і функціями.

– *Динамічність* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має перебувати у постійному русі, що обумовлює його розвиток та удосконалення; зміна будь-якого елемента означеного механізму обов’язково має тягнути за собою настання відповідних змін в усіх інших його складових.

– *Ієрархічність* – між усіма елементами адміністративно-правового механізму обмеження права власності мають існувати міцні субпідрядні зв’язки, завдяки яким здійснюється вертикальний розподіл завдань і функцій між різними елементами механізму, а також визначаються межі підпорядкованості нижчих рівнів управління вищим.

– *Оптимальне поєднання централізму та децентралізації* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має передбачати таку внутрішню організацію його змісту, яка була б спроможна забезпечити оптимальне співвідношення між самостійністю та керованістю окремих його складових, а також розвиток тісних горизонтальних та вертикальних зв’язків між ними.

– *Збалансованість* – зміст адміністративно-правового механізму обмеження права власності має бути збалансованим, тобто таким, що включає оптимальний набір елементів, необхідних і достатніх для того, щоб в повній мірі та з максимальною ефективністю виконувати покладені на нього завдання і функції.

– *Інтегральність* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має бути включений в загальну систему правового регулювання відносин власності завдяки налагодженню широкої мережі внутрішньосистемних і зовнішніх зв’язків, а також партнерських взаємовідносин з усіма елементами такої системи, громадськістю та окремими власниками.

3) *Процесуально-правові принципи* впливають на характер функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права

власності. З їх урахуванням відбувається вибір конкретних форм, методів, способів та засобів реалізації поставлених перед ним завдань і функцій. До переліку таких принципів доцільно віднести:

– *Раціональність* – мета, завдання та функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності мають прямо визначати вибір конкретних методів, способів і засобів, які можуть бути використані для їх досягнення, а також лежати в основі визначення обсягу ресурсів, які є для цього необхідними і достатніми.

– *Варіативність* – адміністративно-правовий механізм обмеження права власності має забезпечувати дискрецію та можливість вибору варіантів можливої (передбаченої нормами права) поведінки як для суб'єктів, на яких покладається безпосередня реалізація обмежень, так і для власників, які підпадають під дію таких обмежень.

– *Ефективність* – функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності має бути ефективним, тобто передбачати вибір таких форм, методів, засобів, способів виконання поставлених завдань, які є для цього достатніми та необхідними, економічно доцільними та рентабельними, а також такими, що передбачають мінімально можливий обсяг звуження прав та законних інтересів власників.

– *Передбачуваність* – функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності має бути прогнозованим, тобто здійснюватися у певній логічній послідовності, в межах науково обґрунтованого й нормативно закріпленого плану.

– *Комплексність* – функціонування усіх елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності має відбуватись синхронно; кожен такий елемент забезпечує виконання поставлених перед ним завдань з урахуванням поточної ситуації, усіх факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, однак у кінцевому підсумку всі ці завдання мають об'єднуватись єдиною стратегічною метою.

– *Послідовність* – усі завдання, які стоять перед адміністративно-правовим механізмом обмеження права власності, повинні виконуватись послідовно, при цьому кожен етап їх виконання має передбачати залучення відповідних суб'єктів, а також використання необхідних засобів і ресурсів.

– *Адаптивність* – на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності впливає ціла низка факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, а тому всі його елементи повинні мати здатність швидко реагувати на зміни, що відбуваються в зовнішньому середовищі, адаптуватись і пристосовуватись до них, корегувати форми, методи, засоби виконання поставлених перед ними завдань.

➤ По-третє, *в залежності від форми зовнішнього вираження* усі принципи функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності можна поділити на такі групи:

- Закріплені в міжнародних нормативно-правових актах;
- Закріплені в Конституції України;
- Закріплені в законодавчих актах;
- Закріплені в підзаконних нормативно-правових актах;
- Закріплені в актах реалізації та застосування норм права, а також в актах тлумачення;
- Вироблені судовою практикою.

Вище ми коротко розглянули сутність і зміст основних принципів функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Звісно, запропонований нами перелік не вичерпує усю їх різноманітність, однак дозволяє отримати загальне уявлення про основоположні ідеї, базові положення, керівні правила, якими встановлюються основні вимоги до функціонування означеного механізму. Теж саме стосується і розробленої нами класифікації принципів функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, яка має досить умовний характер. Річ у тім, що один і той самий

принцип одночасно може бути віднесений до кількох класифікаційних груп, оскільки всі вони мають широку сферу застосування і по різному проявляють свою дію на тому чи іншому етапі реалізації адміністративно-правових обмежень права власності [242, с. 78-83].

Підсумовуючи проведений нами науковий аналіз функцій і принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності слід зауважити, що визначені нами переліки таких функцій і принципів, власне, як і кожна функція і принцип окремо, є відносно штучною, суто теоретичною правовою конструкцією. Для того, щоб оцінити реальність функцій та принципів, з'ясувати їх спроможність адекватно відобразити основні напрями функціонування адміністративно-правового механізму та забезпечувати реалізацію поставленої перед ним мети та завдань, необхідно дослідити його структуру та внутрішню будову.

Такий підхід, як справедливо наголошує Н.Л. Омельченко, «дозволяє виявити ... адекватність системи функцій механізму та здатність цього механізму здійснювати відповідну функцію або їх систему частково або повністю, внести відповідні пропозиції та зробити відповідні висновки» [155, с. 122]. Відтак, є всі підстави стверджувати, що функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності перебувають у тісному взаємозв'язку із його структурою, і оцінка характеру такого взаємозв'язку дозволяє визначити неповноту, недосконалість або ж неефективність такого механізму. Саме тому, в наступному підрозділі даного дисертаційного дослідження пропонуємо більш детально зупинитись на дослідженні структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також на характеристиці змісту його основних елементів.

2.3 Структура адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні

У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження ми довели, що однією із характерних ознак адміністративно-правового механізму обмеження права власності є його системність, тобто наявність складної внутрішньої структури, системного уособлення, єдності та упорядкованості його структурних елементів. Зазначена ознака характеризує саму сутність поняття «механізм», яке більшістю науковців розглядається як «структурована система», що передбачає «взаємодію складових елементів, які і приводять його у дію» [51, с. 13]. Такі елементи «утворюють єдине ціле» [190, с. 600], «перебувають у стійкому взаємозв'язку між собою» [258, с. 53], а також взаємодіють один з одним та з іншими правовими системами. Відтак, для забезпечення якості та ефективності адміністративно-правового регулювання механізму обмеження права власності, необхідним є з'ясування переліку елементів означеного механізму, а також їх змістове наповнення та функціональну спрямованість.

Переходячи до безпосереднього дослідження структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності варто звернути увагу на декілька важливих аспектів.

По-перше, адміністративно-правовий механізм обмеження права власності ще не розглядався науковцями на монографічному рівні як самостійна адміністративно-правова категорія, а тому питання його структури, так само, як і мети, завдань та функцій, не мають належного наукового обґрунтування, що негативно впливає на процес розробки й впровадження заходів, спрямованих на підвищення його ефективності.

По-друге, детальний та структурований поділ адміністративно-правового механізму обмеження права власності є необхідною передумовою визначення місця кожного окремого елемента в процесі реалізації обмежень права

власності, а також в оцінці його ролі в досягненні загальної мети і завдань означеного механізму.

По-третє, кожен елемент адміністративно-правового механізму обмеження права власності має власну функціональну спрямованість, а тому чітка диференціація такого механізму дозволяє оптимізувати систему його функцій, а також визначити серед них основні та допоміжні функції.

По-четверте, всі елементи адміністративно-правового механізму обмеження права власності тісно взаємопов'язані між собою, а тому їх виокремлення із загальної структури означеного механізму дозволяє визначити характер такого взаємозв'язку, а також виробити заходи, спрямовані на забезпечення їх злагодженого функціонування.

Викладене вище свідчить про те, що системно-структурна характеристика адміністративно-правового механізму обмеження права власності має важливе науково-теоретичне і практичне значення і є обов'язковою передумовою визначення та обґрунтування перспективних шляхів його розвитку та удосконалення. Водночас, зважаючи на відсутність наукових досліджень, у яких була б надана така характеристика, за основу пропонуємо взяти найбільш популярні наукові підходи до інтерпретації структури правового механізму загалом, та похідних від нього механізмів зокрема.

Традиційно, структура будь-якого явища, процесу, об'єкта трактується як його внутрішня побудова; визначений склад елементів (компонентів) [201, с. 508]. У своїй сукупності такі елементи відзначаються єдністю і перебувають між собою у певних зв'язках і відносинах, характеризуючи сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище [171, с. 49]. З таким науковим тлумаченням варто погодитись. Водночас, враховуючи різну правову природу наукових категорій, для позначення яких використовується термін «механізм», слід звернути увагу на той факт, що перелік та зміст їх структурних елементів дещо відрізняється між собою. При цьому деякі науковці віддають перевагу класичному підходу до визначення структури того чи іншого правового

механізму, тоді як інші – намагаються виокремити специфічні структурні елементи, а відтак їхні погляди на це питання діаметрально відрізняються. Звісно, в рамках даного дисертаційного дослідження об'єктивно не можливо детально проаналізувати всі наукові позиції з цього питання. Тому, нижче пропонуємо тезисно розглянути обґрунтовані в літературі точки зору вчених щодо визначення структурних елементів «адміністративно-правового механізму», «механізму адміністративно-правового регулювання», «механізму адміністративно-правового забезпечення» та деяких інших правових механізмів, з якими механізм реалізації адміністративно-правових обмежень права власності співвідноситься як ціле та частина або ж перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії.

Проаналізувавши значну кількість джерел, ми з'ясували, що для сучасної юридичної літератури характерним є плюралізм наукових поглядів на структурну побудову згаданих вище адміністративно-правових механізмів. При цьому слід відмітити, що деякі науковці перераховують всі можливі елементи, тоді як інші – наполягають на доцільності виокремлення лише основних. Крім того, і в першому, і в другому випадку досить поширеним є підхід, що передбачає розподіл елементів адміністративно-правового механізму на певні групи, в залежності від їх значимості, цільової спрямованості чи інших характерних ознак та властивостей.

Узагальнення найбільш поширених наукових точок зору дозволило нам об'єднати їх усі в декілька однорідних груп.

До першої групи ми віднесли підходи тих учених, які обмежуються перерахуванням основних елементів адміністративно-правового механізму без їх додаткового узагальнення та диференціації. Як нам вдалося з'ясувати – зазначений підхід є найбільш популярним і в його рамках можна зустріти безліч варіацій: від надмірно звужених до, навпаки, необґрунтовано розширених. Так, наприклад, С.В. Ківалов називає лише два основні елементи адміністративно-правового механізму: адміністративно-правові норми та

адміністративно-правові відносини [82, с. 15]. Водночас, слід зауважити, що більшість науковців вважає такий перелік занадто «звуженим» і розширює його за рахунок інших елементів, зокрема таких як: 1) юридичні факти, відповідні форми та засоби їх реалізації (О.І. Безпалова [20, с. 224]); 2) акти застосування права та наявні адміністративні процедури (В.С. Сулацький) [218, с. 34]; 3) суб'єкти публічного адміністрування, принципи діяльності публічної адміністрації, індивідуальні акти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, форми адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм (В.В. Галунько) [5, с. 91] тощо.

Слід відмітити, що аналізований підхід є досить поширеним також серед науковців, які досліджують структуру механізму правового (адміністративно-правового) регулювання, а також механізму правового (адміністративно-правового) забезпечення. Так, проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що переважна більшість науковців в структурі означених механізмів виокремлює такі елементи, як засоби правового характеру (в тому числі й норми права) та правові відносини. Однак щодо решти елементів – їх погляди дещо різняться. Так, наприклад, А.П. Коренєв до таких елементів відносить акти тлумачення та акти застосування норм права [97, с. 42], а деякі інші науковці доповнюють цей перелік такими елементами, як державно-владні повноваження суб'єктів (О.І. Остапенко [156, с. 148]), адміністративні процедури (В.С. Сірко [199, с. 112]), адміністративні договори та способи правового регулювання (Х.П. Ярмакі [267, с. 83] тощо. С.І. Лекарь та Є.А. Кобрусєва, окрім правових норм та правовідносин, до елементів механізму адміністративно-правового забезпечення відносять акти реалізації правових норм [116, с. 129; 86, с. 267], а ще більша кількість науковців, окрім вказаних вище, – додатково ще й акти тлумачення [266, с. 438; 38, с. 23; 100, с. 101; 37, с. 14], або ж акти застосування таких норм [103, с. 76; 9, с. 27; 223, с. 627; 69, с. 220; 91, с. 60]. Окрім правових норм та правовідносин, в структурі механізму

адміністративно-правового регулювання науковці також виділяють: 1) об'єкт, суб'єктів та адміністративно-правові засоби (Р.І. Зуєв [74, с. 49]); 2) юридичну відповідальність та правову свідомість (Юридичний енциклопедичний словник [264, с. 277]); 3) юридичні факти, правосвідомість, режим законності, тлумачення, гарантії (О.О. Сливка [202, с. 219]); 4) акти індивідуальної регулювання та юридичні факти (Т.С. Перун [159, с. 92]); 5) принципи, гарантії, юридичні факти, стадії забезпечення та акти застосування норм права (Я.В. Лазур [113, с. 395]); 6) адміністративно-правові принципи, індивідуальні акти, форми та засоби (О.В. Шумейко [259, с. 176]); 7) акти реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, нормативні юридичні акти, правову культуру та правосвідомість (С.С. Алексєєв [8; 13]); 8) принципи, акти тлумачення, юридичні факти, акти правореалізації, правосвідомість та режим законності (М.В. Цвік [70, с. 220]); 9) об'єкт та суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, а також гарантії (М.П. Кобець [85, с. 52]); 10) принципи, гарантії, форми та методи забезпечення (П.О. Шорський [258, с. 17]) тощо.

Чи не найбільш розширена структура механізму адміністративно-правового регулювання представлена в одному з підручників з Адміністративного права, автори якого до складових елементів означеного механізму відносять: норми адміністративного права, тлумачення таких норм, принципи адміністративного права, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, індивідуальні адміністративні акти таких суб'єктів, форми та методи їх діяльності, адміністративно-правові режими, адміністративні процедури, а також ефективність адміністративно-правового регулювання [1, с. 106]. Схожі погляди на структуру механізму адміністративно-правового забезпечення у своїх дослідженнях обґрунтовують також С.В. Діденко та В.В. Плиска. Зокрема перший визначає такі елементи, як норми права, акти застосування, засади функціонування, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правові режими, адміністративно-правовий статус суб'єктів, відповідні адміністративні

процедури, а також деталізацію, тлумачення, роз'яснення адміністративно правових нормативних приписів [59, с. 463]; а другий – адміністративно-правові норми, акти, правовідносини та гарантії, акти тлумачення, юридичні факти, правосвідомість, а також рівень діючого режиму законності [164, с. 147]. Незважаючи на значну інформативність, ми не можемо в повній мірі підтримати наведені підходи, зокрема в частині виділення в структурі відповідних механізмів таких елементів, як «правовий статус», «адміністративно-правові режими» та, особливо, «ефективність правового регулювання» і «діючий режим законності». Вказані елементи хоч і характеризують зміст правового механізму, однак вони не володіють тими ознаками, які дозволяють розглядати їх як повноцінні структурні одиниці відповідних механізмів.

Незважаючи на надзвичайну популярність та широку інформативність, наведені вище підходи до окреслення структури правових механізмів мають цілий ряд недоліків.

По-перше, більшість науковців, розглядаючи структуру правового (адміністративно-правового) механізму, механізму правового (адміністративно-правового) регулювання, механізму правового (адміністративно-правового) забезпечення та інших механізмів, виокремлюють у цілому одні й ті ж самі елементи. Таким чином, відбувається фактичне ототожнення змісту означених механізмів які, як ми уже неодноразово зазначали вище, хоч і співвідносяться між собою як ціле та частина, однак виконують різні функції та мають різну цільову спрямованість.

По-друге, намагаючись надати своїм дослідженням більшого ступеня наукової новизни, вчені необґрунтовано розширюють структуру того чи іншого механізму, виокремлюючи в його складі велику кількість елементів, значна частина з яких такими не являється.

По-третє, всі елементи правових механізмів наводяться одним переліком, без необхідного узагальнення та систематизації, що значно ускладнює їх

науковий аналіз та унеможливилює визначення їх місця та ролі в структурі відповідного механізму.

До другої групи ми віднесли так звані «блокові підходи», в рамках яких науковці об'єднують усі елементи адміністративно-правового механізму в окремі блоки або групи, в залежності від їх мети, призначення чи інших особливостей. Зазвичай, в рамках такого підходу вчені виділяють дві групи елементів: обов'язкові (основні, загальні, узагальнені) та факультативні (допоміжні, спеціальні, неординарні).

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що до обов'язкових елементів механізму правового (адміністративно-правового) регулювання (забезпечення) вчені відносять: юридичні норми (норми права), правові відносини та акти реалізації (С.С. Алексєєв [11, с. 364], В.В. Плиска [164, с. 145], А.О. Корнійченко [99, с. 95]). Деякі науковці доповнюють цей перелік юридичними фактами (А.М. Детюк [52, с. 190]); юридичними засобами нормативного характеру (О.В. Стукаленко [217, с. 21]); суб'єктами та гарантіями (Ю.О. Коваленко [87, с. 45]) тощо.

Що стосується факультативних елементів, то тут варіативність наукових поглядів є значно ширшою. Зокрема, до таких елементів вчені відносять: індивідуальні приписи та акти застосування права (С.С. Алексєєв [11, с. 365]); юридичні факти, правосвідомість, акти тлумачення, правовий режим законності та гарантії (В.В. Плиска [164, с. 146]); спеціальний адміністративно-правовий режим та акти тлумачення норм права (А.М. Детюк [52, с. 191]); юридичні засоби реалізації права (О.В. Стукаленко [217, с. 21]); правову свідомість, правову просвіту, спеціальні освітні програми (Ю.О. Коваленко [87, с. 46]); систему суб'єктів публічної адміністрації, повноваження, принципи, форми та методи їх діяльності, правосвідомість, правову культуру, юридичні факти та інші елементи (А.О. Корнійченко [99, с. 96]).

Не зважаючи на свою інформативність, ми не можемо в повній мірі підтримати доцільність застосування саме «блокового підходу» під час

дослідження структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності. На нашу думку, в такому механізмі не може бути обов'язкових та факультативних елементів, оскільки кожен елемент відіграє конкретну, визначену саме йому роль на тому чи іншому етапі правового регулювання або в тій чи іншій конкретній ситуації. І саме єдність та рівноправність таких елементів забезпечує повноту змісту означеного механізму, надаючи йому завершеного вигляду.

До третьої групи ми віднесли так звані «функціональні підходи», в рамках яких науковці пропонують диференціювати окремі складові адміністративно-правового механізму в залежності від їх функціональної спрямованості. Класичним прикладом такого підходу є структура правового механізму, яка була обґрунтована О.Ф. Скакун. На думку вченої, такий механізм необхідно розглядати як систему взаємопов'язаних і відносно самостійних функціональних підсистем: систему нормативно-правової регламентації, систему правозабезпечення та систему правової саморегуляції [200, с. 45].

Функціональний підхід є досить поширеним серед науковців, які досліджують структуру юридичного (адміністративно-правового) механізму забезпечення прав і свобод громадян. Як правило, в структурі такого механізму вони виокремлюють три функціональні складові: механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту (Т.М. Заворотченко [67, с. 98], О.В. Негодченко [147, с. 28]) або ж механізм захисту і відновлення (М.В. Фролков [243, с. 317], Т.Г. Корж-Ікаєва [98, с. 9]). Водночас, І.В. Лагутіна замість механізму охорони виокремлює механізм утвердження, однак при цьому не наводить переконливих аргументів на обґрунтування такої точки зору [111, с. 12].

У цілому погоджуючись із наведеним підходом, зауважимо, що він характеризує лише функціональний аспект механізму правового регулювання. Однак цього не достатньо для того, щоб розкрити сутність і дослідити

специфіку адміністративно-правового механізму обмеження права власності як цілісної правової категорії.

До четвертої групи ми віднесли так звані «динамічні підходи», в основі яких лежить дослідження правового механізму як процесу, що проходить послідовні етапи. Науковці, які обґрунтовують такий підхід, наголошують, що процес правового регулювання, як динамічна категорія, складається із певних стадій (як правило, це стадії регламентації суспільних відносин, дії юридичних норм та реалізації прав і обов'язків [8, с. 16]). Відтак, в структурі механізму правового регулювання пропонується виділяти три складові, які відповідають означеним стадіям: правовідносини, юридичні норми, акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків [165, с. 742].

На нашу думку, зазначений підхід хоч і дозволяє глибше розкрити сутність правового механізму, однак він має дещо обмежений характер, відтак його застосування під час дослідження структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності не забезпечує об'єктивний аналіз усіх складових елементів означеного механізму. Більшість таких елементів, як відомо, в тій чи іншій мірі виявляє свою дію відразу на кількох стадіях правового регулювання і специфіку їх прояву доцільніше розглядати в рамках дослідження процедурних аспектів застосування адміністративно-правових обмежень права власності.

До п'ятої групи ми віднесли так звані «системні підходи», в рамках яких усі елементи адміністративно-правового механізму диференціюються на окремі групи в залежності від їх місця та ролі в механізмі правового регулювання. Слід відміти, що така диференціація не є усталеною і в науковій літературі наразі можна зустріти різноманітні, іноді кардинально різні її варіанти.

Так, наприклад, деякі науковці в структурі механізму адміністративно-правового регулювання вирізняють дві відносно однорідні групи (системи) елементів – органічні (власне елементи) та функціональні. При цьому до першої

групи вони відносять або норми права, акти реалізації та правові норми [3, с. 48; 101, с. 116; 100, с. 100], або норми права, юридичні факти, правові відносини та акти реалізації норм права [216, с. 63]), а до функціональних – юридичні факти, правову свідомість і культуру, законність, акти тлумачення та застосування норм права [101, с. 117; 3, с. 48; 100, с. 100]. На наш погляд, наведена диференціація є не зовсім точною і за своїм змістом фактично тотожна розподілу елементів правового механізму на основні та додаткові.

Дві групи елементів адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції виділяє також О.І. Беспалова, однак за основу такого поділу вона бере дещо інший критерій. Зокрема, вчена пропонує розрізняти статичну та динамічну складову такого механізму. При цьому до першої вона відносить адміністративно-правові норми, а до другої – всі інші елементи (інституційну складову, принципи, форми та методи, правовідносини, а також ресурсну складову) [19, с. 49]. На нашу думку, аналізований розподіл теж не позбавлений недоліків, оскільки адміністративно-правові норми навряд чи можна вважати статичними. Вони перебувають у постійній динаміці, змінюються та удосконалюються разом із іншими елементами механізму, функціонування яких вони регулюють.

Дещо відмінні системні складові в структурі адміністративно-правового механізму забезпечення вирізняє І.С. Сухан. Так, усі елементи означеного механізму він об'єднує у дві системи: нормативну та інституційну. При цьому до першої він пропонує відносити нормативно-правові акти, а до другої – суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення [219]. На нашу думку, запропонована диференціація має дещо обмежений характер, оскільки за її межами залишається значна кількість дійсно важливих складових елементів, які безпосередньо впливають на функціонування адміністративно-правового механізму. У зв'язку з цим, більш обґрунтованими видаються точки зору І.І. Волкової, А.А. Романової та О.В. Музи які, окрім зазначених вище, додатково вирізняють відповідно реалізаційну (процедурну) складову [31,

с. 22]; системи організаційного та ресурсного забезпечення [190, с. 601]; адміністративно-процедурний (управлінський) та адміністративно-правозастосовчий рівні [143, с. 32].

Ще більшу кількість системних блоків в структурі адміністративно-правового механізму забезпечення виокремлює Ю.В. Слабунова. Зокрема, вона розрізняє нормативно-правовий, інституційно-організаційний, процедурно-функціональний, забезпечувальний та інформаційно-аналітичний блоки [201, с. 511]. У цілому погоджуючись із таким підходом, все ж таки хочемо висловити деякі зауваження щодо його змістового наповнення. Так, вважаємо недоцільним і таким, що суперечить загальним уявленням про сутність і функціональну спрямованість адміністративно-правового механізму, виокремлення в його структурі інформаційно-аналітичного блоку. Адже очевидним є той факт, що «аналіз стану розвитку та існування об'єкта забезпечення», який Ю.В. Слабунова включає до цього блоку [201, с. 511], не можна вважати повноцінним елементом механізму. Такий аналіз більш доцільно розглядати як один із допоміжних етапів адміністративно-правового забезпечення або, в залежності від конкретного змісту, одне із його завдань.

Підсумовуючи аналіз науково-теоретичних поглядів на структуру правового (адміністративно-правового) механізму регулювання (забезпечення), ми можемо зробити кілька узагальнюючих висновків, які будуть покладені нами в основу розробки та обґрунтування авторського погляду на структуру і зміст адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

➤ Той факт, що більшість науковців, аналізуючи зміст правового механізму, механізму адміністративно-правового регулювання, механізму адміністративно-правового забезпечення та інших правових механізмів, виокремлює в їх структурі аналогічні (або дуже подібні за своєю сутністю) елементи, ще не дає підстави розглядати такі механізми як тотожні. Вони дійсно перебувають між собою у тісному взаємозв'язку, доповнюють один одного або співвідносяться між собою як ціле та частина, однак при цьому

мають різне внутрішнє наповнення і різну структуру. Так, наприклад, якщо в змісті механізму правового регулювання більш помітну роль відіграють статичні складові (такі як засоби правового регулювання, юридичні факти), то в механізмі правового забезпечення чи реалізації на перший план виходять динамічні елементи (такі як форми, методи, процедури тощо). Особливістю ж адміністративно-правового механізму обмеження права власності є те, що в його змісті органічно поєднуються між собою статичні та динамічні елементи, які разом з інституційною складовою забезпечують досягнення визначеної мети і завдань.

➤ Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності слід розглядати як складну правову категорію, до змісту якої входить низка різноманітних закономірно розташованих елементів, які прямо або опосередковано приймають участь у регулюванні суспільних відносин, що виникають у зв'язку із встановленням адміністративно-правових обмежень права власності, а також із їх реалізацією. Однак при цьому варто застерегти від надмірно широкого підходу до визначення структури такого механізму, а також про необхідність обмеження його змісту лише тими елементами, які за своєю сутністю та призначенням виконують роль засобів відповідного правового впливу.

➤ Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності є цілісною уніфікованою високоорганізованою системою, усі елементи якої перебувають між собою у тісному взаємозв'язку та взаємодії. Відтак, вплив на будь-який із цих елементів обов'язково позначається на змісті інших складових механізму. Зазначена особливість унеможлиблює поділ елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності на основні та факультативні, оскільки всі вони приймають безпосередню участь у функціонуванні механізму, хоча роль деяких із них є більш помітною та очевидною. Такі елементи виконують роль системоутворюючих, а їх

домінантна роль у функціонуванні механізму визначається характером і міцністю існуючих субординаційних зв'язків.

➤ Зовнішня єдність структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності не виключає його складну внутрішню організацію. До змісту означеного механізму входить велика кількість різних за характером та правовою природою елементів які, не зважаючи на всі відмінності, можна диференціювати на декілька однорідних блоків в залежності від їх цільової та функціональної спрямованості. Дослідження та аналіз таких блоків можна здійснювати як у комплексі, так і відокремлено, оскільки кожен із них характеризується цілісністю, самостійністю та логічною завершеністю.

Використання саме блокового підходу до характеристики структури адміністративно-правового механізму обмеження права власності видається нам найбільш доцільним, оскільки він дозволяє:

- по-перше, максимально повно охопити всі структурні елементи адміністративно-правового механізму обмеження права власності і проаналізувати навіть ті з них, які опосередковано впливають на такий механізм, або дія яких є малопомітною чи неочевидною;
- по-друге, визначити характер взаємозв'язків між елементами адміністративно-правового механізму обмеження права власності як в рамках окремого структурно-функціонального блоку, так і в рамках усього механізму в цілому;
- по-третє, оцінити ефективність та результативність адміністративно-правового механізму обмеження права власності загалом, та окремих його структурно-функціональних блоків зокрема;
- по-четверте, забезпечити стабільність такої наукової конструкції, як «структура адміністративно-правового механізму», оскільки активний розвиток адміністративно-правової науки та практики впливатиме, в першу чергу, на внутрішній зміст та наповнення окремих організаційно-функціональних блоків при збереженні їх сталого переліку та загальної системи;

- по-п'яте, більш предметно підійти до з'ясування причин, які негативно впливають на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в розрізі його окремих функціонально-структурних блоків, а також визначити найбільш перспективні шляхи їх усунення.

Беручи до уваги результати проведеного нами наукового аналізу, а також всі викладені вище зауваження, можемо запропонувати **авторський погляд на структуру адміністративно-правового механізму обмеження права власності, в рамках якої пропонується виокремлювати п'ять відносно самостійних функціональних блоків: 1) нормативний; 2) інституційний; 3) функціонально-цільовий; 4) організаційно-процедурний; 5) забезпечувальний.** Нижче пропонуємо проаналізувати зміст кожного із названих блоків.

I. Нормативний блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності – до якого входять елементи, в яких об'єктивується (тобто отримує офіційне закріплення) мета, цільова спрямованість, функції адміністративно-правових обмежень права власності, підстави та порядок їх застосування, гарантії, права та обов'язки власників, повноваження та сфера компетенції суб'єктів публічного управління, принципи, форми та методи їх діяльності, напрями контролю та нагляду за реалізацією обмежень, загальні засади юридичної відповідальності за їх порушення тощо.

*Нормативний блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності має досить розгалужену внутрішню будову. Зокрема, до його змісту входять наступні **елементи**: норми права та нормативно-правові акти, в яких вони закріплені; акти застосування правових норм; акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків; інтерпретаційні акти та акти тлумачення норм права; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративні договори; інші адміністративно-правові засоби. Зазначені елементи складають базу, своєрідний фундамент, підґрунтя для функціонування адміністративно-*

правового механізму обмеження права власності, безпосередньо впливаючи та всі без винятку його складові. Більше того, саме вони визначають вектор подальшого розвитку не лише суспільних відносин, що виникають у зв'язку із реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності, але також і всієї державної політики в аналізованій сфері.

II. Інституційний блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності – до якого входять елементи, які визначають його сутнісний зміст, тобто є його «серцевиною». Зокрема, мова йде про такі елементи, як 1) система суб'єктів (а також рівень їх правосвідомості та правової культури); 2) правові відносини; 3) юридичні факти. Нижче пропонуємо коротко охарактеризувати кожен із них.

2.1. Суб'єкти адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Слід відмітити, що даний елемент в механізмі правового (адміністративно-правового) регулювання (забезпечення) виділяють не всі науковці, розглядаючи систему суб'єктів за межами відповідного механізму. Ми вважаємо такий підхід помилковим з двох причин: по-перше, саме на суб'єктів покладається реалізація адміністративно-правових обмежень права власності, відтак, саме від якості та повноти виконання покладених на них повноважень залежить ефективність функціонування усього механізму, досягнення його мети та цілей; по-друге, повноваження суб'єктів у сфері реалізації адміністративно-правових обмежень права власності є різними, і обсяг таких повноважень, а також конкретні завдання та функції суб'єктів визначаються місцем, яке вони займають у відповідному механізмі. У даному аспекті слід погодитись із думкою І.М. Сопілко, який наголошує, що суб'єкти – це один із найважливіших структурних елементів механізму, оскільки саме вони «є носіями традицій та інших важливих суспільних цінностей, а також приводять в рух усю систему» [207, с. 75].

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел та нормативно-правових актів, ми встановили, що на сьогодні окремими функціями у сфері

реалізації адміністративно-правових обмежень права власності наділено широке коло суб'єктів. Всі вони мають різний адміністративно-правовий статус, різні завдання та функції, права та обов'язки, а відтак, і різний обсяг повноважень щодо встановлення адміністративно-правових обмежень права власності та контролю за їх виконанням. Однак, незважаючи на вказані відмінності, вони функціонують як єдине ціле, і як цілісна система характеризуються такими спільними ознаками:

- Нормативна урегульованість – діяльність суб'єктів, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, має жорстку нормативно-правову регламентацію, що обумовлено наділенням їх досить широким колом державно-владних повноважень, у тому числі щодо обмеження конституційних прав і свобод громадян.

- Цільова спрямованість – діяльність усіх суб'єктів, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, спрямована на досягнення спільної мети та завдань. І хоча кожен із суб'єктів виконує власну роль у функціонуванні означеного механізму, у кінцевому підсумку всі вони націлені на забезпечення його ефективності, що, в першу чергу, передбачає досягнення максимальної результативності та дієвості адміністративно-правових обмежень права власності при мінімально можливому обмеженні конституційних прав і свобод громадян.

- Цілісність – усі суб'єкти, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, здійснюють свою діяльність як єдина складноорганізована система. В рамках такої системи можна виокремити кілька самостійних підсистем, кожна з яких виконує певні функції та завдання, що об'єднані спільною метою, та займає відповідне місце в структурі означеного механізму.

- Ієрархічність – суб'єкти, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, мають

відносну відокремленість та самостійність, між ними існують міцні координаційні та субординаційні зв'язки, завдяки яким здійснюється їх взаємодія та взаємозв'язок як між собою, так і з іншими суб'єктами публічного управління.

- Організаційна самостійність – не зважаючи на те, що між суб'єктами, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, існують тісні субординації та координаційні зв'язки, всі вони функціонально та організаційно відокремлені один від одного, є незалежними та самостійними. Відтак, ступінь участі кожного суб'єкта в реалізації адміністративно-правових обмежень права власності є різною і залежить від місця, яке вони займають в системі суб'єктів публічного управління. Різними є також форми і методи їх діяльності, а також адміністративні процедури, які вони застосовують.

Вище ми навели лише основні ознаки, які характеризують систему суб'єктів адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Узагальнення цих ознак дозволило нам сформулювати наступну наукову дефініцію: *система суб'єктів адміністративно-правового механізму обмеження права власності* – це багаторівнева, складноорганізована, цілісна система ієрархічно підпорядкованих та організаційно відокремлених суб'єктів публічного управління, завдання та функції яких у сфері реалізації адміністративно-правових обмежень права власності мають чітку нормативно-правову регламентацію, і діяльність яких спрямована на досягнення спільної мети – забезпечення максимальної ефективності, результативності та дієвості таких обмежень при мінімально можливому впливі на права та свободи громадян.

Проаналізувавши чинне законодавство та правозастосовчу практику, ми з'ясували, що до *системи суб'єктів, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності можна віднести таких суб'єктів*: ВРУ, КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої

влади, органи місцевого самоврядування, військові адміністрації, суди, НПУ та інші правоохоронні органи, приватні та державні нотаріуси, приватні та державні виконавці, різноманітні громадські організації та окремі громадяни.

Як видно з наведеного вище переліку, на сьогодні в реалізації адміністративно-правових обмежень права власності приймає участь велика кількість суб'єктів публічного управління. Всі вони мають різну компетенцію, виконують різні завдання та функції, а також наділені різним обсягом повноважень. Відтак, для того, щоб з'ясувати місце та роль кожного із них в досліджуваному адміністративно-правовому механізмі, визначити прогалини в нормативно-правовому регулюванні їх діяльності, а також обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ефективності виконання поставлених перед ними завдань, доцільно провести їх *диференціацію на окремі групи (підсистеми) відразу за двома критеріями:*

➤ в залежності від функціональної спрямованості: 1) суб'єкти, на яких покладається нормативно-правове забезпечення функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності (ВРУ, Президент України, КМУ, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування); 2) суб'єкти, на яких покладається безпосередня реалізація адміністративно-правових обмежень права власності (суди, НПУ, виконавчі органи, нотаріуси); 3) суб'єкти, які здійснюють контроль і нагляд за дотриманням законності та прав громадян під час встановлення та безпосередньої реалізації обмежень права власності (прокуратура, правоохоронні органи, громадськість);

➤ в залежності від обсягу повноважень: 1) суб'єкти загальної компетенції, які наділені широким обсягом повноважень у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності (наприклад ВРУ, суди та інші); 2) суб'єкти спеціальної компетенції, які забезпечують лише окремі напрями реалізації адміністративно-правових обмежень (наприклад державні та приватні виконавці, нотаріуси).

Як ми уже зазначали в попередньому підрозділі дисертації, в структурі інституційного блоку адміністративно-правового механізму обмеження права власності, окрім власне системи суб'єктів, доцільно вирізняти також *рівень їх правосвідомості та правової культури*.

Традиційно, правова свідомість розглядається ученими як одна із форм суспільної свідомості, що поєднує у собі «сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, що характеризують відношення певного суб'єкта до чинного або бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням» [170, с. 49]. Якщо екстраполювати дане розуміння на сферу функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, то рівень правової свідомості його суб'єктів слід розглядати як один із основних показників усвідомлення доцільності застосування адміністративно-правових обмежень права власності, а також необхідності їх безумовного дотримання і виконання.

У свою чергу, правосвідомість є одним із основних елементів правової культури, її ідеологічним ядром. Більшість науковців застосовує цей термін для позначення «якісного стану правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності й правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини» [169, с. 483]. У зміст правової культури найбільш чітко вирізняється три основні складові: знання правових норм; усвідомлення необхідності їх безумовного дотримання; вміння їх правильно застосовувати. Якщо вести мову про правову культуру суб'єктів, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, то в її основу має бути покладено досконале знання такими суб'єктами адміністративно-правових норм, які регулюють підстави та порядок застосування адміністративно-правових обмежень права власності, а також визначають їх права, обов'язки та сферу

повноважень; розуміння мети і цільової спрямованості таких обмежень, доцільності їх встановлення у кожній конкретній ситуації; усвідомлення необхідності безумовного дотримання законності, прав і свобод громадян під час застосування таких обмежень; вміння обирати найбільш ефективні та раціональні форми та методи виконання покладених на них завдань.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правова свідомість та правова культура займають важливе місце в адміністративно-правовому механізмі обмеження права власності, оскільки рівень їх розвитку є основним фактором, який визначає ефективність функціонування такого механізму, а також безпосередньо впливає на якість та повноту виконання суб'єктами поставлених перед ними завдань і функцій.

2.2. Правові відносини у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності. На відміну від суб'єктів, даний елемент в структурі правового механізму виділяє абсолютна більшість науковців, вважаючи його цементуючою ланкою, що об'єднує усі інші складові елементи. Саме завдяки правовідносинам правовий механізм приводиться в дію і функціонує, виникає правовий зв'язок між усіма його учасниками, ідеальна модель, передбачена правовою нормою, втілюється в життя. В правовідносинах об'єктивується діяльність суб'єктів, які забезпечують реалізацію адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також відбувається взаємодія між такими суб'єктами та об'єктами, на яких спрямовані відповідні обмеження. Крім того, в межах таких правовідносин відбувається безпосередня реалізація адміністративно-правових обмежень права власності, а також здійснюється контроль і нагляд за їх безумовним дотриманням і виконанням.

Правові відносини у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності є одним із різновидів адміністративно-правових відносин, а тому вони володіють усіма *основними ознаками, що притаманні таким відносинам, однак із деякими специфічними особливостями:*

- вони регулюються відповідними адміністративно-правовими нормами, тобто виникають, змінюються і припиняються на підставі таких норм. При цьому в основі адміністративно-правового регулювання завжди лежить принцип «дозволено те, що прямо не заборонено законом» для громадян (власників), і принцип «дозволено те, що прямо передбачено законом» – для суб'єктів публічного управління, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності;

- такі правовідносини спрямовані на регулювання та охорону переважно публічно-правових інтересів у сфері забезпечення права власності. При цьому зміст публічно-правового інтересу у даному випадку необхідно розуміти в більш широкому значенні, оскільки він не обмежується лише державними інтересами або ж інтересами суб'єктів публічного управління. Як ми уже неодноразово підкреслювали вище, адміністративно-правові обмеження права власності спрямовані на охорону та захист загальносуспільних інтересів, захист прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності;

- такі правовідносини мають вольовий характер, оскільки в них завжди відбивається воля їх безпосередніх учасників. При цьому виникненню правовідносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності завжди передує вольовий акт, оскільки навіть наявність відповідної адміністративно-правової норми не призводить до автоматичного виникнення взаємних прав та обов'язків між їх учасниками. Водночас, слід відмітити, що в переважній більшості випадків правовідносини у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності виникають на підставі одностороннього цілеспрямованого і впорядкованого волевиявлення суб'єктів публічного управління, однак даний факт жодним чином не применшує роль і значення волі власників у таких правовідносинах;

- зміст таких правовідносин складає сукупність прав та обов'язків суб'єктів, які застосовують адміністративно-правові обмеження права власності або здійснюють контроль і нагляд за їх виконанням, а також суб'єктів, щодо яких такі обмеження застосовуються. Крім того, в них індивідуалізуються положення відповідних адміністративно-правових норм, визначається характер адміністративно-правового регулювання права власності, об'єктивуються завдання, функції, мета і цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень такого права тощо;

- учасники таких правовідносин є носіями взаємних (зустрічних) прав та обов'язків, тобто вони взаємопов'язані такими правами та обов'язками. Це означає, що наприклад, обов'язок власника притерпіти те чи інше обмеження його майнових прав завжди кореспондується із правом відповідного суб'єкта публічного управління застосовувати найбільш ефективні способи реалізації такого обмеження. І навпаки, наявність гарантій непорушності та недоторканості права власності особи зобов'язує суб'єкта публічного управління обирати такі засоби правового регулювання, які забезпечують дотримання відповідних гарантій;

- основним об'єктом, на який спрямовані дані правовідносини, є власник. Саме на регулювання поведінки власників спрямована діяльність суб'єктів публічного управління, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Однак, в нашому випадку з даного правила існують деякі винятки, які пов'язані із тим, що значна кількість адміністративно-правових обмежень встановлюється не з метою регулювання поведінки окремих власників, а з метою охорони певних об'єктів власності. У таких випадках об'єктом аналізованих правовідносин виступає не конкретний суб'єкт (власник), а предмет (власність).

- такі відносини охороняються силою державного примусу. Як ми уже зазначали вище, в переважній більшості випадків правовідносини у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права

власності мають односторонній державно-владний характер, а тому в механізмі їх правового регулювання переважають методи примусу – починаючи від адміністративно-попереджувальних заходів і закінчуючи заходами відповідальності за невиконання чи недотримання правообмежень. Водночас, викладене вище зовсім не применшує роль і значення методів переконання і заохочення забезпеченні функціонування означеного механізму.

Вище ми проаналізували лише основні ознаки, які характеризують специфічний характер правовідносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Узагальнення наведених ознак дозволяє нам сформулювати таку *дефініцію правовідносин*: це врегульовані відповідними адміністративно-правовими нормами та забезпечені силою державного примусу вольові суспільні відносини, що виникають між суб'єктами, які застосовують адміністративно-правові обмеження права власності або здійснюють контроль і нагляд за їх виконанням – з одного боку, та суб'єктами, щодо яких такі обмеження застосовуються – з іншого, і спрямовані на регулювання та охорону переважно публічно-правових інтересів у сфері забезпечення права власності.

2.3. Юридичні факти. Наведений нами вище аналіз наукових підходів до визначення змісту правового (адміністративно-правового) механізму засвідчує, що далеко не всі науковці в структурі такого механізму виділяють юридичні факти. Однак, ми дотримуємось протилежного підходу і вважаємо, що юридичні факти займають самостійне місце в структурі адміністративно-правового механізму обмеження права власності і відіграють вагомую роль у його функціонуванні. З даного приводу досить слушним є зауваження Л.О. Шапенко, яка наголошує, що «юридичні факти не просто беруть участь у формуванні законодавства та практики його застосування, а значної мірою задають їм необхідний вимір та впливають на їх ефективність, входять в усі стадії механізму правового регулювання» [253, с. 224].

Традиційно, юридичні факти в адміністративному праві визначають як: 1) передбачені законом обставини, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин; 2) конкретні життєві обставини, що приводять норму права в дію, утворюючи, змінюючи чи припиняючи певні правовідносини [4, с. 165]. На підставі узагальнення різноманітних наукових поглядів, ми можемо виділити наступні *ознаки, що характеризують специфіку юридичних фактів як одного з елементів адміністративно-правового механізму обмеження права власності*:

- За формою зовнішнього вираження юридичні факти – це реальні життєві обставини або явища, які в науковій літературі прийнято поділяти на дії та події. Дії – це факти, що вникають за волею людей. За своїм характером вони можуть бути правомірними і протиправними (неправомірними). До найбільш поширених правомірних дій, які впливають на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, можна віднести різноманітні нормативно-правові акти, у яких визначено перелік, підстави та порядок застосування адміністративно-правових обмежень права власності, акти індивідуальної дії, що передбачають застосування таких обмежень до конкретних осіб, а також різноманітні цивільно-правові договори, згідно яких власник добровільно бере на себе певні обмеження та зобов'язання. Що стосується протиправних дій, то вони, як правило, виражаються у формі різноманітних правопорушень і проступків – адміністративних, кримінальних, дисциплінарних тощо. За вчинення таких правопорушень на особу можуть бути накладені відповідні стягнення і покарання, в тому числі й такі, що передбачають застосування певних обмежень права власності. Події, на відміну від дій, настають незалежно від волі та бажання людей. Зокрема, до найбільш поширених подій, які обумовлюють настання юридичних наслідків у формі адміністративно-правових обмежень права власності, можна віднести аварії, стихійні лиха, пожежі, землетруси та інші надзвичайні події і ситуації.

- На функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності можуть впливати не будь-які юридичні факти, а лише ті, які мають конкретно визначений зміст у нормі закону. Як правило, такі юридичні факти закріплюються в гіпотезах правових норм у вигляді абстрактної моделі тієї обставини, настання якої тягне за собою відповідні наслідки у формі застосування адміністративно-правових обмежень права власності. Слід відмітити, що нормативна визначеність (зовнішня об'єктивованість) – це саме та ознака, яка дозволяє розкрити місце юридичних фактів в адміністративно-правовому механізмі обмеження права власності: з одного боку, під час розробки нормативно-правових актів правотворчі органи мають прагнути до максимально конкретного, чіткого та уніфікованого опису юридичних фактів, які є підставою застосування обмежень права власності, оскільки це є важливою гарантією забезпечення законності під час їх застосування; з іншого боку, під час реалізації таких обмежень правозастосовчі органи повинні з максимальною точністю, повнотою і достовірністю встановити відповідність конкретного юридичного факту тій абстрактній моделі, яка передбачена відповідною правовою нормою.

- Юридичні факти – це одна із необхідних передумов виникнення правовідносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також обов'язкова підстава їх зміни та припинення. Без юридичних фактів такі правовідносини не можуть ані існувати, ані розвиватись. Саме у здатності юридичних фактів обумовлювати виникнення, розвиток і припинення регулятивних, охоронних та правозабезпечувальних відносин і виражається їх основне призначення в адміністративно-правовому механізмі обмеження права власності. При цьому учасники таких правовідносин, у тому числі потенційні, знаючи про настання певних наслідків в результаті дії юридичних фактів, можуть бути зацікавлені у їх настанні (що обумовлює їх активну поведінку), або ж, навпаки, утримуватись

від дій, які можуть призвести до їх настання (що обумовлює їх пасивну поведінку).

- Юридичні факти обумовлюють настання юридичних наслідків, зокрема покладають на учасників правовідносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності певні права та обов'язки. При цьому слід зауважити, що характер таких наслідків, а також вичерпний перелік прав та обов'язків учасників правовідносин має бути чітко визначений у відповідних нормативно-правових актах.

Окрім наведених вище, юридичним фактам, що впливають на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, характерні й інші ознаки, зокрема такі як конкретність, дієвість, типовість, індивідуальність, реальність, інформативність, оформленість, системність, стимулюючий вплив тощо. Узагальнення цих, а також проаналізованих вище ознак дозволяє нам сформулювати наступну наукову дефініцію: *юридичні факти, як елемент адміністративно-правового механізму обмеження права власності* – це такі сформульовані у гіпотезах адміністративно-правових норм реальні життєві обставини або явища об'єктивної дійсності (дії чи події), настання яких тягне за собою відповідні юридичні наслідки, зокрема виникнення, розвиток і припинення регулятивних, охоронних та правозабезпечувальних відносин у сфері функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності.

III. Функціонально-цільовий блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності – до якого входять елементи, які визначають цільову спрямованість і соціальне призначення означеного механізму в загальній системі правового регулювання відносин власності. Засадничий характер та основоположне значення таких елементів переоцінити важко, оскільки вони безпосередньо впливають на всю внутрішню структуру аналізованого механізму і саме на їх основі вибудовуються критерії, за допомогою яких визначається його ефективність, результативність і дієвість.

Зокрема, мова йде про такі елементи, як: 1) мета; 2) завдання; 3) функції; 4) принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Зміст зазначених елементів був детально проаналізований нами в попередніх підрозділах даного дослідження, а тому немає необхідності у їх додатковому аналізі саме тут.

IV. Організаційно-процедурний блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності – до якого входять елементи, які характеризують адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в динаміці, тобто забезпечують його безпосереднє функціонування. Саме завдяки таким елементам втілюється в життя основна мета та функції означеного механізму, а також відбувається безпосередня реалізація поставлених перед ним завдань.

Проаналізувавши наукову літературу та практику функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, ми прийшли до висновку, що *в межах організаційно-процедурного блоку доцільно виокремлювати три групи елементів:*

До першої групи елементів ми пропонуємо відносити систему різноманітних *форм та методів* реалізації адміністративно-правових обмежень права власності. У більшості енциклопедичних видань термін «форма» визначається як зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо, або ж зовнішнє вираження певного змісту; стрій, вид, тип, структура відповідних суспільних (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів, а також порядок чогось [265]. Беручи за основу таке загальне тлумачення, *форми реалізації адміністративно-правових обмежень права власності можна визначити як систему* однорідних за своїм характером, правовою природою і цільовою спрямованістю групи адміністративних дій, за допомогою яких такі обмеження втілюються в життя. *Форми реалізації адміністративно-правових обмежень права власності можуть бути:* правовими, тобто такими, що обумовлюють настання правових наслідків (наприклад,

видання актів, укладання договорів, здійснення юридично значущих дій) та організаційними, тобто такими, що не спричиняють настання правових наслідків (наприклад, використання інформаційних ресурсів, технічних засобів тощо). При цьому, як правило, під час реалізації адміністративно-правових обмежень права власності застосовується не одна конкретна форма, а їх система, оскільки всі форми є взаємодоповнюючими і взаємозалежними одна від одної. І саме від правильного вибору таких форм залежить ефективність та результативність застосовуваного обмеження.

Реалізація адміністративно-правових обмежень права власності здійснюється не лише у відповідних формах, але також і за допомогою специфічних *методів*. Переважна більшість науковців під адміністративно-правовими методами (методами в адміністративному праві) розуміє прийоми та способи цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах і відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян [2, с. 158; 249, с. 56]. Виходячи з такого загального тлумачення, *під методами реалізації адміністративно-правових обмежень права власності ми пропонуємо розуміти* визначені в нормах адміністративного права способи, прийоми безпосереднього й цілеспрямованого впливу суб'єктів публічного управління на поведінку власників та інших учасників відповідних суспільних відносин, що спрямовані на вирішення завдань, які стоять перед конкретним обмеженням, а також на досягнення мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності в цілому.

Як ми уже зазначали в першому розділі даного дисертаційного дослідження, більшість науковців вважає, що реалізація адміністративно-правових обмежень загалом, та обмежень права власності зокрема, здійснюється з використанням методів адміністративного примусу. Однак, ми не підтримуємо таку точку зору і вважаємо, що заходи адміністративного переконання та заохочення впливають на функціонування адміністративно-

правового механізму обмеження права власності не менш помітним чином. При цьому варто наголосити, що під час реалізації будь-якого адміністративно-правового обмеження права власності застосовується не один конкретний метод, а їх сукупність, адже всі методи тісно взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. Вибір конкретного набору форм і методів реалізації обмежень права власності не є випадковим процесом і залежить від багатьох чинників: від мети та цільової спрямованості обмеження; від специфічних характеристик об'єкта впливу; від обсягу повноважень суб'єкта публічного управління; від конкретних життєвих обставин тощо.

До другої групи елементів ми пропонуємо відносити *різноманітні алгоритми, техніки та управлінські технології, а також такі їх більш складні поєднання, як адміністративні процедури та адміністративні режими*. Вказані елементи мають складну внутрішню будову, оскільки утворені логічним об'єднанням в єдину систему найбільш оптимальних та ефективних форм і методів реалізації адміністративно-правових обмежень права власності в типових, стандартизованих ситуаціях. Стабільність їх внутрішнього змісту та упорядкований характер їх застосування досягається завдяки чіткому нормативному закріпленню, а також суворій правовій регламентації прав та обов'язків кожного з учасників відповідних суспільних відносин.

До третьої групи елементів ми пропонуємо відносити *різноманітні засоби та інструменти правового впливу та правового регулювання*, завдяки яким відбувається практичне втілення в життя не лише форм і методів реалізації адміністративно-правових обмежень права власності, але також і відповідних алгоритмів, технік, технологій, процедур та режимів функціонування відповідного адміністративно-правового механізму. Таких засобів та інструментів існує надзвичайно велика кількість. Вони можуть мати різний характер і спрямованість: соціальну, політичну, економічну, правову, організаційну, психологічну, культурно-виховну тощо.

Можна визначити дві основні ознаки, які характеризують специфіку даного структурного елементу: динамічність і гнучкість. Динамічний характер засобів та інструментів правового впливу та регулювання проявляється в тому, що їх перелік, характер їх змісту і цільова спрямованість перебувають у постійному русі, змінюються й удосконалюються разом із розвитком суспільних відносин у сфері власності. Відповідно, перелік таких засобів та інструментів не є сталим, він постійно оновлюється, розширюється, доповнюється новими, більш ефективними та дієвими елементами. Гнучкий характер засобів та інструментів правового впливу та регулювання проявляється в тому, що вибір конкретного з них, а також визначення порядку та способу його застосування залежить від багатьох чинників як об'єктивного (існуюча суспільно-політична ситуація, вплив факторів зовнішнього середовища тощо), так і суб'єктивного характеру (оцінка та сприйняття суб'єктом публічного управління, який реалізує адміністративно-правове обмеження, характеру такої ситуації і важливості зовнішніх факторів). Як свідчить аналіз нормативно-правових актів, суб'єкти публічного управління, які забезпечують функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, наділені досить широким колом дискреційних повноважень і можуть самостійно обирати засоби та інструменти правового впливу та регулювання, які, на їх думку, є найбільш доцільними та максимально ефективними в конкретній ситуації. Водночас, така дискреція завжди обмежується, з одного боку, чіткими правовими рамками, а з іншого боку – персональною відповідальністю за прийняті рішення та результати їх реалізації.

V. Забезпечувальний блок адміністративно-правового механізму обмеження права власності – до якого входять елементи, які підтримують його належне функціонування, підвищують його ефективність, результативність та прогресивний розвиток. На думку деяких науковців, елементи, які входять до забезпечувального блоку, виконують допоміжну,

другорядну роль. Однак, ми не можемо погодитись із такою точкою зору і вважаємо, що саме завдяки їм адміністративно-правовий механізм обмеження права власності може повноцінно існувати, розвиватись та удосконалюватись.

За своїм характером і цільовою спрямованістю, усі елементи, які входять до означеного блоку, можна поділити на декілька груп: 1) елементи, завдяки яким здійснюється фінансове забезпечення; 2) елементи, завдяки яким здійснюється ресурсне забезпечення; 3) елементи, завдяки яким здійснюється матеріально-технічне забезпечення; 4) елементи, завдяки яким здійснюється інформаційне забезпечення; 5) елементи, завдяки яким здійснюється аналітичне забезпечення; 6) елементи, завдяки яким здійснюється кадрове забезпечення; 7) елементи, завдяки яким здійснюється науково-дослідне забезпечення; 8) елементи, завдяки яким здійснюється методичне забезпечення тощо.

Таким чином, підсумовуючи аналіз мети, цільової спрямованості, завдань і функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також його структури та змісту окремих його елементів, ми можемо сформулювати таку авторську дефініцію: **адміністративно-правовий механізм обмеження права власності – це нормативно врегульована, тобто визначена в законах, підзаконних нормативно-правових актах (нормативний блок) усталена система різноманітних за своїм характером і цільовою спрямованістю, взаємоузгоджених і взаємопов'язаних між собою форм, методів, алгоритмів, технік, управлінських технологій, адміністративних процедур, адміністративних режимів, інших засобів та інструментів (організаційно-процедурний блок), за допомогою яких суб'єкти публічного управління здійснюють цілеспрямований вплив на правовідносини у сфері функціонування даного механізму (інституційний блок), з метою досягнення поставленої перед ним мети, завдань і функцій (функціонально-цільовий блок), з використанням різноманітних інструментів, які забезпечують його ефективність, результативність та прогресивний розвиток (забезпечувальний блок).**

У запропонованому нами визначенні адміністративно-правового механізму обмеження права власності ми намагались максимально розгорнуто та деталізовано відобразити найбільш суттєві та характерні ознаки такого механізму, а також усі його структурні елементи. Не зважаючи на громіздкий характер, подібний підхід має одну суттєву перевагу – він засвідчує комплексний характер, нерозривну єдність і взаємозв'язок між усіма елементами означеного механізму, а також дозволяє визначити місце та роль кожного елемента в його загальній структурі. Зважаючи на дану особливість, сформульована нами дефініція, а також обґрунтовані в даному розділі дисертації наукові погляди на ознаки, мету, завдання, функції, принципи та структуру адміністративно-правового механізму обмеження права власності можуть мати важливе науково-теоретичне і практичне значення, оскільки є основною передумовою розробки та впровадження заходів, спрямованих на підвищення ефективності, результативності та дієвості його функціонування.

Висновки до розділу 2

При дослідженні змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності, необхідно виходити з наступного:

У сучасній юридичній літературі склалося декілька магістральних підходів до розуміння сутності «адміністративно-правового механізму»: одна група науковців визначає його як «певний набір (систему, сукупність) правових засобів»; друга група – розширює його зміст за рахунок включення до нього, окрім власне «правових інструментів», ще й «процедур їх реалізації»; третя група науковців, навпаки, обмежує його зміст лише «сукупністю правових норм»; четверта група – ототожнює його із «діяльністю уповноважених суб'єктів»; п'ята група науковців розглядає його як «спосіб правового впливу». Узагальнення цих підходів свідчить про те, що адміністративно-правовий механізм обмеження права власності за своєю природою і сутністю походить

від загального правового механізму, а також тісно взаємопов'язаний із адміністративно-правовим механізмом, співвідносячись із ними як ціле та частина. Разом з тим, означений механізм має специфічний зміст, власну структуру і характеризується спрямованістю на досягнення властивої лише йому мети, й обумовлених нею завдань і функцій. Все це дозволяє розглядати адміністративно-правовий механізм обмеження права власності як самостійну правову категорію адміністративного права, яка займає особливе місце в загальному механізмі правового регулювання відносин власності. І як такої самостійній правовій категорії означеному механізму притаманні такі ознаки: нормативна урегульованість, системність, цілісність, комплексний характер, динамічність, організованість, цільова спрямованість.

Мета адміністративно-правового механізму обмеження права власності полягає у створенні умов для ефективної та стабільної реалізації адміністративно-правових обмежень права власності, їх системного та раціонального застосування із дотриманням нормативно встановлених вимог, правил і процедур, а також у забезпеченні їх прогресивного розвитку та вдосконалення практики їх застосування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності слід розглядати як комплексну правову категорію, що використовується для позначення сукупності чітко визначених та нормативно закріплених шляхів досягнення фактичного результату, кількісні та якісні показники якого обмовлені поставленою метою. Деталізація мети адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також врахування спрямованості адміністративно-правових обмежень такого права, дозволяє визначити такі основні завдання досліджуваного механізму:

- 1) удосконалення адміністративно-правового регулювання інституту обмежень права власності, забезпечення стабільності та надійності його функціонування;
- 2) забезпечення оптимального балансу приватно-правових та публічно-

правових інтересів під час розробки та впровадження адміністративно-правових обмежень права власності, в тому числі шляхом демократизації процесів формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері; 3) адаптація існуючої системи адміністративно-правових обмежень права власності до нових суспільних відносин, що формуються у зв'язку з активізацією євроінтеграційних процесів, а також введенням режиму воєнного стану; 4) забезпечення ефективності адміністративно-правових обмежень права власності, досягнення ними визначеної мети та цілей, їх раціонального використання з урахуванням наявних ресурсів і можливостей; 5) гарантування дотримання принципів соціальної справедливості та рівноправності під час застосування адміністративно-правових обмежень права власності, недопущення дискримінації власників, порушення їх прав, свобод та законних інтересів; 6) забезпечення злагодженого функціонування суб'єктів, які забезпечують реалізацію адміністративно-правових обмежень права власності, раціональний розподіл повноважень між ними, усунення дублювання завдань і функцій, оптимізація їх системи, а також налагодження взаємодії та координації; 7) створення умов для прогресивного розвитку системи адміністративно-правових обмежень права власності, удосконалення підстав і порядку їх застосування, в тому числі з урахуванням загальноновизнаних міжнародних стандартів та позитивного зарубіжного досвіду.

При визначенні сутності та змісту функцій адміністративно-правового механізму обмеження права власності слід виходити з того, що такі функції: відображають загальні напрями формування та реалізації державної політики у сфері правового регулювання відносин власності; впливають із загальної мети та завдань адміністративно-правового механізму обмеження права власності і спрямовані на їх реалізацію; безпосередньо корелюються із загальними функціями публічного управління та адміністрування у сфері власності; прямо або опосередковано закріплюються в законах та інших нормативно-правових актах; виступають основними напрямками впливу інституту адміністративно-

правових обмежень на суспільні відносини у сфері власності; обумовлюють завдання, компетенцію та сферу повноважень суб'єктів, на яких покладається реалізація адміністративно-правових обмежень права власності; виявляють свій зміст і призначення через систему юридично значимих дій.

У найбільш загальному значенні під функціями адміністративно-правового механізму обмеження права власності необхідно розуміти цілісну систему взаємопов'язаних між собою, нормативно визначених та обумовлених загальною метою і цільовою спрямованістю означеного механізму напрямів його впливу на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності. До системи таких функцій можна віднести нормативну, цільову, охоронну, ціннісно-орієнтаційну, мотиваційну, регулюючу, координаційну, контрольню-наглядову, інформаційно-комунікативну, прогностичну функції.

Під принципами адміністративно-правового механізму обмеження права власності необхідно розуміти визначену в адміністративно-правових нормах й обумовлену загальним рівнем розвитку суспільних відносин у сфері власності систему науково обґрунтованих та загальнозначущих основоположних ідей, базових положень, засадничих норм, керівних правил, якими встановлюються основні вимоги до функціонування кожного його елемента зокрема, та усього механізму в цілому, а також визначається основна ідея, загальна спрямованість та об'єктивні закономірності його розвитку.

Система принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності нараховує велику кількість різних за характером і спрямованістю принципів. Для зручності їх наукового аналізу та максимально повної імплементації в адміністративно-правовий механізм обмеження права власності, їх усі можна диференціювати на окремі групи відразу за кількома класифікаційними критеріями: 1) рівень правового узагальнення – загальні (верховенства права, законності, демократизму, об'єктивності, гуманізму, рівності всіх перед законом, пріоритету прав людини і громадянина), галузеві

(ієрархічності та субсидіарності, підзвітності та підконтрольності; прозорості, гласності та відкритості, компетентності та професійності, неупередженості та персональної відповідальності) та спеціальні (збереження сутності та цілісного змісту права власності, соціальної справедливості, рівності, індивідуальної визначеності, взаємної відповідальності держави та власника та інші); 2) роль, яку відграють принципи у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності – ціннісно-орієнтаційні (цілеспрямованість, сталість, змістовна визначеність, пропорційність, співрозмірність, адресність, перспективність, інноваційність, наукова обґрунтованість), організаційно-правові (системність, динамічність, ієрархічність, оптимальне поєднання централізму та децентралізації, збалансованість, інтегральність), процесуально-правові (раціональність, варіативність, ефективність, передбачуваність, комплексність, послідовність, адаптивність); 3) форма зовнішнього вираження – закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, в Конституції України, в законодавчих актах, в підзаконних нормативно-правових актах, в актах реалізації та застосування норм права, а також в актах тлумачення, вироблені судовою практикою.

Наразі серед науковців відсутня єдність поглядів на зміст і структуру «адміністративно-правового механізму», «механізму адміністративно-правового регулювання», «механізму адміністративно-правового забезпечення» та деяких інших правових механізмів, з якими механізм реалізації адміністративно-правових обмежень права власності співвідноситься як ціле та частина або ж перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії. Узагальнення наукових точок зору дозволяє об'єднати їх усі в п'ять однорідних груп: 1) підходи, автори яких обмежуються перерахуванням основних елементів відповідного механізму без їх додаткового узагальнення та диференціації; 2) «блокові підходи»; 3) «функціональні підходи»; 4) «динамічні підходи»; 5) «системні підходи».

В структурі адміністративно-правового механізму обмеження права власності доцільно виокремлювати п'ять відносно самостійних функціональних блоків: 1) нормативний, до якого входять елементи, які складають базу, своєрідний фундамент, підґрунтя для функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, безпосередньо впливаючи та всі без винятку його складові; визначають вектор подальшого розвитку не лише суспільних відносин, що виникають у зв'язку із реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності, але також і всієї державної політики в аналізованій сфері (норми права та нормативно-правові акти, в яких вони закріплені; акти застосування правових норм; акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків; інтерпретаційні акти та акти тлумачення норм права; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративні договори; інші адміністративно-правові засоби); 2) інституційний, до якого входять елементи, які визначають його сутнісний зміст, тобто є його «серцевиною» (система суб'єктів (а також рівень їх правосвідомості та правової культури); правові відносини; юридичні факти); 3) функціонально-цільовий, до якого входять елементи, які визначають цільову спрямованість і соціальне призначення означеного механізму в загальній системі правового регулювання відносин власності (мета, завдання, функції, принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності); 4) організаційно-процедурний, до якого входять елементи, які характеризують адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в динаміці, тобто забезпечують його безпосереднє функціонування (форми, методи, різноманітні алгоритми, техніки та управлінські технології, а також такі їх більш складні поєднання, як адміністративні процедури та адміністративні режими, різноманітні засоби та інструменти правового впливу та правового регулювання); 5) забезпечувальний, до якого входять елементи, які підтримують його належне функціонування, підвищують його ефективність, результативність та прогресивний розвиток (елементи, завдяки яким здійснюється фінансове,

ресурсне, матеріально-технічне, інформаційне, аналітичне, кадрове, науково-дослідне, методичне та інше забезпечення).

В найбільш узагальненому вигляді адміністративно-правовий механізм обмеження права власності можна визначити як нормативно врегульовану, тобто визначену в законах, підзаконних нормативно-правових актах усталену систему різноманітних за своїм характером і цільовою спрямованістю, взаємоузгоджених і взаємопов'язаних між собою форм, методів, алгоритмів, технік, управлінських технологій, адміністративних процедур, адміністративних режимів, інших засобів та інструментів, за допомогою яких суб'єкти публічного управління здійснюють цілеспрямований вплив на правовідносини у сфері функціонування даного механізму, з метою досягнення поставленої перед ним мети, завдань і функцій, з використанням різноманітних інструментів, які забезпечують його ефективність, результативність та прогресивний розвиток.

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Вплив міжнародно-правових норм на розвиток вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження права власності

Забезпечення та охорона права власності та пов'язана із цим майнова стабільність громадян є однією із основоположних засад стабільного економічного та соціального розвитку демократичного суспільства. Однак слід визнати, що тривалий час правове регулювання цього права відбувалось ізольовано і вважалось виключною компетенцією окремо взятої суверенної держави. У таких умовах еволюція міжнародно-правових стандартів та інституцій у сфері захисту права власності відбувалась дуже повільно і тривалий час навіть в найбільш розвинених демократичних державах зберігались різні підходи до розуміння змісту права власності, а також до визначення меж втручання держави в його реалізацію. Під час розробки міжнародних нормативно-правових актів кожна держава намагалась відстоювати таке їх розуміння, яке б відповідало національним інтересам і правовим традиціям, що негативно позначалось на глобальних економічних процесах. Зрештою, усвідомивши неминучість поглиблення інтеграційних економічних зв'язків, міжнародні організації поступово почали впроваджувати такі стандарти правового регулювання права власності, які увібрали в себе найкращі світові практики, що існували в державах з розвиненою ринковою економікою та високим рівнем демократії.

Кінець минулого століття характеризується бурхливим розвитком міжнародно-правового регулювання інституту права власності, про що може свідчити прийняття значної кількості нормативно-правових актів, а також

створення та активна діяльність різноманітних міжнародних правозахисних організацій. Така тенденція зберігається і в наші дні, що пов'язано з досить швидкими темпами еволюціонування аналізованого інституту. При цьому науковці відмічають суттєве розширення кола питань, які з внутрішньої компетенції держав переходять у сферу міжнародного регулювання; втрату правом власності ознак абсолютності, якими його наділяла класична ліберальна модель; зміну структури права власності; розвиток процесів зближення речової і зобов'язальної концепцій права власності; уніфікацію режиму права власності; появу нових видів майна, інтеграцію осіб, капіталів, майна і прав людини; розвиток економічних зв'язків суб'єктів різних країн та інтернаціоналізацію економічного обороту тощо [60, с. 37].

Перераховані вище, а також цілий ряд інших позитивних трансформацій, які право власності зазнало в останні десятиріччя, призвели до його остаточного утвердження в міжнародній правовій доктрині як невід'ємного природного права людини та базової культурної цінності, що зрештою дозволило йому зайняти чільне місце в міжнародно-правових документах, які містять загальновизнані стандарти в галузі захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина. У свою чергу, міжнародні стандарти захисту права власності відіграли дуже помітну роль у розвитку національної системи правового регулювання, адже Конституція України, як губка ввібрала в себе норми, закріплені в міжнародних договорах та визнані як непорушні [76, с. 147]. Відтак, виникає необхідність у більш детальному науковому аналізі місця та ролі міжнародних нормативно-правових актів у процесі становлення та розвитку вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження права власності, якому ми пропонуємо присвятити даний підрозділ нашого дисертаційного дослідження.

У першу чергу слід зауважити, що коли мова йде про міжнародне нормативно-правове регулювання механізму обмеження права власності, то необхідно мати на увазі не конкретний перелік прав і свобод громадян, і навіть

не вичерпний або ж орієнтовний перелік підстав для їх обмежень. У першу чергу мова йде про уніфіковані та добре «відшліфовані», перевірені практикою та приведені у відповідність до сучасних суспільно-політичних умов загальні керівні принципи застосування обмежень права власності, умови їх допустимості та критерії доцільності. Такі принципи, умови і критерії формуються на міжнародному рівні і знаходять своє офіційне закріплення в цілій низці міжнародних нормативно-правових актів, які складають фундамент системи міжнародного захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина від неправомірних утисків як з боку держави, так і з боку інших осіб.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що наразі *до системи міжнародних нормативно-правових актів, у яких визначені основні стандарти міжнародного захисту права власності і які є основним орієнтиром розвитку вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження такого права, слід віднести наступні документи:*

- Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р.;
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни, прийнята 12 серпня 1949 р.;
- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.;
- Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р.;
- Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 р.;
- Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р.;
- Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р.;
- Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р.;

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 1 грудня 1965 р.;
- Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 р.;
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 р.;
- Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р.;
- Конвенція про міжнародні майнові права на рухоме обладнання від 16 листопада 2001 р.;
- Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р.;
- Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27 жовтня 2005 р. та багато інших.

У зазначених нормативно-правових актах закріплено цілу низку міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини і громадянина, в тому числі визначено основні критерії та межі втручання держави в реалізацію ними права власності. Всі вони в той чи інший історичний період були ратифікованою нашою державою або ж їх положення іншим чином імplementовано в національну правову систему, що знайшло своє відображення як в Конституції України, так і в інших нормативно-правових актах, які визначають підстави і порядок застосування адміністративно-правових обмежень права власності. А це означає, що право власності в Україні перебуває під надійним міжнародним захистом і за будь-які його незаконні обмеження або порушення держава чи інші особи будуть притягнуті до відповідальності.

У зв'язку з викладеним виникає цілком логічне запитання: *які саме принципи функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності закладені в міжнародному праві?* Відповідь на нього можна отримати якщо більш детально проаналізувати зміст зазначених вище міжнародних документів.

Первинним, фундаментальним міжнародним нормативно-правовим документом, який встановлює загальні засади дотримання прав і свобод людини і громадянина, в тому числі й права власності, а також визначає межі втручання держави в його реалізацію, є *Загальна декларація прав людини* (далі – Декларація). І хоча більшість науковців відносить її до міжнародних актів так званого «м'якого права» [60, с. 39], недотримання закріплених у ній норм є підставою для подання індивідуальних звернень до Ради з прав людини ООН.

Детальний аналіз змісту Декларації свідчить про те, що в ній окреслено не лише загальні засади права власності, але також і визначено принципи, яких має дотримуватись держава при його обмеженні. Зокрема, зазначається, що «кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими, а також що ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна» (ст. 17 [68]). Що стосується обмеження права власності, то в Декларації про це прямо мова не йде. Водночас, у ст. 29 наголошується, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (ч. 2 ст. 29 [68]).

Слід зазначити, що наведені вище положення Декларації у повній мірі знайшли своє відображення в тексті Конституції України, в ст. 41 якої зазначається, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності», «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на

підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості», «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі», а також в ст. 64, в якій наголошується, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [96].

Більш детально зміст міжнародних гарантій права власності та загальні принципи його обмеження визначено в *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* (далі – Конвенція). Перше, на що необхідно звернути увагу під час аналізу її змісту, як основного елементу європейської системи захисту права власності, так це те, що згадки про дане право взагалі відсутня у її базовому тексті. Водночас, як відомо, перший проект «Європейської хартії прав людини» (майбутньої Конвенції) 1949 р. містив положення про «свободу від безпідставного позбавлення власності» (підпункт «к» ст. 1). Але пропозиція про включення цього права до тексту Конвенції викликала бурхливий опір з боку багатьох європейських урядів, які у той час впроваджували широкомасштабні програми націоналізації промисловості, а відтак вважали, що введення права власності до Конвенції може стати на заваді їхнім планам [271, с. 66]. З іншого боку, безпідставне, але «законне» позбавлення майна було однією з форм нацистських репресій, попередження яких позиціонувалось як одна із головних цілей ухвалення Конвенції. Оскільки суперечки, що точились між представниками цих двох полюсів, так і не були вирішені до моменту ухвалення остаточного тексту, відразу ж після прийняття Конвенції розпочалась робота по підготовці Першого протоколу, до якого увійшли компромісні варіанти вирішення спірних питань, в тому числі тих, що стосуються права власності та гарантій його реалізації.

Перший протокол до Конвенції був прийнятий через 15 місяців після ухвалення самої Конвенції і сучасний текст його першої статті звучить

наступним чином: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Попередні положення, однак, ніяким чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів» [160].

Якщо дослівно проаналізувати зміст наведеної вище статті, то можна побачити, що сфера її правового регулювання обмежується захистом особи від «позбавлення» майна, яке відбувається не в інтересах суспільства і не охоплює регулятивні заходи, зокрема у фіскальній або кримінальній сферах. Водночас, завдяки практиці застосування цієї норми Європейським судом, на початку 80-х років минулого століття вона набула більш широкого тлумачення. Так, справжньою революцією у сфері міжнародного захисту права власності науковці вважають справу *SporrongandLönnroth*. За результатами її розгляду Суд прийшов до висновку, що ст. 1 Першого протоколу містить не одне правило та один виняток із нього, а відразу три чіткі норми: у першій нормі, яка є загальною за своїм характером, визначено принцип безперешкодного користування власністю (перше речення абз. 1); друга норма присвячена позбавленню майна і в ній для цього встановлено ряд умов (друге речення абз. 1); третя норма надає державам-учасницям право контролювати використання власності у відповідності з інтересами суспільства, приймаючи такі закони, які вони вважають за необхідне задля цієї мети (абз. 3).

Нижче пропонуємо більш детально зупинитись на аналізі наведених вище норм однак у тій послідовності та в тому обсязі, які є необхідними для досягнення мети, яку ми визначили на початку цього підрозділу.

1. Заборона необґрунтованого позбавлення майна. Існування цієї заборони в ст. 1 Першого Протоколу Конвенції не викликає сумнівів і наразі

вона перебуває під найбільш пильним контролем Суду. При цьому вже у перших рішеннях щодо позбавлень власності Суд вказав на два головних питання, які й досі визначають розвиток судової практики у цій сфері: сплата компенсації та непряма експропріація.

Гарантія виплати компенсації виступає певним запобіжним заходом, спрямованим на попередження зловживань з боку державних органів. Вирішуючи питання про законність позбавлення майна Суд зазначає, що «відібрання власності без сплати компенсації вважається за можливе тільки у виключних обставинах ...» [280]. Водночас, як свідчить аналіз практики Суду, сплата компенсації вимагається навіть у тих випадках, коли забезпечення загальних інтересів, є більш важливим [286], але даний факт може впливати на розмір такої компенсації [278]. Відібрання майна без сплати суми її компенсації, що обґрунтовано пов'язана із його вартістю, Суд оцінює як непропорційне втручання, яке не може бути виправдане за ст. 1 Першого протоколу [279]. Разом з тим, Суд надає досить широку дискрецію державам при встановленні критеріїв, за якими визначається розмір компенсації, хоча така дискреція не є безмежною.

Непряма експропріація є другим ключовим питанням в практиці вирішення спорів про позбавлення майна. Зазвичай друге правило застосовується до ситуацій, коли хтось примусово «позбавляється майна». До таких ситуацій відноситься придбання державою права власності на майно, що знаходилось у недержавній власності (навіть без переходу фізичного контролю над майном) – так звана «пряма експропріація». Однак, відібрання майна без придбання державою права власності на нього також може вважатись «позбавленням» у деяких випадках. Мова йде про феномен, відомий в практиці міжнародних арбітражних судів як «непряма», «повзуча» або «де факто» експропріація, «заходи, що дорівнюють експропріації» [282], або «відібрання» (*taking*) в американській судовій практиці [285].

Варто мати на увазі, що для встановлення факту позбавлення майна в розумінні другого правила, Суд не може обмежуватись лише розглядом питання про те, що відбулась фізична чи формальна експропріація, а має дивитись глибше та детально вивчити ситуацію, щодо якої подана скарга і встановити, чи можна її прирівняти до *defacto* експропріації [274]. При цьому в жодній із розглянутих справ Суд не надав абстрактного визначення «фактичного позбавлення власності», а тому для розуміння змісту цього терміну необхідно кожного разу уважно аналізувати і порівнювати судову практику.

2. *Регламентация права власності.* Положення про регламентацію власності, або так зване «друге правило», сформульоване в Конвенції таким чином, що його дослівне трактування начебто надає державі необмежене право контролювати використання майна. Однак, першими ж рішеннями в цій сфері Суд засвідчив, що другий абзац ст. 1 Першого протоколу необхідно розуміти як поширення положень Конвенції на заходи держави по контролю за власністю. Відтак, до таких заходів необхідно застосовувати принцип пропорційності і здійснювати їх оцінку на предмет співрозмірності дій уряду, його цілей та результатів цих дій – з одного боку, та глибини й обґрунтованості втручання в право приватної власності – з іншого. Таким чином, на думку Суду, дискреція держав у сфері регулювання власності є широкою, однак не безмежною.

При визначенні «заходів регулювання» або «заходів контролю» за власністю труднощі головним чином виникають під час встановлення різниці між позбавленням майна та чисто регулятивним (обмежувальним) впливом на відносини власності. Відокремлення «позбавлень» від «регулювань» (обмежень) Суд проводить за якісними та кількісними ознаками.

До якісних можна віднести справи, що стосуються втручання в право власності, що відбувається в рамках кримінальних або податкових процедур, тобто тих, що прямо передбачені в другому абзаці ст. 1 Першого протоколу («забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів»). Навіть у

ситуаціях, коли втручання держави призводить до повного позбавлення власника його майна, Суд, скоріш за все, розглядатиме відповідний захід як «регулювання» (обмеження) у тому разі якщо він прийнятий в кримінальному процесі.

У всіх інших випадках, тобто коли захід прийнятий не в фіскальній або кримінальній сфері, Суд застосовує так званий кількісний критерій. В принципі, у всіх випадках, коли захід впливає на право власності, але власник не позбавляється повністю своїх прав, або фізично самого майна, кваліфікація такого заходу як регулювання (обмеження) виглядає найбільш придатною. Такий висновок Суд підтверджує у багатьох справах, наголошуючи, що той чи інший захід не може вважатись «позбавленням», з огляду на те, що ступінь втручання в право власності не є менш суттєвим ніж той, який необхідний для *defacto* експропріації. Саме такий підхід Суд застосовував у справах, що стосувались заходів економічного характеру [270], включаючи такі, що спрямовані для забезпечення економічного розвитку держави [281], соціальні заходи у широкому розумінні (захист інвалідів, ув'язнених тощо)[283], покращення території [268], охорони навколишнього середовища [284], аграрної політики [269], громадського здоров'я [287], громадської безпеки [273], захисту культурної спадщини [288].

Одним з найбільш значимих наслідків диференціації ст. 1 Першого протоколу Конвенції на три правила і їх відокремленого застосування стало переведення другого абзацу статті з категорії прав держави до категорії її обов'язків у сфері захисту права власності. Хоча відсоток задоволених заяв про порушення права власності, які були кваліфіковані за третім правилом, значно нижчий за тих, що розглядалися за двома іншими правилами, Суд, *тим не менше, не надає державам абсолютної свободи у сфері регулювання (обмеження) права власності та виносить рішення на користь заявників у таких справах.*

3. *Безперешкодне користування власністю.* Як ми уже зазначали вище, на перший погляд ст. 1 Першого протоколу Конвенції містить лише одну правову норму, якою встановлюється заборона на позбавлення приватного права на майно та надається дозвіл на державне регулювання процесу користування майном. Фраза «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном» на початкових порах розглядалась як вступне речення, яке має суто декларативний характер. Однак, з середини 80-х років минулого сторіччя Суд своїми рішеннями наділив її новим змістом, завдяки чому вона набула загальноєвропейського нормативного значення.

Надавши «першому правилу» значення еквівалентного двом іншим, Суд таким чином визнав спроможність його самостійного існування. І навіть незважаючи на початкові наміри авторів Конвенції звужити зміст ст. 1 Першого протоколу сферою дії другого та третього правил, Суд з часом почав приймати до розгляду справи що підпадають під дію загального правила і які не можна віднести до двох інших правил. Саме в такий спосіб він окреслив власний, специфічний об'єкт регулювання загального правила. Зважаючи на сучасний стан розвитку суспільних відносин у сфері регулювання права власності, такий крок видається цілком обґрунтованим і прогресивним, адже автономія загального правила діалектично витікає з її комплементарного характеру по відношенню до двох інших норм: якщо захід, який оскаржується, розглядається через призму загального правила, то на нього, частіш за все, не можна поширити дію двох інших (тобто такий захід не можна віднести ані до позбавлення майна, ані до регулювання (обмеження) права власності). При цьому, на думку Суду, сфера застосування загального правила є ширшою за сферу дії двох інших, інтерпретація яких має здійснюватися з урахуванням принципів, втілених у першому правилі.

Однак в практиці застосування першого правила існує проблема, на якій наголошують практично всі науковці – це нечіткість визначення «захисту права власності». Для одних це «туманна норма», для других – «вихилясте правило»,

для третіх – «залишкова категорія». І такі зауваження слід визнати цілком справедливими, особливо якщо порівняти формулювання усіх трьох правил. Також, дається взнаки початкова практика застосування цього правила – у перші роки його застосування усі заходи держави, якими передбачається втручання у право власності і які не можуть бути віднесені до двох інших правил, розглядалися Судом під кутом першого. Однак, починаючи з середини 90-х років минулого сторіччя Суд починає застосовувати загальне правило у справах, у яких порушення права власності витікає з порушення інших норм Конвенції. У переважній більшості випадків мова йде про ст. 6 Конвенції, яка гарантує усім громадянам право на справедливий суд. Так, у судових рішеннях, якими заявникам присуджені кошти або майно, Суд розглядає їх як «майно» в розумінні ст. 1 Першого протоколу. Відтак, коли дії або бездіяльність держави призводять до того, що заявник неотримує таке майно, Суд визнає такі дії або бездіяльність «втручанням» у вільне володіння майном [272].

Узагальнення практики Суду дозволяє виділити дві основні категорії справ, про які йде мова: невиконання судових рішень та скасування рішень, які вступили в законну силу. Невиконання судового рішення, на думку Суду, допускається лише тоді, коли для цього є об'єктивні причини, не пов'язані із державою (наприклад, відсутність коштів у приватної особи, щодо якої винесено рішення). Натомість відсутність коштів в державній установі чи підприємстві, а також відсутність силової підтримки дій виконавців, не вважаються об'єктивними причинами. Що стосується скасування судових рішень, які вступили в законну силу, то, на думку Суду, таке скасування може відбуватися тільки на підставі виключних або нововиявлених обставин. Здійснення так званих «наглядних процедур» Суд розглядає як необґрунтоване втручання в право на мирне володіння майном. Також Суд уважно перевіряє судові процедури перегляду справ за нововиявленими обставинами на предмет їх відповідності так званому «прихованому апеляційному перегляду прийнятих судових рішень».

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна зробити такий висновок: Суд, диференціювавши ст. 1 Першого протоколу Конвенції на три самостійні правила, фактично змінив структуру та поглибив її зміст, тим самим суттєво розширивши сферу застосування права на мирне володіння майном, розкрив його нові грані та зміцнив гарантії захисту права власності від необґрунтованого втручання держави. Практика Суду постійно удосконалюється, а тому її необхідно постійно досліджувати та узагальнювати, а також обов'язково брати до уваги під час розробки національного законодавства у сфері адміністративно-правового регулювання обмеження права власності. У протилежному випадку є ризик ухвалення необґрунтованих нормативно-правових актів, які можуть нести не лише серйозні репутаційні ризики для нашої країни, яка прагне якнайшвидше інтегруватись у Європейське співтовариство, але також обумовити збільшення кількості судових позовів до Суду, позитивне вирішення яких може загрожувати мільярдними збитками. Так, як відомо, на сьогодні ЄСПЛ прийняв лише два рішення щодо порушення Україною ст. 1 Першого протоколу Конвенції, які стосуються прийняття законодавчих актів, що непропорційним чином втручаються у право власності. Загальна сума витрат, пов'язана з такими рішеннями – близько пів мільйона євро. – є відносно невеликою, порівняно із потенційними сумами сатисфакції, які ЄСПЛ міг би присудити в цих справах. Але ризик виникнення нових рішень ЄСПЛ проти України у цій категорії справі залишається високим допоки в процедурі законотворчої діяльності існує прогалина в оцінці ризиків порушення відповідною політикою майнових прав приватних осіб.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне вжити заходів, спрямованих на удосконалення процедури експертного аналізу законопроектів саме на предмет можливих порушень майнових прав приватних осіб у разі прийняття того чи іншого законопроекту. Такий аналіз має включати як суто правову оцінку запропонованого заходу, крізь призму ст. 41 Конституції України, ст. 1 Першого протоколу Конвенції, інших міжнародних актів та відповідних угод

про взаємний захист інвестицій, так і фінансово-економічну оцінку, зокрема на предмет визначення розмірів потенційних витрат держави на виплати за рішеннями ЄСПЛ та міжнародних інвестиційних арбітражів.

3.2 Особливості реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період воєнного стану

Широкомасштабне військове вторгнення РФ на територію України поклало початок нового етапу розвитку вітчизняної системи забезпечення національної безпеки, обумовивши відчутні зрушення в суспільно-політичному та економічному житті нашої держави та кожного окремого її громадянина. Масові вбивства, серйозні руйнування, вандалізм, психологічний терор та інші військові злочини стали справжнім викликом та перевіркою на міцність міжнародної та європейської архітектури безпеки, що так складно, прискіпливо і ретельно формувалась ще від моменту закінчення Другої світової війни.

Слід зауважити, що війна несе у собі загрозу не лише для основ національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України. Вона також безпосередньо посягає на систему фундаментальних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, порушуючи гармонійність і вносячи дисбаланс у механізм їх забезпечення, охорони і захисту. При цьому право власності, як одне із основоположних конституційних прав громадян, яке займає особливе місце не лише в особистому житті кожної людини, але також і в житті держави, забезпечуючи функціонування економіки та розвиток усього суспільства, зазнає на собі найбільш відчутного негативного впливу внаслідок будь-яких збройних конфліктів. Об'єкти права власності знищуються, руйнуються або пошкоджуються, право власності обмежується, припиняється або його реалізація унеможливується. Все це є свідченням того, що вплив війни на право власності завжди має біполярний характер: з одного боку, воно

порушується агресором, тобто іншою стороною конфлікту (внаслідок масових руйнувань, грабежів, вандалізму, незаконної окупації тощо); з іншого боку – воно обмежується державою задля забезпечення національних інтересів або військових потреб. Зважаючи на предмет даного дисертаційного дослідження, нижче пропонуємо більш детальніше зупинитись на аналізі лише другого із названих аспектів впливу війни на право власності, оскільки перший знаходиться в площині кримінального, кримінального процесуального, а також міжнародного права й потребує застосування спеціального методологічного інструментарію, який мають у своєму розпорядженні відповідні галузеві науки.

Для того, щоб визначити особливості реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період воєнного стану, в першу чергу, необхідно з'ясувати, що собою являє цей особливий правовий режим.

Згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (далі у цьому підрозділі – Закон), воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, *обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб* із зазначенням строку дії цих обмежень [185]. Як видно з дослівного аналізу наведеної вище дефініції, у ній міститься пряма вказівка на те, що під час введення в Україні правового режиму воєнного стану окремі права і свободи людини та громадянина, а також права та законні інтереси юридичних осіб можуть бути «обмежені». Однак при цьому необхідно з'ясувати, чи підпадає

право власності під такі обмеження. Відповідь на це питання можна дати, якщо проаналізувати інші положення Закону, а також пов'язані із ним нормативно-правові акти.

У першу чергу, звернемо увагу на п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону, в якій зазначається, що в указі Президента України про введення воєнного стану серед іншого має бути визначено «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово *обмежуються* у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також *тимчасові обмеження* прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Як можна побачити, наведена вище правова норма має відсильний характер і для конкретизації її змісту необхідно звернутись до відповідного указу Президента України.

Нагадаємо, що Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» був прийнятий 24.02.2022 р. [172] і затверджений ВРУ у той же день [181]. У п. 3 цього Указу зазначається, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть *обмежуватися* конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст. 30-34, 38, 39, 41-44 та 53 Конституції України, а також вводиться *тимчасові обмеження* прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [185]. Наведена норма теж є відсильною, однак, на відміну від попередньої, вона має більш конкретизований характер і вказує на конкретні статті Основного Закону та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Нижче пропонуємо проаналізувати їх зміст більш детально, однак лише в тій частині, яка безпосередньо стосується права власності та його обмеження.

З усіх статей Конституції України, згадка про які міститься в згаданому вище указі Президента України, особливе значення для цілей нашого

дослідження становить ст. 41, у якій закріплюються загальні засади права власності. Серед іншого, у ній зазначається, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»; «громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону»; «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним»; «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану»; «конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом» [96]. Як видається, обмеження всіх цих прав і свобод, а також відступ від гарантій їх забезпечення у період дії воєнного стану вважається допустимим.

Що стосується ч. 1 ст. 8 Закону, то з усіх заходів правового режиму воєнного стану, які можуть запроваджувати та здійснювати військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів АРК, органів місцевого самоврядування в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених відповідним указом Президента України, *до адміністративно-правових обмежень права власності мають відношення такі заходи:*

- Встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливого режиму їх роботи (п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).

- Використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміна режиму їхньої роботи, проведення інших змін виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю (п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).
- Примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видання про це відповідних документів встановленого зразка (п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).
- Регулювання у порядку, визначеному КМУ, роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; заборона роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачі інформації через комп'ютерні мережі (п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).
- Вилучення у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану, електронного комунікаційного обладнання, телевізійної, відео- і аудіоапаратури, комп'ютерів, а також у разі потреби інших технічних засобів зв'язку (п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).
- Вилучення у підприємств, установ і організацій навчальної та бойової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, сильнодіючих хімічних та отруйних речовин (п. 15 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).
- Встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби

цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ (п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).

- Встановлення порядку використання фонду захисних споруд цивільного захисту (п. 18 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).

- Запровадження інших заходів, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права (п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону [185]).

З аналізу наведеного вище переліку видно, що згідно чинного законодавства в період дії правового режиму воєнного стану може запроваджуватись велика кількість різноманітних обмежень права власності. А тому, для кращого розуміння їх сутності та змісту доцільно провести їх **класифікацію**, в основу якої можна покласти відразу декілька критеріїв.

По-перше, *в залежності від характеру змістового наповнення*, усі адміністративно-правові обмеження права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану, можна поділити на дві групи: 1) обмеження, які прямо стосуються права власності (наприклад, п. 4, п. 12, п. 15 ч. 1 ст. 8 Закону); 2) обмеження, які опосередковано зачіпають права, свободи та законні інтереси власників (наприклад, п. 1, п. 3, п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону).

По-друге, *в залежності від обсягу стиснення правомочностей власника*, усі адміністративно-правові обмеження права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану, можна поділити на дві групи: 1) повні, тобто такі, які встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника (наприклад, п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону); 2) часткові, тобто такі, які обмежують одну або декілька правомочностей, зокрема: а) право користуватися власністю (п. 1, п. 3, п. 17, п. 18 ст. 8 Закону); б) право розпоряджатися власністю (наприклад, п. 12, п. 15 ч. 1 ст. 8 Закону).

По-третє, *в залежності від мети*, усі адміністративно-правові обмеження права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану, можна поділити на чотири групи: 1) обмеження, метою яких є

забезпечення громадського порядку та громадської безпеки (наприклад, п. 1, п. 15, п. 18 ч. 1 ст. 8 Закону); 2) обмеження, метою яких є забезпечення економічної безпеки та стабільності (наприклад, п. 3, п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону); 3) обмеження, метою яких є забезпечення інформаційної безпеки (наприклад, п. 11, п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону); 4) обмеження, метою яких є забезпечення соціальних та інших потреб (наприклад, п. 17 ст. 8 Закону).

По-четверте, *в залежності від характеру*, усі адміністративно-правові обмеження права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану, можна поділити на три групи: 1) обмеження превентивного характеру (наприклад, п. 1, п. 11, п. 15, п. 18 ч. 1 ст. 8 Закону); 2) обмеження забезпечувального характеру (наприклад, п. 3, п. 4, п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону); 3) обмеження, які є засобом реагування на протиправну поведінку (наприклад, п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону).

По-п'яте, *в залежності від особливостей об'єкта впливу*, усі адміністративно-правові обмеження права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану, можна поділити на дві групи: 1) обмеження, які спрямовані на майно, яке характеризується специфічними особливостями (наприклад, п. 1, п. 3, п. 4, п. 17, п. 18 ч. 1 ст. 8 Закону); 2) комплексні обмеження, при застосуванні яких одночасно враховується і правовий статус власника, і специфіка об'єкта власності (наприклад, п. 11, п. 12, п. 15 ч. 1 ст. 8 Закону).

Вище ми навели лише *найбільш значимі* критерії класифікації адміністративно-правових обмежень права власності, що можуть запроваджуватись у період дії воєнного стану (окрім наведених вище, такі обмеження в повній мірі можуть бути диференційовані за критеріями, які були визначені нами в першому розділі даного дисертаційного дослідження). Слід зауважити, що обґрунтована нами класифікація має не лише суттєве науково-теоретичне значення, адже поглиблює наукові уявлення про сутність і зміст адміністративно-правових обмежень права власності. Вона ще й відіграє

важливу прикладну роль, оскільки дозволяє визначити специфіку застосування таких обмежень саме в період запровадження воєнного стану, який характеризується як особливий правовий режим, що передбачає надмірне (у порівнянні із звичними умовами суспільного життя) обмеження прав, свобод і законних інтересів громадян, у тому числі й права власності.

Водночас, слід наголосити, що обмеження права власності не можуть застосовуватись хаотично і довільно. Мета, підстави, порядок та особливості їх застосування завжди мають чітке нормативно-правове закріплення. Відтак, виникає необхідність в окресленні **системи нормативно-правових актів, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану.**

Проаналізувавши наукові джерела, а також чинне законодавство, ми прийшли до висновку, що сьогодні, окрім Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», які були проаналізовані нами вище, до системи правового регулювання входить ще ціла низка нормативно-правових актів. Для зручності аналізу пропонуємо їх усі *поділити на три групи: 1) міжнародні нормативно-правові акти; 2) національні законодавчі акти; 3) підзаконні нормативно-правові акти.* Нижче коротко розглянемо зміст кожної з цих груп більш детально.

➤ **Міжнародні нормативно-правові акти.** Як нам вдалося з'ясувати, міжнародні стандарти у сфері захисту права власності, а також встановлення обмежень такого права в період введення правового режиму воєнного стану, наразі закріплені в цілій низці міжнародних нормативно-правових документів. Серед них особливу роль та значення у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності відіграють такі акти:

- *IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (дата набрання чинності для України – 24.08.1991 р.) [250].* Конвенція визначає

загальні правила ведення війни, а також гарантії забезпечення прав і свобод громадян воюючих держав. Прямо або опосередковано дана Конвенція стосуються також і права власності, в тому числі його обмеження. Зокрема, варто звернути увагу на такі її положення: особливо забороняється знищувати або захоплювати власність ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагається військовою необхідністю (п. «g» ст. 23); забороняється мародерство у місті чи місцевості, навіть у випадку, якщо його взяли штурмом (ст. 28); вимагається поважати приватну власність; наголошується, що приватна власність не підлягає конфіскації (ст. 46); офіційно забороняється мародерство (ст. 47 Положення); окупаційній владі дозволяється заволодіти лише тими грошима, фондами та цінними паперами, які виключно є власністю держави, складами зброї, транспортними засобами, виробничими запасами та, загалом, всією рухомою власністю держави, що може бути використана для військових дій (ст. 53); держава-окупант розглядається лише як управляючий і узуфруктуарій адміністративних будівель, нерухомості, лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і знаходяться на окупованій території; на державу-окупанта покладається обов'язок зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукту (ст. 54); власність муніципалітетів, релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, навіть якщо вона належать державі, визнається як приватна власність; будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження установ такого типу, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню (ст. 56) [250].

- *Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року* (дата набрання чинності для України 03.01.1955 р.) [94]. Конвенція визначає загальні засади міжнародного захисту прав, свобод і законних інтересів громадян воюючих сторін. Так само, як і попередній проаналізований нами акт, дана конвенція забороняє будь-яке знищення

окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій (ст. 53) [94].

- *Інші міжнародні нормативно-правові акти, які визначають загальні засади правового регулювання права власності та його обмеження.* Зміст таких міжнародних нормативно-правових актів був детально проаналізований нами в попередньому підрозділі даного дисертаційного дослідження. Однак, в аспекті аналізу особливостей реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період воєнного стану, варто звернути увагу на одну важливу обставину. Річ у тім, що у зв'язку із збройною агресією РФ проти України та анексією окремих територій, наша держава офіційно повідомила про відступ від деяких міжнародних зобов'язань, які були нею взяті (Заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21.05.2015 р. [182]). Крім того, згідно п. 7 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» на МЗС України покладено обов'язок щодо інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення [172].

І хоча відступ від міжнародних зобов'язань, згідно практики ЄСПЛ, належить до дискреції держави і, зазвичай, не вважається порушенням прав людини, однак така дискреція не може бути безмежною і надмірною. У будь-якому разі необхідним є дотримання низки вимог: 1) вжиті державою додаткові обмеження прав громадян мають бути обґрунтованими й необхідними в конкретній ситуації (справа Ireland v the United Kingdom [276]); 2) доцільність і

пропорційність застосованих обмежень має бути аргументована в індивідуальних справах (справа Alparslan Altan v Turkey [275]); 3) звичайні закони (окрім тих, якими передбачено встановлення додаткових обмежень в період воєнного стану) не здатні захистити легітимний інтерес (справа Lawless v Ireland (no 3) [277]). Якщо не буде дотримано хоча б однієї із наведених вище вимог, додаткові обмеження права власності, які були запроваджені в період дії правового режиму воєнного стану, визнаватимуться необґрунтованими. Відтак, громадяни, право власності яких було порушено такими обмеженнями, матимуть право оскаржувати дії нашої держави до ЄСПЛ навіть незважаючи на той факт, що Україна офіційно оголосила про відступ від взятих на себе зобов'язань.

➤ **Національні законодавчі акти.** Положення проаналізованих вище міжнародних нормативно-правових актів, Конституції України, а також Закону України «Про правовий режим воєнного стану» знаходять свою деталізацію та конкретизацію в низці законодавчих актів. Зокрема, на особливу увагу заслуговують такі Закони України (для зручності аналізу пропонуємо розглянути їх у хронологічному порядку):

- *Земельний кодекс України* від 25 жовтня 2001 р. [71]. Проаналізувавши зміст ЗКУ ми помітили, що законодавець досить детально визначив у ньому особливості правового регулювання земельних відносин в період дії воєнного стану. При цьому в аспекті нашого дослідження слід звернути увагу на той факт, що ЗКУ, з одного боку, визначає низку гарантій захисту прав та законних інтересів власників земельних ділянок від їх надмірного та необґрунтованого обмеження, а з іншого боку – встановлює цілу низку додаткових обмежень, застосування яких є необхідним для забезпечення правового режиму воєнного стану. *В залежності від цільової спрямованості, усі вони можуть бути диференційовані на три великі групи.*

До першої групи відносяться обмеження та гарантії, які впливають на зміст права користування земельною ділянкою в період дії воєнного стану,

наприклад: встановлення винятків із загального порядку поновлення договорів оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту (підпункт 1 п. 27 Розділу X); звільнення власників, користувачів земельних ділянок від відповідальності за невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, що полягає у невикористанні земельної ділянки (підпункт 3 п. 27 Розділу X); відтермінування строків сплати деякими землекористувачами орендної, суборендної плати за земельні ділянки, плати за встановлення земельного сервітуту, плати за користування земельною ділянкою на умовах суперфіцію (підпункт 21 п. 27 Розділу X) тощо.

До другої групи відносяться обмеження та гарантії, які впливають на зміст права володіння земельною ділянкою, наприклад: визначення винятків із загального порядку встановлення та зміни цільового призначення земельної ділянки (підпункт 11 п. 27 Розділу X); розширення повноважень операторів газотранспортної системи, газорозподільної системи, газосховища, системи розподілу, системи передачі, підприємств питного водопостачання і централізованого водовідведення, теплогенеруючої, теплотранспортуючої та теплопостачальної організацій, а також оператора електронних комунікацій (підпункт 13 п. 27 Розділу X); встановлення винятків із загального порядку зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок (підпункт 14 п. 27 Розділу X) тощо.

До третьої групи відносяться обмеження, які впливають на зміст права розпорядження земельною ділянкою: встановлення особливого порядку передачі земельних ділянок в оренду та юридичного оформлення договорів оренди (підпункти 2, 4, 9, 10 п. 27 Розділу X); встановлення обмежень щодо безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність (підпункт 5 п. 27 Розділу X); розширення прав землекористувачів, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності на праві постійного користування, емфітевзису, на передачу таких ділянок в оренду (підпункт 8 п. 27 Розділу X);

призупинення функціонування Державного земельного кадастру (підпункт 12 п. 27 Розділу X); встановлення деяких винятків із загального порядку здійснення грошової оцінки земель (підпункт 20 п. 27 Розділу X) тощо.

Підсумовуючи аналіз основних положень ЗКУ, хочемо звернути увагу на той факт, що правові норми, якими передбачено обмеження права власності на землю в період дії воєнного стану, розміщені не в основному змісті кодексу, а в його перехідних положеннях (розділ X). Такий підхід законодавця видається нам не зовсім доречним і справедливим, оскільки він суттєво знижує роль і соціальну значимість правових гарантій захисту права власності на землю від їх необґрунтованого обмеження під час воєнного стану. У зв'язку з цим, *ми пропонуємо розглянути питання про зміну структури ЗКУ і доповнення його окремим розділом, у якому мають бути визначені загальні засади правового регулювання земельних відносин в період дії правового режиму воєнного стану.*

- *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [247].* Проаналізувавши положення ЦКУ ми з'ясували, що, на відміну від ЗКУ, питання правового регулювання обмеження права власності в період дії воєнного стану законодавець у ньому практично не піднімає. І цьому є логічне пояснення: воєнний стан, як ми уже неодноразово наголошували вище, є особливим адміністративно-правовим режимом, а тому в механізмі його правового регулювання переважають норми саме адміністративного (публічного), а не цивільного (приватного) права.

Єдиний аспект означеної проблематики, який все ж таки знаходить своє закріплення в ЦКУ, це загальні засади здійснення реквізиції – примусового відчуження майна у власника з метою суспільної необхідності у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, що здійснюється на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості. Так, згідно ст. 353 ЦКУ, в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Таке

майно може переходити у власність держави або знищуватись. При цьому попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо. Якщо після припинення надзвичайної обставини реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення у судовому порядку. У такому разі в особи поновлюється право власності на це майно, однак вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна [247].

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 р. [184]. Як можна помітити, цей Закон було прийнято ще до початку збройної агресії РФ проти України, а також майже за 10 років до початку повномасштабного вторгнення РФ на нашу територію, а тому очевидно, що до нього неодноразово було внесено відповідні зміни та доповнення.

Основною метою ухвалення аналізованого Закону є визначення механізму передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, що по праву слід визнати як найбільш суворе адміністративно-правове обмеження права власності. При цьому під «примусовим відчуженням майна» Закон пропонує розуміти «позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості» (п. 1 ч. 1 ст. 1); а під «вилученням майна» – «позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (п. 2 ч. 1 ст. 1) [184]. Передбачається три

можливі способи відчуження або вилучення майна: 1) з попереднім повним відшкодуванням його вартості; 2) з наступним повним відшкодуванням його вартості (у разі неможливості попереднього повного відшкодування); 3) без відшкодування його вартості. Як можна помітити, останні два названі способи за своїм змістом суперечать положенням проаналізованої нами вище ст. 353 ЦКУ, згідно якої реквізиція передбачає попереднє і повне відшкодування вартості примусово вилученого майна. Така розбіжність є досить суттєвою і наразі викликає серйозні дискусії як в наукових колах, так і серед суб'єктів нормотворчості.

Що стосується суб'єктів, які уповноважені приймати рішення про примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, то до їх переліку Закон відносить лише трьох суб'єктів: 1) військове командування, рішення якого обов'язково має бути погоджене відповідно з Радою міністрів АРК, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради; або ж без погодження такого рішення – щодо відчуження або вилучення майна, яке знаходиться у місцевостях, де ведуться бойові дії; 2) Головнокомандувача ЗСУ, рішення якого про примусове відчуження майна, приватизованого у період дії воєнного стану, що знаходиться в місцевостях, на території яких ведуться бойові дії, не вимагає погодження із зазначеними вище органами; 3) РНБО – яка приймає рішення про примусове відчуження або вилучення рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території (ст. 4) [184].

Особливу увагу в Законі приділено врегулюванню проблемних питань, пов'язаних із відшкодуванням вартості примусово відчуженого або вилученого майна (компенсації) в умовах правового режиму воєнного стану. У першу чергу, Закон чітко визначає, хто саме має право на таку компенсацію – це всі юридичні особи комунальної і приватної форми власності та фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану і відповідно їх правонаступники та спадкоємці. По-друге, Закон чітко визначає суб'єктів, відповідальних за виплату такої компенсації, джерела і строки її виплати: 1) за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з попереднім повним відшкодуванням його вартості – військове командування чи орган, що прийняв рішення про відчуження; за рахунок коштів державного бюджету; до підписання відповідного акту; 2) за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з наступним повним відшкодуванням його вартості – за рахунок коштів державного бюджету; протягом п'яти наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного стану. По-третє, Закон детально регулює порядок отримання такої компенсації: 1) попереднє повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна здійснюється на підставі документа, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження; 2) наступне повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна здійснюється після скасування правового режиму воєнного стану за заявою колишнього власника майна або уповноваженої ним особи до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем відчуження майна, до якої додається акт і документ, що містить висновок про вартість майна (ст. 11) [184]. По-четверте, Закон визначає порядок повернення примусово відчуженого майна, що збереглося, та надання взамін іншого майна. Зокрема зазначається, що повернення такого майна здійснюється в судовому порядку після скасування правового режиму воєнного стану, у разі якщо воно

збереглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на його поверненні. Підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили. При цьому у разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно. Однак, така особа має повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. Якщо це можливо, колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати взамін надання йому іншого майна (ст. 12) [184].

Підсумовуючи аналіз Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» слід зазначити наступне: Законом хоч і передбачено застосування найбільш суворих адміністративно-правових обмежень права власності у формі примусового відчуження та вилучення майна, однак він досить детально врегульовує питання підстав і порядку їх застосування, а також передбачає додаткові гарантії забезпечення прав і свобод власників, права яких було обмежено, зокрема такі як грошова компенсація, повернення майна або ж надання взамін іншого майна. Водночас, на нашу думку, наразі таким, що потребує додаткового наукового дослідження є питання узгодження положень аналізованого Закону із нормами ЦКУ з метою забезпечення єдності правового регулювання відносин власності в період дії воєнного стану.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [176]. Основною метою прийняття зазначеного законодавчого акту визначення статусу території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії РФ, встановлення особливого правового режиму на цій території, визначення особливостей діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб (ст. 2) [176].

Серед багатьох положень Закону, особливу увагу в аспекті нашого дослідження слід звернути на ті, що спрямовані на захист права власності від незаконних обмежень. Так, в ч. 2 ст. 5 Закону окреслено основні напрями захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, в тому числі захист основоположних політичних і громадянських, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини (в тому числі й права власності) (п. 1), а також сприяння забезпеченню відновлення порушених матеріальних прав (п. 3). Також, Закон гарантує «збереження права власності, інших речових прав на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо таке майно набуто відповідно до законів України» за всіма фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу, а також за юридичними особами (ч. 3 ст. 5). Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі Закон покладає на РФ як на державу, що здійснює окупацію. При цьому Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди РФ (ч. 9 ст. 5). На особливу увагу заслуговує положення Закону, що гарантує громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, право на безоплатну вторинну правову допомогу з питань, «пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (у тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією території України (ч. 12 ст. 5) [176].

Закон досить детально визначає основні засади гарантування права власності та особливості правового режиму майна на тимчасово окупованій

території (ст. 11). Зокрема, у ньому наголошується, що: «на тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України (ч. 2); за усіма суб'єктами публічного права «зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території» (ч. 3); за «фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України» (ч. 4); на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог чинного законодавства України «вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю» (ч. 6) [176].

З аналізу наведених вище та інших положень Закону можна зробити висновок, що в більшій мірі всі вони спрямовані на регулювання ситуацій, які виникають або можуть виникнути у зв'язку із обмеженнями права власності, які є результатом протиправної діяльності РФ як держави, що здійснює окупацію. Україна, в даному випадку, виступає гарантом забезпечення основних вимог і принципів здійснення права власності, а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок протиправного обмеження такого права.

- *Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року* [173]. Аналізуючи положення цього Закону, в першу чергу слід відмітити той факт, що його початкова редакція не містила спеціальних правових норм, які б урегульовували порядок примусового виконання судових рішень в період дії воєнного стану. Однак, уже після повномасштабного вторгнення РФ на територію України до нього було внесено цілий ряд змін і доповнень, значна частина з яких стосується обмеження права власності, або ж захисту громадян

від незаконного обмеження такого права в період дії правового режиму воєнного стану. Незважаючи на прогресивний характер і важливе практичне значення таких змін і доповнень, з негативного боку слід відмітити те, що всі вони зосереджені в XIII Розділі Закону, тобто в його Прикінцевих та перехідних положеннях. Відразу ж зауважимо, що ми не підтримуємо таку позицію законодавця і вважаємо, що вона не враховує тривалість військової агресії і масштаби негативних наслідків, які нею обумовлюються. Відтак, *пропонуємо переглянути структуру даного Закону і доповнити його новим розділом, в якому має бути чітко і деталізовано визначено специфіку примусового виконання судових рішень в період дії воєнного стану, в тому числі тих, що будь-яким чином обмежують право власності громадян.*

Чинна редакція Закону містить цілий ряд правових норм, які прямо або ж опосередковано стосуються обмеження окремих правомочностей власників, які є учасниками виконавчого провадження, або ж встановлюють для них додаткові гарантії захисту їх прав та законних інтересів у таких відносинах. Нижче, пропонуємо коротко узагальнити їх зміст.

По-перше, передбачено, що до врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, зупиняється вчинення виконавчих дій, забороняється заміна стягувачів у виконавчих діях, стягувачами за якими є РФ або особи, які пов'язані з РФ (при цьому чітко визначається перелік таких осіб).

По-друге, встановлено, що тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України: фізичним і юридичним особам дозволяється здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями (при цьому визначається їх граничний розмір і цільова спрямованість); припиняється звернення стягнення на доходи боржника (за деякими винятками); передбачається переривання визначених даним Законом строків до дня припинення або скасування воєнного стану; зупиняється дія

постанов державних виконавців про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування певними видами зброї.

По-третє, передбачено зупинення вчинення виконавчих дій у виконавчих провадженнях з виконання деяких категорій рішень, зокрема таких, боржниками за якими є органи, які залучаються до участі у війні (з чітким встановленням їх переліку та деяких винятків), а також рішень про стягнення з фізичної особи заборгованості за житлово-комунальні послуги (у визначених територіальних громадах або щодо певного майна).

По-четверте, встановлено заборону на примусове виконання виконавчих написів нотаріусів, а також на відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території певних територіальних громад.

По-п'яте, встановлено деякі винятки із загального порядку правового регулювання дій приватних виконавців, оскарження та скасування прийнятих ними рішень (п. 10-2 Розділу XIII) [173].

Окрім проаналізованих нами вище, *до системи національних законодавчих актів, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, можна віднести ще цілу низку актів*, в тому числі Податковий кодекс, Митний кодекс, Закони України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року [186], «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 3 березня 2022 року [183]. Перелік таких можна ще довго продовжувати, оскільки війна торкнулась практично всіх сфер життя суспільства і зачепила права та законні інтереси багатьох категорій власників. Відтак, *назріла необхідність узагальнення правових норм усіх згаданих вище законодавчих актів та оформлення їх в єдиний закон, який би комплексно врегулював питання обмеження права власності та гарантування прав і законних інтересів*

власників від їх незаконного обмеження в період дії правового режиму воєнного стану, а також у післявоєнний період.

➤ **Підзаконні нормативно-правові акти.** Проаналізувавши значну джерельну базу, ми з'ясували, що на сьогоднішній день положення згаданих нами вище міжнародних нормативно-правових актів, а також національних законодавчих актів, якими визначено особливості реалізації адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії правового режиму воєнного стану, знаходять свою деталізацію та конкретизацію в надзвичайно великій кількості підзаконних нормативно-правових актів. Нажаль, обмежений обсяг нашого дослідження не дозволяє нам детально проаналізувати їх зміст і сферу правового регулювання. Відтак, нижче пропонуємо навести лише їх узагальнений перелік:

Постанова КМУ від 31 жовтня 2012 р. № 998 «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [54];

Постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 473 «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд» [177];

Постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 474 «Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів» [178];

Постанова КМУ від 10 травня 2022 р. № 552 Деякі питання виконання Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [53];

Розпорядження КМУ від 13 вересня 2022 р. № 815-р «Деякі питання проведення примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [55];

Постанова КМУ від 27 грудня 2022 р. № 1459 «Про затвердження Порядку запровадження в умовах надзвичайного або воєнного стану

тимчасових обмежень на всій території України чи в окремих її регіонах на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення» [179];

Постанова КМУ від 10 лютого 2023 р. № 125 «Деякі питання продажу об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, примусово вилучених відповідно до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»» [56];

Постанова КМУ від 21 лютого 2023 р. № 172 «Про затвердження Порядку передачі суб'єкту господарювання державного сектору економіки рухомого майна, примусово відчуженого або вилученого відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України» [180];

Розпорядження КМУ від 24 лютого 2022 р. № 181-р «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» [163].

Звісно, це далеко не повний перелік підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють підстави і порядок застосування адміністративно-правових обмежень права власності в період дії правового режиму воєнного стану. За останні дев'ять років різними суб'єктами правотворчості було розроблено та ухвалено більш як півсотні нових і внесено зміни та доповнення до ще більшої кількості різноманітних актів, що свідчить про надзвичайну актуальність і суспільно-правову значимість правового регулювання даної сфери суспільних відносин. При цьому з позитивного боку слід відмітити той факт, що серед основних напрямів нормотворчої роботи переважає не той, який спрямований на обмеження права власності фізичних і юридичних осіб під час воєнного стану (хоча таких додаткових обмежень встановлено дійсно велику кількість), а той, що спрямований на встановлення додаткових гарантій захисту такого права від незаконних та необґрунтованих обмежень.

Однак, незважаючи на всі переваги та позитивні аспекти активізації законотворчої роботи в сфері регулювання адміністративно-правового механізму обмеження права власності під час дії воєнного стану, варто звернути увагу на один його суттєвий недолік, ігнорування необхідності усунення якого може обумовити настання серйозних негативних наслідків уже в найближчій перспективі. Мова йде про *відсутність належного правового регулювання відносин власності у післявоєнний період*. Уже зараз можна спрогнозувати, що такий період буде характеризуватись виявленням та документуванням численних фактів знищення та пошкодження різноманітних об'єктів власності, мародерства, крадіжок, інших воєнних злочинів, об'єктом яких є державна, комунальна або приватна власність; виникненням різного роду спорів про право власності та його відновлення; появою нових суспільних відносин економічного, господарського, майнового, адміністративного та іншого характеру, що прямо або опосередковано торкаються права власності та його обмежень. І хоча на даний час все ще триває фаза активних бойових дій, її завершення варто очікувати уже в найближчій перспективі. А тому, *уже зараз необхідно активізувати науково-дослідну та законопроектну роботу, спрямовану на вирішення всіх можливих проблемних питань, які будуть впливати на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також знижувати його ефективність і соціальну значимість у післявоєнний період*.

Висновки до розділу 3

При дослідженні перспектив розбудови адміністративно-правового механізму обмеження права власності необхідно виходити з наступного:

Кінець минулого століття характеризується бурхливим розвитком міжнародно-правового регулювання інституту права власності, про що може

свідчити прийняття значної кількості актів, а також створення та активна діяльність різноманітних міжнародних правозахисних організацій. Така тенденція зберігається і в наші дні, що пов'язано з досить швидкими темпами еволюціонування аналізованого інституту. На сьогодні право власності остаточно утвердилось в міжнародній правовій доктрині як невід'ємне природне право людини та базова культурна цінність, що зрештою дозволило йому зайняти чільне місце в міжнародно-правових документах, які містять уніфіковані та добре «відшліфовані», перевірені практикою та приведені у відповідність до сучасних суспільно-політичних умов загальні керівні принципи застосування обмежень права власності, умови їх допустимості та критерії доцільності. Перелік таких документів досить широкий, однак основні стандарти міжнародного захисту права власності, які є основним орієнтиром розвитку вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження такого права, зосереджені в таких фундаментальних міжнародних актах: в Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція), Конвенції про захист цивільного населення під час війни, Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції про статус біженців, Всесвітній конвенції про авторське право, Конвенції про статус апатридів, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській соціальній хартії, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів, Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, Рамковій конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства та багатьох інших.

В результаті застосування ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ дійшов висновку, що вона містить три відносно відокремлені норми: у першій – окреслено принцип безперешкодного користування власністю; у другій – визначено умови позбавлення майна; у третій – зафіксовано право держав-учасниць контролювати використання власності у відповідності з інтересами суспільства, приймаючи такі закони, які вони вважають за необхідне задля цієї мети. Одним з найбільш значимих наслідків такої диференціації стало переведення другого абзацу цієї статті з категорії прав держави до категорії її обов'язків у сфері захисту права власності, й обмеження в такий спосіб абсолютної свободи держави у сфері регулювання (обмеження) права власності.

Практика ЄСПЛ щодо застосування ст. 1 Першого протоколу Конвенції постійно удосконалюється, а тому її необхідно постійно досліджувати та узагальнювати, а також обов'язково брати до уваги під час розробки національного законодавства у сфері адміністративно-правового регулювання обмеження права власності. У протилежному випадку є ризик ухвалення необґрунтованих нормативно-правових актів, які можуть нести не лише серйозні репутаційні ризики для нашої країни, яка прагне якнайшвидше інтегруватись у Європейське співтовариство, але також обумовити збільшення кількості судових позовів до Суду, позитивне вирішення яких може загрожувати мільярдними збитками. Ризик виникнення нових рішень ЄСПЛ проти України у цій категорії справі є досить високим доки в процедурі законотворчої діяльності існує прогалина в оцінці ризиків порушення відповідною політикою майнових прав приватних осіб. Щоб мінімізувати ці ризики необхідно вжити заходів, спрямованих на удосконалення процедури експертного аналізу законопроектів саме на предмет можливих порушень майнових прав приватних осіб у разі прийняття того чи іншого законопроекту.

До системи адміністративно-правових обмежень права власності, які можуть запроваджуватись в період дії воєнного стану, можна віднести такі

заходи: встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливого режиму їх роботи; використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміна режиму їхньої роботи, проведення інших змін виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видання про це відповідних документів встановленого зразка; регулювання у порядку, визначеному КМУ, роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; заборона роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачі інформації через комп'ютерні мережі; вилучення у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану, електронного комунікаційного обладнання, телевізійної, відео- і аудіоапаратури, комп'ютерів, а також у разі потреби інших технічних засобів зв'язку; вилучення у підприємств, установ і організацій навчальної та бойової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, сильнодіючих хімічних та отруйних речовин; встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і

установ; встановлення порядку використання фонду захисних споруд цивільного захисту; запровадження інших заходів, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права.

Адміністративно-правові обмеження права власності, які запроваджуються в період дії воєнного стану, можуть бути диференційовані на окремі групи за такими критеріями: 1) в залежності від характеру змістового наповнення – на обмеження, які прямо стосуються права власності; обмеження, які опосередковано зачіпають права, свободи та законні інтереси власників; 2) в залежності від обсягу стиснення правомочностей власника – на повні, тобто такі, які встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника; часткові, тобто такі, які обмежують одну або декілька правомочностей, зокрема право користуватися власністю, або ж право розпоряджатися власністю; 3) в залежності від мети – на обмеження, метою яких є забезпечення: громадського порядку та громадської безпеки; економічної безпеки та стабільності; інформаційної безпеки; соціальних та інших потреб; 4) в залежності від характеру – на обмеження превентивного характеру; обмеження забезпечувального характеру; обмеження, які є засобом реагування на протиправну поведінку; 5) в залежності від особливостей об'єкта впливу – на обмеження, які спрямовані на майно, яке характеризується специфічними особливостями; комплексні обмеження, при застосуванні яких одночасно враховується і правовий статус власника, і специфіка об'єкта власності.

Нормативно-правові акти, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, доцільно диференціювати на три групи нормативно-правових актів: 1) міжнародні нормативно-правові акти; 2) національні законодавчі акти; 3) підзаконні нормативно-правові акти.

Аналіз основних положень міжнародних нормативно-правових актів, які визначають загальні засади правового регулювання права власності та його обмеження в період дії воєнного стану, а також практики їх застосування,

дозволяє стверджувати, що відступ від міжнародних зобов'язань, згідно практики ЄСПЛ, належить до дискреції держави і, зазвичай, не вважається порушенням прав людини. Однак, щоб така дискреція не була оцінена ЄСПЛ як безмежна та надмірна, необхідним є дотримання низки вимог: 1) вжиті державою додаткові обмеження прав громадян мають бути обґрунтованими й необхідними в конкретній ситуації; 2) доцільність і пропорційність застосованих обмежень має бути аргументована в індивідуальних справах; 3) звичайні закони (окрім тих, якими передбачено встановлення додаткових обмежень в період воєнного стану) не здатні захистити легітимний інтерес.

Дослідження основних положень Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, Законів України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про виконавче провадження», інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, дозволив виявити їх численні недоліки, прогалини і суперечності, а також обґрунтувати цілу низку заходів, спрямованих на їх усунення та підвищення ефективності адміністративно-правового механізму обмеження права власності:

По-перше, правові норми ЗКУ, якими передбачено встановлення додаткових обмежень права власності на землю в період дії воєнного стану, розміщені не в основному змісті кодексу, а в його перехідних положеннях (розділ Х). Такий підхід законодавця видається не зовсім доречним і справедливим, оскільки він суттєво знижує роль і соціальну значимість правових гарантій захисту права власності на землю від їх необґрунтованого обмеження під час воєнного стану. З метою усунення цього недоліку необхідно розглянути питання про зміну структури ЗКУ і доповнення його окремим

розділом, у якому мають бути визначені загальні засади правового регулювання земельних відносин в період дії правового режиму воєнного стану.

По-друге, в Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» передбачено застосування найбільш суворих адміністративно-правових обмежень права власності у формі примусового відчуження та вилучення майна. І хоча Закон досить детально врегульовує питання підстав і порядку застосування таких обмежень, а також передбачає додаткові гарантії забезпечення прав і свобод власників, права яких було обмежено, наразі таким, що потребує додаткового наукового дослідження, є питання узгодження положень аналізованого Закону із нормами ЦКУ з метою забезпечення єдності правового регулювання відносин власності в період дії воєнного стану.

По-третє, після повномасштабного вторгнення РФ на територію України до Закону України «Про виконавче провадження» було внесено цілу низку змін і доповнень, якими передбачено винятки із загального порядку примусового виконання судових рішень, в тому числі тих, що торкаються права власності. Однак, так само як і в ЗКУ, такі винятки розміщено в перехідних положеннях Закону, що значно знижує їх ефективність і соціальну значимість. Відтак, доцільно переглянути структуру даного Закону і доповнити його новим розділом, в якому має бути чітко і деталізовано визначено специфіку примусового виконання судових рішень в період дії військового стану, в тому числі тих, що будь-яким чином обмежують право власності громадян.

По-четверте, система національних нормативно-правових актів, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, наразі нараховує близько сотні нормативних документів і постійно поповнюється. Відтак, назріла необхідність узагальнення правових норм усіх законодавчих актів та оформлення їх в єдиний закон, який би комплексно врегульовував питання обмеження права власності та гарантування прав і законних інтересів власників

від їх незаконного обмеження в період дії правового режиму воєнного стану, а також у післявоєнний період.

По-п'яте, незважаючи на всі переваги та позитивні аспекти активізації законотворчої роботи в сфері регулювання адміністративно-правового механізму обмеження права власності під час дії воєнного стану, варто звернути увагу на один його суттєвий недолік, ігнорування необхідності усунення якого може обумовити настання серйозних негативних наслідків уже в найближчій перспективі. Мова йде про відсутність належного правового регулювання відносин власності у післявоєнний період. І хоча на даний час все ще триває фаза активних бойових дій, її завершення варто очікувати уже в найближчій перспективі. А тому, уже зараз необхідно активізувати науково-дослідну та законопроектну роботу, спрямовану на вирішення всіх можливих проблемних питань, які будуть впливати на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також знижувати його ефективність і соціальну значимість у післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації здійснено теоретичні узагальнення та наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці теоретико-методологічних засад функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні, визначенні його мети, завдань, принципів, функцій та змісту, а також в обґрунтуванні перспектив його розбудови в умовах активізації євроінтеграційних процесів та загострення військово-політичної ситуації в Україні. Найбільш важливими є такі висновки.

1. Встановлено, що в об'єктивному розумінні право власності потребує «розширеного» тлумачення як комплексного правового інституту, що регулюється нормами багатьох галузей права, в тому числі й адміністративного. Право власності в суб'єктивному розумінні – не безмежне. Воно не лише визначає владу особи щодо певного майна, але також і стримує таку владу, обмежує її використання на шкоду іншим особам і суспільним інтересам. Право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні тісно взаємопов'язані між собою і одним із ключових аспектів такого зв'язку виступають саме правові обмеження, що закладені в самому розумінні права власності як одного із найважливіших природних прав людини.

У змісті принципу непорушності права власності визначено дві основні складові: «неприпустимість протиправного позбавлення права власності» та «неприпустимість протиправного обмеження права власності». Адміністративно-правові обмеження права власності необхідно розглядати в рамках останньої складової, оскільки за своєю метою і спрямованістю вони суттєво відрізняються від позбавлення такого права.

2. Адміністративно-правові обмеження права власності є самостійною правовою категорією, яка за своєю правовою природою, сутністю і змістом, з одного боку, має багато спільних рис із такими поняттями як «межі права власності», «обмеження прав» та «правові обмеження», а з іншого боку суттєво відрізняється від таких суміжних категорій як «обтяження права власності»,

«правові заборони», а також «скасування», «позбавлення» та «припинення» права власності.

3. Адміністративно-правові обмеження права власності – це сукупність передбачених Конституцією України, законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами правові засоби, що спрямовані на тимчасове або постійне звуження змісту та обсягу суб'єктивних прав конкретного власника або певної групи власників шляхом встановлення меж дозволеної або необхідної поведінки власника, покладання на нього додаткових обов'язків або встановлення певних заборон з метою охорони та захисту загальносуспільних інтересів, прав, свобод та законних інтересів громадян, а також підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності.

Мета таких обмежень знаходить свою деталізацію в їх цільовій спрямованості: 1) щодо охорони та захисту загальносуспільних інтересів (захист національних інтересів; забезпечення національної та громадської безпеки; дотримання необхідного балансу між суспільними інтересами та інтересами окремих власників; попередження та припинення протиправної чи антигромадської поведінки особи, а також здійснення правомірного впливу на осіб, які її допускають); 2) щодо захисту прав, свобод та законних інтересів громадян (впорядкування відносин власності та забезпечення їх повноцінного функціонування; обмеження деяких правомочностей власника щодо належного йому майна в інтересах інших осіб; спонукання власника до вчинення певних дій; встановлення спеціального режиму власності на окремі види майна); 3) щодо підтримання екологічної ситуації та охорони самої власності, (охорона навколишнього природного середовища; недопущення погіршення екологічної ситуації; охорона та збереження культурної спадщини; недопущення погіршення природних якостей землі тощо).

4. Адміністративно-правові обмеження права власності можуть бути класифіковані за такими критеріями: місце в механізмі адміністративно-правового регулювання; цільова спрямованість; мета; функціональна спрямованість; сфера

правового регулювання; адресат; характерні ознаки власників; характерні ознаки об'єкта права власності (в залежності від форми власності; в залежності від правового режиму власності); територіальна поширеність; тривалість; характер правового впливу; підстави виникнення; обсяг стиснення правомочностей власника; юридична сила; форма зовнішнього вираження.

5. Мета адміністративно-правового механізму обмеження права власності полягає у створенні умов для ефективної та стабільної реалізації адміністративно-правових обмежень права власності, їх системного та раціонального застосування з дотриманням нормативно встановлених вимог, правил і процедур, а також у забезпеченні їх прогресивного розвитку та вдосконалення практики їх застосування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Завдання адміністративно-правового механізму обмеження права власності визначено як комплексну правову категорію, що використовується для позначення сукупності чітко визначених та нормативно закріплених шляхів досягнення фактичного результату, кількісні та якісні показники якого обмовлені поставленою метою.

6. Функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності – це цілісна система взаємопов'язаних між собою, нормативно визначених та обумовлених загальною метою і цільовою спрямованістю означеного механізму напрямів його впливу на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією адміністративно-правових обмежень права власності. Основними функціями такого механізму є нормативна, цільова, охоронна, ціннісно-орієнтаційна, мотиваційна, регулююча, координаційна, контрольна-наглядова, інформаційно-комунікативна, прогностична.

Принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності – це визначена в адміністративно-правових нормах й обумовлена загальним рівнем розвитку суспільних відносин у сфері власності система науково обґрунтованих та загальнозначущих основоположних ідей, базових положень, засадничих норм, керівних правил, якими встановлюються основні вимоги до функціонування

кожного його елемента зокрема, та усього механізму в цілому, а також визначається основна ідея, загальна спрямованість та об'єктивні закономірності його розвитку. Усі принципи такого механізму можуть бути диференційовані на окремі групи за такими класифікаційними критеріями: рівень правового узагальнення; роль, яку відіграють принципи у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності; форма зовнішнього вираження.

7. В структурі адміністративно-правового механізму обмеження права власності доцільно виокремлювати п'ять відносно самостійних функціональних блоків: 1) нормативний (норми права та нормативно-правові акти, в яких вони закріплені; акти застосування правових норм; акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків; інтерпретаційні акти та акти тлумачення норм права; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративні договори; інші адміністративно-правові засоби); 2) інституційний (система суб'єктів (а також рівень їх правосвідомості та правової культури); правові відносини; юридичні факти); 3) функціонально-цільовий (мета, завдання, функції, принципи); 4) організаційно-процедурний (форми, методи, різноманітні алгоритми, техніки та управлінські технології, а також такі їх більш складні поєднання, як адміністративні процедури та адміністративні режими, різноманітні засоби та інструменти правового впливу та правового регулювання); 5) забезпечувальний (фінансове, ресурсне, матеріально-технічне, інформаційне, аналітичне, кадрове, науково-дослідне, методичне та інше забезпечення).

8. Стандарти міжнародного захисту права власності, закріплені в численних міжнародних нормативно-правових актах, є основним орієнтиром розвитку вітчизняного адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Практика ЄСПЛ щодо застосування таких міжнародних стандартів постійно удосконалюється, а тому їй необхідно постійно досліджувати та узагальнювати, а також обов'язково брати до уваги під час розробки національного законодавства. У протилежному випадку є ризик ухвалення необґрунтованих нормативно-правових актів, які можуть нести не лише серйозні репутаційні ризики для нашої країни, але

також обумовити збільшення кількості судових позовів до ЄСПЛ. Щоб мінімізувати ці ризики необхідно вжити заходи, спрямовані на удосконалення процедури експертного аналізу законопроектів саме на предмет можливих порушень майнових прав приватних осіб у разі прийняття того чи іншого законопроекту.

9. Адміністративно-правові обмеження права власності, які запроваджуються в період дії воєнного стану можуть бути диференційовані на окремі групи за такими критеріями: характер змістового наповнення; обсяг стиснення правомочностей власника; мета; характер обмеження; особливості об'єкта впливу. Нормативно-правові акти, які складають підґрунтя функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, можна диференціювати на три групи: міжнародні нормативно-правові акти; національні законодавчі акти; підзаконні нормативно-правові акти.

З метою підвищення ефективності правового регулювання адміністративно-правового механізму обмеження права власності в період дії воєнного стану, необхідно вжити ряд заходів: 1) розглянути питання про зміну структури Земельного кодексу України і доповнення його окремим розділом, у якому мають бути визначені загальні засади правового регулювання земельних відносин в період дії правового режиму воєнного стану; 2) узгодити положення Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» із відповідними нормами Цивільного кодексу України з метою забезпечення єдності правового регулювання відносин власності в період дії воєнного стану; 3) переглянути структуру Закону України «Про виконавче провадження» і доповнити його новим розділом, в якому має бути чітко і деталізовано визначено специфіку примусового виконання судових рішень в період дії військового стану, в тому числі тих, що будь-яким чином обмежують право власності громадян; 4) узагальнити правові норми усіх законодавчих актів та оформити їх в єдиний закон, який би комплексно врегулював питання обмеження права власності та гарантування

прав і законних інтересів власників від їх незаконного обмеження в період дії правового режиму воєнного стану; 5) активізувати науково-дослідну та законопроектну роботу, спрямовану на вирішення всіх можливих проблемних питань, які будуть впливати на функціонування адміністративно-правового механізму обмеження права власності, а також знижувати його ефективність і соціальну значимість у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України : навч. посіб. / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд та ін.] ; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. Т. 1. Загальне адміністративне право. 272 с.
2. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко, М. Шульга та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
3. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. Коломоєць. [2-ге вид., змін, і допов.]. Київ : Істина, 2012. 528 с.
4. Адміністративне право України : словник-довідник / [укл. В. К. Шкарупа, Ю. А. Ведерніков, В. П. Підчибій]. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2001. 196 с.
5. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття) : монографія / за заг. ред. В. Галуцька. Херсон : Херсонська міська друкарня, 2010. 378 с. URL: <http://www.law-property.in.ua/images/books/aruvsu.pdf>.
6. Академічний тлумачний словник української мови : [сайт]. URL: <http://sum.in.ua/>
7. Аккуратов И. Ю., Коршунов Н. М., Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 68–72.
8. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М. : Юрид. лит., 1966. 187 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. М. : Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.
10. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1989. 288 с.
11. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 710 с.

12. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. *Советское государство и право*. 1987. № 6. С. 12–19.
13. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т., 1972. Т. 1. Основные вопросы теории социалистического права. 369 с.
14. Антонов В. М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право. [2-е вид., стереотип.]. Київ : КНТ, 2006. 520 с.
15. Антонюк О. Зміст принципу непорушності права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 5–9.
16. Баранюк А. З. Позбавлення права приватної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2007. 220 с.
17. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. : Книжный мир, 2003. 720 с.
18. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія : теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1 (3). С. 27–33. URL: <http://law.univ.kiev.ua/images/stories/app/20133.pdf>.
19. Беспалова О. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 544 с.
20. Беспалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: сутність і структура. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 218–226.
21. Безсмертна Н. В. Здійснення громадянами права власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 213 с.
22. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки НаУКМА*. Серія : Юридичні науки. 2001. Т. 19. Спеціальний випуск. С. 204–207.

23. Братко А. Г. Запреты в советском праве / под ред. Н. И. Матузова. Саратов : Сарат. ун-т, 1979. 92 с.
24. Васечко Л. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 4–8.
25. Василенко В. А. Основы теории международного права. Київ : Выща шк. Головное изд-во, 1988. 229 с.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. О. Єрошенко]. Донецьк : Глорія Трейд, 2012. 864 с.
31. Волкова І. І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 186 с.
32. Волкова І. І. Захист прав дітей: адміністративний аспект. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 5 (41). Р. 112–121.
33. Всемирная энциклопедия. Философия / [гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. М. : АСТ, Мн. : Харвест ; Современный литератор, 2001. 1312 с.
34. Гайдук А. С. Гражданско-правовой принцип неприкосновенности собственности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 186 с.
35. Головня І. Я. Правова природа обмежень права власності на земельну ділянку. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 106–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2014_17_22.

36. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Загальна та особлива частина : посібник. Ірпінь : Укр. фін.-екон. ін-т ДПА України, 1998. 52 с.
37. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Загальна та особлива частина : посібник. Ірпінь : Укр. фін.-екон. ін-т ДПА України, 1998. 108 с.
38. Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : НАВС, 2000. 240 с.
39. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
40. Гражданское право : учебник / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. М. : БЕК, 1998. Т. 1. 816 с.
41. Гражданское право : учебник : в 2 кн. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. [5-е изд., перераб. и доп.]. М. : ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. Т. 1. 632 с.
42. Гражданское право : учебник : в 4 т. / под ред. Е. А. Суханова. [3-е изд., перераб. и доп.]. М. : Волтерс Клувер, 2005. Т. 2. 448 с.
43. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М. : Статут, 2000. 412 с. (Классика российской цивилистики).
44. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. [2-е изд., стереотип.]. М. : Статут, 2001. 411 с.
45. Гуревський В. К. Право приватної власності громадян на землі сільськогосподарського призначення : монографія. Одеса : Астропринт, 2000. 136 с.
46. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : современное написание : в 4 т. М. : АСТ, 2003. Т. 2. 1280 с.
47. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. СПб. : Диамант, 1996. Т. 3. 377 с.

48. Денисова А. М. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 230 с.
49. Денисова А. М. Правові обмеження: поняття, види, функції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 51–55.
50. Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : СОМІ, 1999. 266 с.
51. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
52. Детюк А. М. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання державного замовлення у сфері освіти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 189–192.
53. Деякі питання виконання Закону України “Про основні засади примусового вилучення в Україні об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів”: постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 2022 р. № 552. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2022-%D0%BF#Text>
54. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовт. 2012 р. № 998. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
55. Деякі питання проведення примусового вилучення в Україні об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2022 р. № 815-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2022-%D1%80#Text>
56. Деякі питання продажу об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, примусово вилучених відповідно до Закону України “Про основні засади примусового вилучення в Україні об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів”: постанова Кабінету Міністрів України

від 10 лют. 2023 р. № 125. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2023-%D0%BF#Text>

57. Дзера О. В. Інститут права власності за новим цивільним законодавством і Європейські стандарти з охорони права власності. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 69–75.

58. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні : монографія. Київ : Вентурі, 1996. 272 с.

59. Діденко С. В. Поняття та елементи механізму адміністративноправового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 463–469.

60. Добрев М. В. Конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2021. 185 с.

61. Добряк Д. С., Бабміндра Д. І. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах : монографія. Київ : Урожай, 2006. 336 с.

62. Долинская В. В. Ограничения права собственности: понятие и виды. *Закон*. 2003. № 11. С. 4–11.

63. Дорош Й. М. Еколого-економічні основи формування інституту обмежень та обтяжень при використанні земель. Київ : ЦЗРУ, 2007. 236 с.

64. Дорош Й. Структурно-логічна модель формування обмежень у використанні земель. *Землевпорядний вісник*. 2007. № 7. С. 45–47.

65. Дьомін І. А. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 16 с.

66. Економічна енциклопедія / [гол. ред. Б. Д. Гаврилишин]. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.

67. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні : монографія. Дніпро : Дніпропетр. нац. ун-т, 2007. 256 с.
68. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
69. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 320 с.
70. Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
71. Земельний кодекс України : прийнятий 25 жовт. 2001 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
72. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления : курс лекций. Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. 448 с.
73. Знаменский Г. Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: цель и средства. Киев : Наукова думка. 1980. 187 с.
74. Зуєв Р. І. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 46–51.
75. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве (фрагменты). *Изв. вузов. Правоведение*. 1992. № 3. С. 17–25.
76. Івершенко Л. А. Конституційне право людини і громадянина на приватну власність в Україні та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 240 с.
77. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 540 с.

78. Кабытов Н. П. Выкуп земельного участка как основание прекращения права частной собственности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Самара, 2004. 214 с.
79. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2000. 303 с.
80. Карпенко М. О., Вартовнік О. М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2019. № 6, ч. 2. С. 150–155.
81. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика : учебник. М. : Высш. шк., 1982. 263 с.
82. Ківалов С. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
83. Кізлов С. Обмеження права власності в суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95–99.
84. Клименко О. М. Конституційно-правова сутність принципу непорушності права власності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 49–54.
85. Кобец М. П. Административно-правовой механизм обеспечения прав внутренне перемещенных лиц в Украине. *Jurnalul juridic national: teorie i practică*. 2016. № 2–2 (18). С. 49–53.
86. Кобрусєва Є. А. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 1, т. 1. С. 263–269.
87. Коваленко Ю. О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 255 с.
88. Коломоєць Н. В. Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Приватне і публічне право*. 2008. № 4. С. 45–49.

89. Коломоець Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2005. 455 с.
90. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
91. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник. [4-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юрайт, 1998. 416 с.
92. Комзюк В. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 191 с.
93. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_1_11.
94. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : підписана 12 серп. 1949 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
95. Конишева О. В. Обмеження земельних прав, спрямованих на раціональне використання земель. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 84. С. 117–122.
96. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
97. Коренев А. П. Административное право России : учебник : в 3 ч. М. : МЮИ МВД России ; Щит-М, 1999. Ч. I. 280 с.
98. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 17 с.
99. Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081. Кропивницький, 2021. 270 с.

100. Корнійченко А. О. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Право. 2019. Вип. 7. С. 99–105.
101. Корсун С. І. Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2010. Вип. 6–2 (1). С. 116–118.
102. Красногор О. В. Особливості окремих обтяжень нерухомого майна у цивільному праві України. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 288–291.
103. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74–79.
104. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 260 с.
105. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
106. Куликова И. П. Право собственности: вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 177 с.
107. Куликова И. П. Право собственности: вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 22 с.
108. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
109. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 272 с.

110. Кучер В. О. Непорушність права власності за цивільним законодавством України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 4. С. 277–286.

111. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2015. 39 с.

112. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 40 с.

113. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_57.

114. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_20.

115. Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 261 с.

116. Лекарь С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 3. С. 128–133.

117. Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 234 с.

118. Лісовий В. Власність. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.]. Київ : Ін-т філософії імені Г. Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. С. 95.

119. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.

120. Макарова В. В. Обмеження прав землекористування за різних форм власності. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 343–349.
121. Маковецкая М. Г. Понятие правовых ограничений прав и свобод человека. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2012. № 6 (1). С. 233–237.
122. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ : Європейського університету, 2010. 368 с.
123. Малиновская В. М. Правомерное ограничение конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2007. 24 с.
124. Малько А. В. Правовые средства как общетеоретическая проблема *Изв. вузов. Правоведение*. 1999. № 2. С. 4–16.
125. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве (теоретико-информационный аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1995. 17 с.
126. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография. М. : Юристъ, 2004. 250 с.
127. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2003. 250 с.
128. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. *Изв. вузов. Правоведение*. 1998. № 3. С. 134–147.
129. Материалистическая диалектика : краткий очерк теории / [П. Н. Федосеев, И. Т. Фролов, В. А. Лекторский и др.]. 2-е изд., доп. М. : Политиздат, 1985. 350 с.
130. Материалистическая диалектика как научная система / под ред. проф. А. П. Шептулина. М. : МГУ, 1983. 296 с.
131. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. М. : Юристъ, 2004. 245 с.

132. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. [по испр. и доп. 8-му изд., 1902 г. ; изд. 3-е, испр.]. М. : Статут, 2003. 832 с. (Классика российской цивилистики).
133. Микрюков В. А. Ограничения и обременения права собственности и иных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Пермь, 2004. 214 с.
134. Мирошник С. В. Правовые стимулы в российском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 1997. 26 с.
135. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення) : монографія. Харків : Юрsvіт, 2007. 220 с.
136. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
137. Мічурін Є. О. Особливості окремих обмежень майнових прав фізичних осіб щодо житла. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 274–280.
138. Міщенко І. В. Обмеження права приватної власності на житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 20 с.
139. Моргун Н. С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 237 с.
140. Моргун Н. С. Обмеження права власності при реалізації засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 27–34.
141. Морозова Л. А. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 1998. № 7. С. 20–42.
142. Москалюк Н. Б. До питання обмежень та обтяжень права державної власності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 37–43.

143. Муза О. В. Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 32–36. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_6_9.pdf

144. Музиченко О. В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.

145. Нагорная М. А. Принципы ограничения прав человека в публичном праве. *Теория и практика ограничения прав человека по рос. законодательству и междунар. праву* : сб. науч. тр. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 1998. Ч. 1. С. 70–77.

146. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України / відп. ред. В. Г. Ротань. Харків : Фактор, 2010. Т. 1. 800 с.

147. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 36 с.

148. Нерсисянц В. С. Философия права : учебник. М. : Норма, 2003. 647 с.

149. Новый тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1999. Т. 2. 911 с.

150. Новоселова Л. А. Определение объектов права собственности. *Гражданин и право*. 2001. № 2. С. 21–27.

151. Носік В. В. Межі здійснення права власності на землю: теорія і практика. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия : Юридические науки. 2012. Т. 25 (64), № 1. С. 141–150.

152. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений. [4-е изд., доп.]. М. : ЭЛПИС, 2003. 944 с.
153. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. [4-е изд., доп.]. М. : ТЕМП, 2006. 944 с.
154. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М. : Азбуковник, 1999. 944 с.
155. Омельченко Н. Л. Теоретичні проблеми механізму реалізації законодавчої функції Верховної Ради України. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 3. С. 120–127.
156. Остапенко О. Наукові уявлення про механізм адміністративно правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2010. № 2. С. 142–149.
157. Остапенко О. Про заборони та обмеження в адміністративному праві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2018. № 894. С. 51–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_18_10.
158. Оськин И. Н. Правовые ограничения в предпринимательской деятельности гражданина (физического лица), действующего без образования юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2003. 176 с.
159. Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 268 с.
160. Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : учинено в Парижі 20 берез. 1952 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
161. Пирожкова Ю. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері автомобілебудування в Україні у сфері автомобілебудування в Україні: організаційно-правовий аспект : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. 205 с.

162. Пирожкова Ю. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері автомобілебудування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 20 с.

163. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2022 р. № 181-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>

164. Плиска В. В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Науковий вісник УжНУ*. Серія : Право. 2015. № 35, ч. 1, т. 2. С. 143–147.

165. Плугатар Т. А. Сутність механізму адміністративно-правового регулювання діяльності міліції України. *Форум права*. 2011. № 2. С. 741–744. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/20112/11ptadmu.pdf>

166. Повторева С. М. Словник з логіки. Львів : Магнолія-2006, 2009. 196 с.

167. Подмарев А. А. Конституционные основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Саратов, 2001. 235 с.

168. Право приватної власності на житло та його обмеження : монографія / І. В. Лисенко, А. М. Лисенко, К. В. Скиданов, Л. В. Перевалова. Київ : Персонал, 2018. 180 с.

169. Правова культура. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / [О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.]. Харків, 2017. Т. 3. Загальна теорія права. С. 483.

170. Правосвідомість. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ, 2003. Т. 5. П – С. С. 49.

171. Пришляк М. І. Механізм адміністративно-правового забезпечення медичного обстеження наречених в Україні: поняття та загальний аналіз

складових елементів. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2017. Вип. 3. С. 46–52.

172. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України від 24 лют. 2022 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>

173. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

174. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень : Закон України від 1 лип. 2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

175. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 18 листоп. 2003 р. № 1255-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text>

176. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

177. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд : постанова Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2022 р. № 473. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>

178. Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів : постанова Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2022 р. № 474. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2022-%D0%BF#Text>

179. Про затвердження Порядку запровадження в умовах надзвичайного або воєнного стану тимчасових обмежень на всій території України чи в окремих її регіонах на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2022 р. № 1459. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1459-2022-%D0%BF#Text>

180. Про затвердження Порядку передачі суб'єкту господарювання державного сектору економіки рухомого майна, примусово відчуженого або вилученого відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лют. 2023 р. № 172. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2023-%D0%BF#Text>

181. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

182. Про Заяву Верховної Ради України "Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод": постанова Верховної Ради України від 21 трав. 2015 р. № 462-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#n9>

183. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2116-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>

184. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17 трав. 2012 р. № 4765-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

185. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n29>
186. Про санкції : Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
187. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування : монографія. Львів : Астрон, 2001. 108 с.
188. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. праць : у 2 ч. / за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової. 2001. Вип. 2. С. 10.
189. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 225 с.
190. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_95.
191. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності : підручник. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 246 с.
192. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н. И. Панова. Харьков : Рубикон, 1993. 165 с.
193. Савельев А. А. Ограничения и обременения права собственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2007. 29 с.
194. Савченко О. Правове обмеження прав людини як основа і критерій співвідношення публічних та особистих інтересів. *Право України*. 2006. № 3. С. 26–28.
195. Свердлык Г. А. Принципы советского гражданского права. Красноярск : Краснояр. ун-т, 1985. 200 с.
196. Селивон Н. Критерии ограничения прав человека в практике конституционного правосудия. *Конституционное правосудие*. Вестник

конференції органів конституційного контролю країн молодий демократії. 2005. Вип. 3 (29). С. 9–11.

197. Сенчищев В. И. О понятии обременения права. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2003. № 5. С. 104–108.

198. Сидоренко А. Ю. Актуальные проблемы правового регулирования ограничений (обременений) в земельном праве. *Юрист*. 2000. № 11. С. 28–30.

199. Сірко В. С. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 109–112.

200. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум, 2000. 704 с.

201. Слабунова Ю. В. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян органами прокуратури. *Форум права*. 2013. № 2. С. 508–512. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_80.

202. Сливка О. О. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод осіб у митному контролі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 218–220.

203. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3. З. 744 с.

204. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5. Н–О. 840 с.

205. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. І–М. 840 с.

206. Сокурченко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 547 с.

207. Сопілко І. М. Суб'єктний аналіз механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 75–80.

208. Спасибо-Фатєєва І. Об'єкти права власності: напрями модернізації права України. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : зб. доп. і матеріалів Міжнар. конф. (м. Київ, 22–23 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 79–87.

209. Справа за конституційним зверненням Центральної спілки споживчих товариств України про офіційне тлумачення положень пункту 1 статті 9, пункту 1 статті 10 Закону України “Про споживчу кооперацію”, частини четвертої статті 37 Закону України “Про кооперацію” (справа про захист права власності організацій споживчої кооперації) : рішення Конституційного Суду України від 11 листоп. 2004 р. № 16-рп/2004. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-04#Text>

210. Справа за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України „Про Державний бюджет України на 2007 рік” (справа про соціальні гарантії громадян) : рішення Конституційного Суду України від 9 лип. 2007 р. № 6-рп/2007. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>

211. Справа за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України „Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства „Градобанк“ у державну власність“, Постанови Верховної Ради України „Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України“ : рішення Конституційного Суду України

від 16 жовт. 2008 р. № 24-рп/2008. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v024p710-08#Text>

212. Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X “Перехідні положення” Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : рішення Конституційного суду України від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>

213. Справа за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п’ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI “Заключні положення” Закону України “Про політичні партії в Україні” (справа про утворення політичних партій в Україні) : рішення Конституційного Суду України від 12 черв. 2007 р. № 2-рп/2007. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text>

214. Справа за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України „Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України“ і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України „Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України“ (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) : рішення Конституційного Суду України від 22 трав. 2008 р. № 10-рп/2008. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text>

215. Справа за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дєдковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури" : рішення Конституційного Суду України Перший Сенат від 28 січ. 2016 р. № 955-VIII ; зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-р (I)/2019. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text>

216. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

217. Стукаленко О. В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. № 26. С. 20–25.

218. Сулацький В. С. Адміністративно-правовий механізм превентивної діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2022. 219 с.

219. Сухан І. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35, ч. 2, т. 3. С. 10–14. URL: [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35\(2\)/part_3/4.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35(2)/part_3/4.pdf).

220. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. М. : Юрид. лит., 1991. 240 с.

221. Тарасов А. В. Ограничение конституционных прав и свобод человека в условиях особых правовых режимов в Российской Федерации : дисс ... канд. юрид. наук : 12.00.02. СПб., 2006. 224 с.

222. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 50. С. 12–18.
223. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.
224. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2001. 776 с.
225. Тихонравов Ю. В. Основы философии права. М. : Вестник, 1997. 608 с.
226. Тодыка Ю. М. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : учеб. пособ. Харьков : Факт, 2001. 382 с.
227. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. Київ : ЦЗРУ, 2004. 542 с.
228. Третяк А. М. Теоретичні основи землеустрою. Київ : ІЗУ УААН, 2002. 152 с.
229. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1958. Т. 1, кн. II. Літери В–Г. 300 с.
230. Український Радянський енциклопедичний словник. Київ : УРЕ, 1967. Т. 2. 854 с.
231. Уткин Б. Абсолютное право – относительные полномочия. *Юрист*. 2002. № 48. С. 2.
232. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права : курс лекций. Казань : Казан. гос. ун-т, 1987. 336 с.
233. Философский энциклопедический словарь. М. : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
234. Філоненко О. М. Класифікація адміністративно-правових обмежень права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 107–113.

235. Філоненко О. М. Мета та цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності. *Сучасні проблеми юридичної науки в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 берез. 2020 р.) / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2020. С. 40–43.

236. Філоненко О. М. «Власність» та «Право власності» в розумінні сутності адміністративно-правових обмежень права власності. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лют. 2021 р.) / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2021. С. 163–167.

237. Філоненко О. М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності: поняття, ознаки та цільова спрямованість. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 87–93.

238. Філоненко О. М. Адміністративно-правові обмеження права власності та непорушність права власності. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 7 (51). С. 157–161. (Республіка Польща).

239. Філоненко О. М. Адміністративно-правові обмеження права власності: співвідношення із поняттям «правові обмеження». *Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 лют. 2019 р.) / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2019. С. 38–40.

240. Філоненко О. М. Межі та адміністративно-правові обмеження права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 3. С. 117–123.

241. Філоненко О. М. Функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2022. С. 27–29.

242. Філоненко О. М. Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). Т. 2. С. 92–99.
243. Фролков М. В. Механізм адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 314–320.
244. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
245. Цивільне право України : підручник : в 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
246. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / [О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Т. 1. 720 с.
247. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
248. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособ. М. : ЮНИТИ, 2003. 381 с.
249. Чернявский А. Г., Габричидзе Б. Н. Административное право : учебник. [2-е изд.]. М. : ВЕЛБИ, 2006. 680 с.
250. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : підписана 18 жовт. 1907 р., Гаага. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
251. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 517 с.
252. Чорна В. Г. Особливості поняття «обмеження» як теоретико-правової категорії в праві. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 111–119.

253. Шапенко Л. Юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових відносин. *European political and law discourse*. 2017. Vol. 4. Issue 2. P. 222–227.

254. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). М. : Спарк, 1995. 556 с.

255. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

256. Шимон О. М. З'ясування сутності понять "обмеження" та "заборони" у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 4. С. 79–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2017_4_13.

257. Шинкаренко Н. В. Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 209–215.

258. Шорський П. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 267 с.

259. Шумейко О. В. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 172–176.

260. Шундигов К. В. Правовые механизмы: основы теории. *Государство и право*. 2006. № 12. С. 12–21.

261. Шундигов К. В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999.

262. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 30 т. М. : Прогресс, 1985. Т. 20. 580 с.

263. Энциклопедия права : учеб. пособ. / под ред. М. Х. Хутыз, П. Н. Сергейко. Кубань : Кубан. гос. ун-т, 1995. 228 с.

264. Юридический энциклопедический словарь / глав. ред. А. Сухарев ; [ред. кол.: М. Богуславский, М. Козырь, Г. Миньковский]. М. : Сов. энциклопедия, 1984. 415 с.

265. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6. Т–Я. 768 с.

266. Ярмакі Х. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 438 с.

267. Ярмакі Х. П. Механізм адміністративно-правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 81–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_2_30

268. Allan Jacobsson v. Sweden, judgment of 25 October 1989, Series A no. 163, § 57 – обмеження на будівництво, пов'язані із необхідністю додержуватись вимог плану розвитку міста.

269. Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal, nos. 29813/96 and 30229/96, § 52, ECHR 2000-I – експропріація ділянки як елемент земельної реформи.

270. Association of General Practitioners v. Denmark, App. No. 12947/87, 62 D.R. 226 – обмеження виплат приватно практикуючим докторам для зменшення витрат бюджету.

271. Banning T. R. G. van. *The Human Right to Property*. Antwerp. Intersentia Publishers. 2002. 445 p. P. 66.

272. Brumărescu v. Romania [GC], no. 28342/95, §§ 70, ECHR 1999-VII.

273. Bullock v. the United Kingdom, Commission's decision, no. 29102/95, 16 January 1996. – позбавлення та знищення собаки, що страждає на сказ.

274. Carbonara and Ventura v. Italy, no. 24638/94, § 60, ECHR 2000-VI.

275. CASE OF ALPARSLAN ALTAN v. TURKEY. (Application no. 12778/17). *European Court of Human Rights*: [сайт]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-192804%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192804%22]})

276. CASE OF IRELAND v. THE UNITED KINGDOM. (Application no. 5310/71). *European Court of Human Rights*: [сайт]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57506%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57506%22]})

277. CASE OF LAWLESS v. IRELAND (No. 3). (Application no 332/57). *European Court of Human Rights*: [сайт]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57518%22]})

278. Helene Ruiz Fabri. “The Approach Taken by the European Court of Human Rights to the Assessment of Compensation for “Regulatory Expropriation” of the Property of Foreign Investors”. *New York University Environmental Law Journal*. 2003. Volume XI. Issue 1. p.p. 148–173.

279. James and Others v. the United Kingdom, judgment of 21 February 1986, Series A no. 98, § 54

280. Lithgow and Others v. the United Kingdom judgment of 8 July 1986, Series A no. 102, § 120

281. Maatschap Smits and others v. the Netherlands (dec.), no. 39032/97 et. al., 3 May 2001 – побудова залізної дороги для розвитку економіки держави.

282. OECD. “Indirect Expropriation” and the “Right to Regulate” in International Investment Law”, Working Papers in International Investment, no. 2004, p. 2.

283. Ollila v. Finland, no. 18969/91, Commission Report of 30 June 1993 – заходи спрямовані на захист майнових прав психічно хворих осіб; X. v. Austria, Comm. decision, 8346/78, 6 March 1980 – обмеження розпорядження грошима, які ув’язнений заробив працюючи в тюрмі задля забезпечення його життя після звільнення.

284. Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland, judgment of 29 November 1991, Series A no. 222, § 57 – заборона на користування гравійним кар’єром, встановлена для захисту навколишнього середовища.

285. Rudolph Dolzer. “Indirect Expropriations: New Developments?”, N.Y.U. *Envtl. L. J.*, Vol. 11, p. 64.

286. Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece, judgment of 9 December 1994, Series A no. 301-B, § 87.

287. Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden judgment of 7 July 1989, Series A no. 159, § 55 – позбавлення ліцензії на торгівлю алкогольними напоями у зв'язку із порушенням рестораном санітарних норм.

288. Walter v. France, Commission's decision, no. 21535/93, 30 August 1994 – класифікація картини як об'єкту мистецтва із відповідною заборonoю на експорт.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Філоненко О.М. Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). Т. 2. С. 92–99.
2. Філоненко О.М. Межі та адміністративно-правові обмеження права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 3. С. 117–123.
3. Філоненко О.М. Класифікація адміністративно-правових обмежень права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 107–113.
4. Філоненко О.М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності: поняття, ознаки та цільова спрямованість. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 87–93.
5. Філоненко О.М. Адміністративно-правові обмеження права власності та непорушність права власності. *KELM*. 2022. № 7 (51). С. 157–161 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Філоненко О.М. Адміністративно-правові обмеження права власності: співвідношення із поняттям «правові обмеження». *Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 лют. 2019 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 38–40.
7. Філоненко О.М. Мета та цільова спрямованість адміністративно-правових обмежень права власності. *Сучасні проблеми юридичної науки в Україні*:

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 берез. 2020 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 40–43.

8. Філоненко О.М. «Власність» та «Право власності» в розумінні сутності адміністративно-правових обмежень права власності. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лют. 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 163–167.

9. Філоненко О.М. Функції адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 27–29.